

**KUDURİ ŞERHİ EL-LÜBÂB FÎ ŞERHİ'L-KİTÂB'IN
KAYNAKLARI VE METODU**

İlyas KAPLAN

(Yüksek Lisans Tezi)

Eskişehir, 2015

KUDURİ ŞERHİ
EL-LÜBÂB FÎ ŞERHİ'L-KİTÂB'IN
KAYNAKLARI VE METODU

İLYAS KAPLAN

T.C
Eskişehir Osmangazi Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Ana Bilim Dalı
İslam Hukuku Bilim Dalı

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Danışman
Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACAR

ESKİŞEHİR-2015

T.C.
ESKİŞEHİR OSMANGAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

İLYAS KAPLAN tarafından hazırlanan “*Kuduri Şerhi El-Lübâb Fî Şerhi’l-Kitâb’ın Kaynakları ve Metodu*” başlıklı bu çalışma .../12/2015) tarihinde Eskişehir Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliğinin ilgili maddesi uyarınca yapılan savunma sınavı sonucunda başarılı bulunarak, Jürimiz tarafından İslam Hukuku Dalında yüksek lisans tezi olarak kabul edilmiştir.

Başkan

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı
(Danışman)

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

Üye

Akademik Ünvanı ve Adı Soyadı

ONAY

.../.../20....

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU
Enstitü Müdürü/...../2015

ETİK İLKE VE KURALLARA UYGUNLUK BEYANNAMESİ

Bu tezin/projenin Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi hükümlerine göre hazırlandığını; bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmanın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu aşamalarında bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; bu çalışmanın Eskişehir Osmangazi Üniversitesi tarafından kullanılan bilimsel intihal tespit programıyla taranmasını kabul ettiğimi ve hiçbir şekilde intihal içermediğini beyan ederim. Yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması halinde ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

İlyas KAPLAN
İmzası

ÖZET

KUDURİ ŞERHİ *EL-LÜBÂB FÎ ŞERHİ'L-KİTÂB*'IN KAYNAKLARI VE METODU

DANIŞMAN: Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACAR

XIX. Yüzyıl'da İslam hukuku alanında önemli isimlerden olan *Abdülğani el-Ğuneymî el-Meydânî*, kaleme aldığı birçok eserin yanında Hanefî mezhebinin temel eserlerinden olan *Muhtasaru'l-Kudûrî* üzerine yazdığı *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb* isimli şerhiyle bu alanda isim yapmış önemli bir âlimdir.

Yazıldığı günden bu yana Hanefî mezhebi özelinde İslam hukuku eğitiminin gözde eserlerinden olan *el-Lübâb*, klasik fıkıh döneminin tüm özelliklerini taşıyan muteber bir şerhtir.

Bu eser hakkında hazırlamaya çalıştığımız tez, dört bölümden oluşmaktadır. İlk bölümünde *Hanefî mezhebindeki muhtasarlar ve değerlendirilmesi*, ikinci bölümde dönemi konu alan biyografik eserlerden hareketle *Ebü'l-Hüseyn Kudûrî ve Abdülğani el-Ğuneymî el-Meydânî'nin hayatı*, üçüncü bölümde *El-Lübâb'ın kaynakları* ve dördüncü bölümde ise *Kuduri ve Meydani'nin Eserlerinde Takip Ettiği Metodları* incelenmeye çalışılmıştır.

SUMMARY

THE SOURCES AND METHODOLOGY OF AL-LUBAB FI SHARH AL-KITAB (A COMMENTARY ON AL-QUDURI)

ADVISOR: Assist. Prof. Dr. Abdullah Acar

Abdulghani al-Ghunaimi al-Maydani, one of the most prominent figures in the field of Islamic law in the 19th Century, is a scholar who has made a name in this field by writing his commentary “al-Lubab fi sharh al-Kitab” on al-Quduri’s al-Mukhtasar.

al-Lubab is a commentary which has all the features of commentaries of the classical fiqh period and has been a major textbook since the day it was written.

Our research consists of four chapters. In the first chapter we did an evaluation of the Hanafi short textbooks (mukhtasar’s). In the second chapter we gave a synopsis of Quduri’s and Maydani’s lives. In the third chapter, the sources of al-Lubab has been listed in detail and in the fourth section we examined the method Quduri and Maydani followed in their works.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	v
SUMMARY.....	vi
İÇİNDEKİLER.....	vii
KISALTMALAR	ix
ÖNSÖZ.....	x
GİRİŞ	1
I. KONUNUN ÖNEMİ VE AMACI	1
II. KAYNAKLARI	2
III. KUDÛRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU.....	3
IV. MEYDÂNÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN SİYASİ VE İLMİ DURUMU	6
BİRİNCİ BÖLÜM	10
HANEFİ MEZHEBİ'NDE MUHTASARLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ.....	10
1.1. TEŞEKKÛL DÖNEMİ MUHTASARLARI:	11
1.1.1. <i>Muhtasaru't-Tahâvî:</i>	11
3.1.2. <i>El-Kâfi</i>	12
3.1.3. <i>Muhtasaru'l-Kerhî</i>	13
3.2. KLASİK DÖNEMİ MUHTASARLARI.....	14
1.2.1. <i>Muhtasaru'l-Kudûrî</i>	14
1.2.2. <i>Vikâyetü'r-rivaye fî mesâilî'l-Hidâye</i>	14
1.2.3. <i>El-Muhtâr li'l-fetvâ</i>	15
1.2.4. <i>Mecmau'l-Bahreyn</i>	15
1.2.5. <i>Kenzu'd-dakâik</i>	16
1.3. KLASİK DÖNEM MUHTASARLARIN SOYAĞACI.....	16
İKİNCİ BÖLÜM.....	18
KUDÛRÎ, MEYDÂNÎ VE EL-LÛBÂB.....	18
2.1. EBÛ'L-HÛSEYN EL-KUDÛRÎ	18
2.1.1. <i>İsmi, Doğumu ve Nesebi</i>	18
2.1.2. <i>Hocaları</i>	18
2.1.3. <i>Öğrencileri</i>	19

2.1.4. Eserleri	21
2.1.5. Vefatı	23
2.2. ABDÜLGANİ EL-ĞUNEYMİ EL-MEYDÂNÎ.....	23
2.2.1. İsmi ve Doğumu.....	23
2.2.2. Hocaları.....	24
2.2.3. Ailesi.....	26
2.2.4. Öğrencileri	27
2.2.5. Eserleri	29
2.2.6. Vefatı	33
2.3. EL-LÜBÂB Fİ ŞERHİ'L-KİTÂB	33
2.3.1. İsmi ve Konusu	33
2.3.2. Telif Süresi.....	34
2.3.3. Baskıları	35
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	36
EL-LÜBÂB'IN KAYNAKLARI.....	36
(ESERLER VE YAZARLARI).....	36
3.1. GENEL ÇERÇEVE	36
3.2. EL-LÜBÂB'IN KAYNAKLARI	40
3.2.1. HAKKINDA BİLGİ BULUNAN KAYNAKLAR.....	40
3.2.2. HAKKINDA BİLGİ BULUNAMAYAN KAYNAKLAR	75
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	76
KUDURİ VE MEYDANİ'NİN ESERLERİNDE TAKİP ETTİKLERİ METOD	76
4.1. ŞERH, HÂŞİYE VE TA'LİKAT	76
4.2. EL-MUHTASAR'DA TAKİP EDİLEN METOD	76
4.3. EL-LÜBÂB'TA TAKİP EDİLEN METOD.....	78
SONUÇ.....	84
KAYNAKÇA.....	87

KISALTMALAR

- a.g.e. : adı geçen eser
(a.s.a) : (aleyhi's-selâm)
b. : İbn, bin
bkz. : bakınız
c. : cilt
DİA : Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi, İstanbul 1988-2013
GAS : Geschichte des Arabischen Schrifttums
Hz. : Hazreti
ktp. : Kütüphanesi
nşr. : neşreden
nr. : Numara.
r.a. : Radıyallahu anh
ö. : ölüm tarihi
s. : sayfa
thk. : tahkik eden
Çev. : Çeviren
vr. : varak

ÖNSÖZ

Hanefi mezhebi sünni fıkıh mezhepleri içerisinde ihtiva ettiği fikhi görüşler bakımından en zengin fıkıh mezhebidir. Bunun en önemli sebebi, mezhebi oluşturan görüşlerin sadece Ebu Hanife'nin görüşlerinden ibaret olmaması, onun görüşlerine ilaveten İmam Ebu Yusuf, İmam Muhammed b. Hasen eş-Şeybânî ve İmam Züfer gibi her biri müstakil müctehid olarak değerlendirilebilecek fakihlerin görüşlerini de ihtiva ediyor olmasıdır. Buna ilaveten mezhebin kurucu imamı olan Ebu Hanife'den bir meselede birden fazla görüşün nakledilmiş olması da mezhebi zenginleştiren önemli faktörlerden birisidir.

İlk dönem Hanefi müctehid imamlarının ictihadlarının daha sonraları idareciler ve devlet başkanlarınca takip edilmesi, onu adeta “devlet mezhebi” görüntüsüne bürümüş ve ortaya çıkan yeni meselelerin çözümünde öncelikle bu mezhebin kurallarına başvurmayı gerektirmiş bu da mezhebi sürekli bir şekilde yenilemiş ve devrin fakihlerinin ictihatları ile daha genişletmiş, zenginleştirmiştir. Mezhebin bu denli genişlemesi ancak buna karşılık son asırlarda kudretli fakihlerin azalması, bu zengin mezhepten istifade edip aynı meselede birden fazla görüş içinden fetvaya en uygun görüşü tercih etme konusunda bir takım aksaklıklar meydana getirmiştir. Nitekim İslam âleminde fıkıhın ilk defa kanunlaştırıldığı/maddeleştirildiği Mecelle-i Ahkâm-ı Adliye'nin hazırlanma gayesinin izah edildiği mazbata da Hanefi mezhebinin Şafî mezhebi gibi basit/kolay olmadığı, fetvaya en uygun görüşün tercih edilmesinin herkes için kolay olmadığına işaret edilmiş ve fikhi ihtilaflardan azade olacak bir kanuna şiddetle ihtiyaç duyulduğundan bahsedilmiştir.

Bu çalışmada, Hanefi mezhebinin temel metinlerinden olan *Muhtasaru'l-Kudûri* ve onun şerhi olan *el-Lübâb*'in kaynakları ve yöntemi ele alınmıştır. Kitabın müellifi olan Meydânî'nin Hanefi mezhebinin müteahhir döneminin en önemli fakihlerinden olan İbn Âbidîn'in öğrencisi olması, ona ilmi düzeyde büyük katkılar sağlamıştır. Nitekim bu anlamda *el-Lübâb*'in *Reddü'l-Muhtar*'ın bir özeti/muhtasarı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü *Lübâb*'in pek çok yerinde “bunun tamamı

hocamızın haşiyesinde” denilerek, konunun *Reddü'l-Muhtar*'dan özetlendiği görülmektedir.

Hanefi mezhebinin yukarıda bahsedilen hususiyetleri, Kudûri şerhi el-Lübâb'ın önemini de ortaya koymaktadır. Zira bu kitabın en önemli hususiyeti, Hanefi mezhebinde birbirinden farklı görüşlerin bulunduğu konularda, fetvanın hangi görüşe göre verileceğine dair fetva tashihinde bulunan Hanefi fakihlerinin görüşlerini vermesidir. Eserin bu özelliğini, hakkında farklı görüşlerin olduğu bütün konularda görmek mümkündür.

Bu tez çalışması neticesinde, el-Lübâb'ın 140 kadar farklı kaynaktan faydalanarak kaleme alındığı tespit edilmiş böylece bize klasik Hanefi fıkıh literatürü ve şerh geleneği konusundaki sağlam silsileyi bir daha ispat etmiş ve günümüze büyük bilgi birikimi sağlamıştır. Bu vesileyle, böyle bir çalışmanın ortaya çıkmasında bilgi ve tecrübesinden faydalandığım danışmanım Yrd. Doç. Dr. Abdullah ACAR'a şükranlarımı sunarım. Ayrıca tez savunmasında değerlendirme ve katkılarından istifade ettiğim kıymetli jüri üyelerine ve tezin yazım sürecinde bana destek veren bütün hocalarıma teşekkür ederim.

İlyas KAPLAN

GİRİŞ

I. Konunun Önemi ve Amacı

Başlangıçta İslam Dininin itikadi/metafizik ve ameli/pratik boyutları için kullanılan “fıkıh” kavramı, daha sonraları sadece gündelik hayata dair meseleleri ele alan özel bir alan için kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle ibadet ile ilgili konularda fıkıh, başvurulacak kaynakların başında gelir hatta ilkidir. Bu, Hz. Peygamber (s.a.s) dönemimde de böyleydi günümüzde ve gelecekte de böyle olmaya devam edecektir.

Fıkıhın hayatımızda önemli bir yeri olduğundan dolayı, Kur’an ve hadisler hakkında zihin yoran ve fikhî kurumlaştıran âlimlerin ilmi kanaatleri daha sonraları “mezhepler”in kurumsallaşmasına zemin teşkil etmiştir. Bu mezheplerden biri de özellikle daha sonraları devlet mezhebi olarak ta gelişen Hanefî mezhebidir.

Hanefî mezhebinin kurucusu olan İmam-ı Azam Ebu Hanife, meclisinde öğrencileriyle devamlı beyin fırtınaları/ilmi müzakereler yapmıştır. Onun fikhını taşıyan önemli iki öğrencisi vardır. Bunlar İmam Ebu Yusuf ve İmam Muhammed’dir. Bu iki imam Ebu Hanife’nin görüşlerini bize aktaran eserler kaleme almışlar ve bize aktarmışlardır.

Daha sonra bu mezhebin müntesibi âlimler tarafından, zamanın şartları ve durumlarına göre mezhebin görüşlerini yansıtan bu kitaplar özetlenmiş ve kısaltılmıştır. İşte bundan dolayı Ahmed b. Muhammed Ebu Cafer et-Tahâvî (ö. 321/933)’nin Muhtasar’ı ile başlayan “muhtasarlar silsilesi” vasıtasıyla bu mezhebin görüşleri günümüze kadar aktarılmıştır.

Zamanla bu özet mahiyetindeki ve “Muhtasar” olarak adlandırılan fikhî kitapları zor ve anlaşılmaz hale gelince bunları açıklayan şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerin anlaşılmayan yerlerini açıklamak için de bu şerhler üzerine hâşiye ve ta’likler yazılmaya başlanmıştır.

İşte bu çalışmada muhtasarlardan biri olan ve Hanefî mezhebinde “*el-Kitap*” olarak şöhret kazanan Ahmed b. Muhammed Ebu’l-Hüseyin el-Kudûrî (ö. 428/1037)’nin “*Muhtasaru’l-Kudûrî*”sini ve özellikle onun şerhi olan “*el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitap*”ın kaynakları ve yöntemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Asıl konuya başlamadan mezhebin görüşlerini bize aktaran bu muhtasarlar ve şerhleri hakkında bilgi vereceğiz. Bundan sonra da İmam Kudûri ve el-Meydânî'nin yaşadıkları dönem ve hayatlarından bahsedeceğiz.

Bu çalışma, muhtasarları ve şerhleri tanıma ve onlardan faydalanma noktasında bize katkılar sağlayacaktır.

II. Kaynakları

Tezimizin asıl konusunu inceleyebilmemiz için “Muhtasaru'l-Kudûri” ve “el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitap” isimli iki temel kaynağın bilinmesi önem arz etmektedir. Her iki müellif ve eserlerini tarihi bağlamları içinde tanıtabilmek için, çok sayıda tabakât, terâcim ve tarih kitabına müracaat edilmeye çalışılmıştır.

Başvurduğumuz temel kaynakların en önemlilerini burada zikredeceğiz. Bunların dışında istifade ettiğimiz kaynaklar ise bibliyografyada gösterilmiştir.

Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn: Kâtib Çelebi (ö. 1067/1657).¹

Hediyetü'l-Ârifîn Esmâü'l-Müellifîn ve Âsârü'l-Musannifîn: Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920).²

Îzâhu'l-Meknûn fi'z-zeyli alâ Keşfi'z-Zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn: Bağdatlı İsmâil Paşa (ö. 1920).³

el-Cevâhirü'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye: Ebû Muhammed Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed b. Muhammed el-Kureşî el-Mısırî (ö. 775/1373).⁴

el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye: Ebü'l-Hasenât Muhammed Abdülhay b. Muhammed Abdilhalîm b. Muhammed Emînillâh es-Sihâlevî el-Leknevî (1848-1886).⁵

¹ Kitap, yirmi yılda hazırlanmış büyük bir bibliyografik eserdir.

² Kitap, İslâm dünyasında yetişmiş müelliflerle eserleri hakkında ansiklopedik bilgi vermiştir.

³ *Keşfü'z-zunûn*'a zeyil olarak kaleme almıştır.

⁴ Hanefî ulemâsının hayatına dair günümüze ulaştığı bilinen büyük hacimli en eski çalışma olup 2000'i aşkın biyografiyi ihtiva etmektedir.

⁵ Leknevî bu eserine *et-Talîkâtü's-seniyye ale'l-Fevâidi'l-behiyye* adıyla bir ilâve yapmış, bu da *el-Fevâidü'l-behiyye* ile birlikte yayımlanmıştır.

Tâcü't-Terâcim: Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısırî (ö. 879/1474).⁶

Hilyetü'l-Beşer fî Târîhi'l-Karnî's-Sâlis Aşer: Abdürrezzâk b. Hasen b. İbrâhîm el-Baytâr el-Meydânî ed-Dımaşkî (ö. 1837-1917).⁷

Acâibü'l-Âsâr fî't-terâcim ve'l-ahbâr: Abdurrahman b. Hasan Cebertî (ö. 1240/1825).⁸

Vefeyâtü'l-ayân ve en-bâü ebnâi'z-zamân mimmâ sebete bi'n-nakl evi's-semâ ev esbetehü'l-ayân: Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Hallikân el-Bermekî el-İrbilî (ö. 681/1282).⁹

Osmanlı Müellifleri: Bursalı Mehmed Tâhir (ö. 1861-1925).¹⁰

III. Kudûrî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasi ve İlmi Durumu

Kuduri, Ebu Hanife'nin en önemli talebesi ve Hanefî mezhebinin en önemli imamlarından biri olan İmam Muhammed'in 189/805 Bağdat'ta vefatından yaklaşık olarak 168 sene sonra 362 (m.973) yılında doğdu. Kuduri, çömlek (kıdr, çoğulu kudûr) imalâtı veya satıcılığıyla ya da Bağdat köylerinden Kudûre'de doğması sebebiyle bu lakabla anıldığı zikredilir. 5 (veya 15) Receb 428 (24 Nisan veya 4 Mayıs 1037) tarihinde Bağdat'ta vefat eden Kudûrî, önce "Derbü ebî halef" teki evinin hazîresine defnedildiyse de daha sonra naaşı Mansûr caddesindeki türbede Hanefî ulemâsından Ebû Bekir el-Hârizmî'nin kabrinin yanına nakledildi.¹¹

⁶ Hocası Makrîzî'nin Hanefî âlimlerine dair *et-Tezkire* adlı eserindeki bilgileri tashih etmek ve zenginleştirmek amacıyla kaleme almıştır. 350 civarında Hanefî âliminin isimlerine göre alfabetik sırayla yer aldığı eserde özet halinde biyografileri verilip telif ettikleri eserler belirtilmiştir.

⁷ Muhibbî'nin *Hulâsatü'l-eser ve Murâdî'nin es-Silkü'd-düer* adlı eserleri örnek alınarak yazılan bu kitapta meşâyihin hal tercümelere ve eserleri söz konusu edilmiş, onlardan nakledilen bazı garip menkıbeler ve birtakım bid'atlar anlatılmıştır.

⁸ 1688'den 1821'e kadar meydana gelen olayları ihtiva eden dört ciltlik bir Mısır tarihidir.

⁹ Eser, İslâm'ın başlangıcından itibaren kaleme alındığı döneme kadar yaşayan, herhangi bir alanda şöhrete kavuşmuş kadın ve erkek 800'den fazla kişinin biyografisini içerir.

¹⁰ Bursalı Tâhir'in son ve aynı zamanda hacim ve çerçevesi bakımından en geniş çaplı kitabı olan bu eseri, yirmi yirmi beş yıl boyunca sürdürdüğü bir çalışma ile meydana gelmiştir.

¹¹ Kallek, Cengiz, "Kuduri", DİA, c.26, s. 321, 2002. İkinci bölümde detaylı bilgi verilecektir.

Kudûrî, Abbâsî halifeleri Tâi'-Lillâh (363-381/974-991), Kâdir-Billâh (381-422/991-1031) ve Kâim-Biemrillâh (422-467/1031-1075) dönemlerinde yaşamış Hanefî bir alimdir. Bu üç dönem, Abbâsî hilâfetinin Şîî bir hanedân olan ve 932-1062 yılları arasında hüküm süren Büveyhîler'in baskısı altında geçmiştir. İran topraklarında kurulan Büveyhîler, kısa zamanda hakimiyet alanlarını genişletmişlerdir. (334) 945 yılında Bağdat'a girerek Abbâsî hilâfetini kontrolleri altına almışlardır. Büveyhîler'in Abbâsî halifelerini değiştirerek hilâfete doğrudan müdahale ettikleri belirtilir. Abbâsî hilâfeti için bu dönem, çöküş evresi olarak nitelendirilmektedir.¹²

Büveyhîler'in en parlak devri Adudüdevle (978-983) dönemidir. O, Abbâsî halifesi Tâi'-Lillâh'in kızıyla evlendiği gibi halife de onun kızı ile evlenmiştir. Böylece Abbâsî hilâfeti ile ilişkiler daha da geliştirilmiştir. Siyâsî başarılar dışında diğer faaliyetleri ile de öne çıkan Büveyhî hükümdarı Adudüdevle, özellikle imar alanında yaptırdıkları eserlerle de dikkat çekmektedir. O, devrinin en büyük ve en gelişmiş hastanesini Bağdat'ta yaptırmıştır.¹³

Büveyhî kontrolündeki Abbâsî halifeleri, otoritelerini kaybetmiş ve sembolik olarak hilâfet kurumunun temsilcisi olmuşlardır. İdarî, askerî ve malî hususlarda ise Büveyhîler söz sahibi idi. Bu şartlar altında Şîî bir hilafet tesis etmenin imkanını aramış olsalar da bunu siyâsî sebeplerden ötürü uygulanabilir görmemişlerdir. Bununla birlikte Şîîler ve Sünnîler arasında büyük bir mücadele yaşanmış ancak Bağdat, hem Sünnîler hem de Şîîler için ilmî ve kültürel bakımdan itibarını korumuştur.¹⁴

Kudûrî'nin ömrünün ilk yıllarına tesadüf eden Abbâsî halifesi Tâi'-Lillâh döneminde Abbâsîler'in nüfuz alanının iyice daraldığı görülmektedir. Öyle ki Suriye ve Hicaz'da hutbeler artık Fâtımîler adına okunmaktaydı.¹⁵

Büveyhîler'in denetimi altında yaşayan bir diğer Abbâsî Halifesi olan Kâdir-Billâh döneminde, Abbâsîler'in başkenti Bağdat'ta dahi hâkimiyet kurmakta yetersiz

¹² Merçil, Erdoğan, "Büveyhîler", *DİA*, c.6, s.497, 1992.

¹³ Philip Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslam Tarihi*, İstanbul, 1995, 2/743; Özeydın, Abdulkemim, "Adudüdevle", *DİA*, c.1, s.393, 1988.

¹⁴ Bozkurt, Nahide, *Abbasiler*, Ankara, 2014, s. 108-111.

¹⁵ Demircan, Adnan, "Tâi'-Lillâh", *DİA*, İstanbul 2010, c.39, s.448.

kaldıkları ve Bağdat'ın Şîî mahallelerinde Fâtımî Halifesi Hâkim-Biemrillâh (996-1021) adına hutbe okunduğu görülmektedir. Aynı şekilde bu dönemde de Fâtımîler'in Haremeyn'de kendi adlarına hutbe okuttuklarını belirtmek gerekir. Ancak Abbâsî halifesinin yoğun çabalarıyla hutbe yeniden Abbâsî halifesi Kâdir-Billâh adına okunmaya başlanmıştır. Kâdir-Billâh, Büveyhîler'e karşı yürüttüğü faaliyetler neticesinde Abbâsî Devleti'ne yeniden itibar kazandıran halife olarak isimlendirilmektedir. Bir taraftan Abbâsî hâkimiyetini eski günlerine döndürmeye gayret ederken diğer taraftan Sünnîliği hâkim kılmaya çaba göstermiştir. Bu çabaların ve Sünnîliği yeniden eski ihtişamına döndürme belirtisi olarak, bu dönemde Ebu Hanife ve talebelerine ait eserlerin özeti sayılan “muhtasar”lar yazılmaya başlanmıştır.

Dönemin meşhur alimlerinden Mâverdî (ö. 450/1058) *el-İknâ*, Kudûrî *el-Muhtasar* ve Abdülvehhâb b. Muhammed el-Mâlikî *el-Muhtasar* adlı fıkıh eserlerini Halife Kadir-Billâh'ın isteği üzerine telif etmişlerdir. Yine Ali b. Saîd el-İstahrî'nin de onun isteğiyle Bâtınîliğe bir reddiye yazdığı kaydedilmektedir. Kâdir-Billâh dönemi, Mâverdî ve Hanbelî fakihî Ebû Ya'lâ el-Ferrâ (ö. 458/1066) gibi âlimlerin hilâfet kavramı üzerindeki çalışmaların yoğunlaştığı devir olması bakımından da önemlidir. Meşhur Şâfîî fakihî Mâverdî'nin devletin esas teşkilât ve idaresiyle ilgili fikhî ahkâmı bir araya toplayan meşhur eseri *el-Ahkâmü's-sultâniyye*'yi Kâdir-Billâh'ın isteği üzerine yazdığı kaydedilmektedir.¹⁶

Kudûrî'nin hayatının sonlarına doğru Abbâsî halifesi Kâim-Biemrillâh idi. Onun hilafetinin ilk yıllarında Bağdat'ta Sünnî-Şîî mücadelesi devam etmekteydi. Ancak bu durum, Abbâsî halifesi tarafından davet edilen Tuğrul Bey'in 447 (1055) yılında Bağdat'a girip Büveyhî hâkimiyetine son vermesi ile sona erdi. Kâim-Biemrillâh döneminde bu önemli gelişmelerin yanı sıra ilmî ve kültürel alanlarda da faaliyetler devam etmiştir. Bu dönemde, başta Bağdat olmak üzere muhtelif şehirlerde Nizâmîye Medreseleri açılmıştır.¹⁷

¹⁶ Küçükbaşcı, Mustafa Sabri, “Kadir-Billâh”, *DİA*, İstanbul 2001, c.24, s.128,

¹⁷ Özaydın, Abdülkerim, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, İstanbul 2001, c.24, s.210-211.

IV. Meydânî'nin Yaşadığı Dönemin Siyasi ve İlmi Durumu

Tezimizin hazırlanma sebebini oluşturan Lübab müellifi Meydânî, şerhettiği Muhtasar'ın müellifi Kuduri'den yaklaşık 770 sene sonra 1222 (m.1807) yılında Dımaşk'ın Meydan semtinde dünyaya gelmiş ve 4 Rebûlevvel 1298 (4 Şubat 1881) tarihinde Dımaşk'ta vefat etti. Kabri şehrin doğu tarafındaki Bâbullah Kabristanı'ndadır.¹⁸

Meydani'nin yaşadığı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî, mâlî ve eğitim ile ilgili alanlarda bir modernleşme ve ıslah sürecine girdiği görülür. XIX. yüzyılda Osmanlı padişahı III. Selim (1789-1807) ile başlayan bu sürecin, II. Mahmud döneminde (1808-1839) önemli bir ivme yakaladığı, Sultan Abdülmecid döneminde (1839-1861) köklü değişimler yaşadığı görülmektedir. Nitekim 1839 yılında ilan edilip uygulanmaya başlanan muhtelif alanlara dair bir yenilenme faaliyeti olan Tanzimat ile 1856 yılında yayımlanan ve daha çok gayri Müslimlere yeni haklar tanınmasıyla öne çıkan "Islahat Fermanı" Meydani'nin de yaşadığı döneme rastlamaktadır.

II. Mahmud döneminde dış gelişmelere bakıldığında 1817 yılında Sırp'lar'a fiilen özerklik verildiği, 1821 yılında başlayan ve kısa zamanda uluslararası bir boyut kazanan Rum isyanı neticesinde 1829 yılında bağımsız bir Yunan devleti kurulduğu görülmektedir. Bu durum Balkanlar'daki milliyetçilik akımlarına hız kazandırdı. Bu dönemde tehlikeli bir hale bürünen diğer bir mesele de Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa ile yapılan mücadeledir. Mısır ordusunun birkaç kez Osmanlı kuvvetlerini yenilgiye uğratması ve Anadolu kapılarının Mısır'ın hâkimiyeti altına girme tehlikesi sultanın Avrupa devletlerinden yardım istemesine neden olmuştur. Böylece Mehmet Ali Paşa ile yapılan mücadele uluslararası bir boyut kazanmış ve Ruslar ile Fransızlar arasında ihtilafa sebep olan Boğazlar meselesi ortaya çıkmıştır. Her ne kadar Mehmet Ali Paşa sorunu Avrupalıların yardımı ile çözüme kavuşturulmuş olsa da Osmanlılar'ın taviz vermek zorunda kaldığı görülmektedir.¹⁹

¹⁸ Yaylalı, Davut, "*Meydânî*", DİA, İstanbul 2004, c. 29, s. 500.

¹⁹ Beydilli, Kemal "*Mahmud II*", DİA, İstanbul 2003, c.27, s.353-354.

II. Mahmud döneminde iç siyasette yaşanan en önemli olay Yeniçeri Ocağı'nın 1826 yılında kaldırılmasıdır. Askerî teşkilatta yapılan bu düzenlemeyle birlikte, devletin gücünü arttırmaya yönelik yapılan reformların önündeki en önemli engellerden birinin bertaraf edilmesi bahsi geçen süreç için bir dönüm noktasını teşkil ettiği kanaatindeyiz. Nitekim bu ocağın ilga edilmesiyle değişimler, köklü bir yapı kazanmıştır. Ancak daha önce bahsi geçen Mısır meselesi, II. Mahmud döneminde tam olarak çözüme kavuşturulamadan padişahın ölümü üzerine yerine geçen oğlu Abdülmecid döneminde 1839 yılında Tanzimat fermanının ilan edilmesinin sağladığı uygun ortam sayesinde çözülebilmiştir. Böylece bir Avrupa meselesi haline gelen Mısır konusu, Batılı devletlerin öncülüğünde bir antlaşma ile çözüme kavuşturuldu.²⁰

İç ve dış olaylar/baskılar sonucu ilan edilmek zorunda kalınan Tanzimat, sadece devlet teşkilatında birtakım önemli yenilikler getirmekle kalmamış, “Müslim-gayri müslim” eşitliği başta olmak üzere, bağımsız Sırp ve Yunan devletlerinin kurulmasından sonra milliyetçilik fikrinin yayılması ile birlikte ayrılıkçı bir tutum sergileyen gayri müslimlerin imparatorluktan ayrılmasını önlemek amacıyla ortaya atılan “Osmanlı milleti” oluşturulması fikrinin de ilk adımını teşkil etmiştir.²¹

Tanzimat'ın getirdiği bu yenilikleri Avrupa devletlerinin yeterli görmediği anlaşılmaktadır. Rusya'nın Osmanlı topraklarındaki Ortodoks tebaanın hâmisisi olarak tanınma teklifinin reddedilmesi üzerine iki devlet arasında başlayan Kırım savaşı (1853-1586) ve bu savaş sırasında Osmanlı'yı destekleyen Batılı devletlerden borç alınması yeni bir dönemin başlamasına yol açtı. Batılı devletler, özellikle Gayri müslimlerden cizye alınmasının Tanzimat'ta ilan edilen eşitlik ilkesine aykırı olduğunu ifade ediyor ve bu konuda baskılarını daha da artırıyordu. Bu baskıya daha fazla dayanamayan Osmanlılar, gayri müslim tebaaya daha fazla haklar tanıyan Islahat Fermanı'nı ilan etmek zorunda kaldı.²²

Islahat tarihi açısından büyük önem taşıyan Abdülmecid döneminden sonra kardeşi Abdülaziz (1861-1876) tahta çıktı. Abdülaziz döneminde Mısır'a verilen

²⁰ Küçük, Cevdet, “*Abdülmecid*”, *DİA*, İstanbul 1988, c.1, s.259.

²¹ Akyıldız, Ali, “*Tanzimat*”, *DİA*, İstanbul 2011, c.40, s.3-4.

²² Gülsoy, Ufuk, “*Islahat Fermanı*”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 185-187.

imtiyazlar artmıştır. Gayri müslim tebaanın ayrılıkçı faaliyetleri Balkanlar'da ve Lübnan'da arttı. Bu durum, Batılı devletlerin Osmanlılar'ın iç işlerine müdahalesini artırdı. Bu dönemde özellikle askerî harcamalar devletin mâlî durumunu daha da kötüye götürdü.²³

Meydânî'nin hayatının son yıllarına tesadüf eden II. Abdülhamid (1876-1909) döneminin ilk yılları mâlî imkânsızlıklar dolayısıyla Balkanlar'daki isyanların bastırılmadığı ve Ruslar'a büyük toprak kaptırıldığı bir devirdir. Ayrıca Abdülhamid'in tahta geçmesinden kısa bir süre sonra da Osmanlı Devleti'nin ilk anayasası kabul edilen Kanûn-ı Esâsî ilan edilmiştir (23 Aralık 1876). Böylece I. Meşrutiyet dönemi başlamış ve anayasaya göre seçimler yapılarak Meclis-i Meb'ûsan toplanmıştır. Osmanlı-Rus savaşının gölgesinde çalışmalarını yürüten bu meclis, saray ile yaşanan sorunlar dolayısıyla anayasanın kendisine verdiği yetkiye dayanan II. Abdülhamid tarafından 13 Şubat 1878'de süresiz olarak tatil edilene kadar açık kaldı.²⁴

XVIII. yüzyılda Osmanlı devlet yapısı ve kurumlarındaki modernleşme faaliyetleri Meydânî'nin yaşadığı XIX. asırda da sürmüştür. Öncelikle askerî kurumlarda başlatılan modernleşme hareketi, XIX. yüzyıla gelindiğinde tüm alanlara yayılmıştır. Bu durumdan ilmiye sınıfı da etkilenmiştir. Eğitim ve öğretim alanındaki ilk yenileşme girişimi, Sultan II. Mahmud'un 1824 tarihli fermanla başladığı kabul edilmektedir.²⁵ Bunun yanı sıra öncelikle askerî alanda açılan yeni okullardan sonra batı tarzı eğitim veren kurumların açıldığı görülmektedir. 1793'te Mühendishâne-i Bahr-i Humâyûn, 1827'de Tıbbiye, 1834'de Mekteb-i Harbiye açılmış ve açılan okullarda müfredat ve öğretmen ihtiyacı da Batı'dan karşılanmıştır.²⁶

Tanzimat Fermanının ilanından sonra Batı tarzı eğitim sistemine uygun kurumların açılması artarak devam etmiştir. Bu minvalde Batı tipi ve üç kademeli bir eğitim sisteminin ortaya çıktığını görmekteyiz. Nitekim 1847 yılında ilk ortaokul (rüşdiye), 1850'li yıllarda sıbyan mekteplerinin yerini alan ve modern eğitim veren ilkokullar, 1874 yılında ise ilk lise açılmıştır. Bunları takiben bir yükseköğretim

²³ Küçük, Cevdet, "Abdülaziz", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 179-180.

²⁴ Küçük, Cevdet, "Abdülhamid II", *DİA*, İstanbul 1988, c. 1, s. 217-218.

²⁵ Sakaoğlu, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003. s. 59.

²⁶ Bolay, Süleyman Hayri, *Türk Eğitim Sistemi Alternatif Perspektif*, Ankara, 1996, s. 19.

müessesesi olan “darülfünun” da kurulmuştur.²⁷ Bu sistemin aksamadan yürütülebilmesi için 1848 yılında erkek öğretmen okulu “Dârümuallimîn”,²⁸ ilkokullarda iyi öğrenci yetiştirebilmesi için 1868 yılında erkek öğretmen okulu olan “Dârümuallimîn-i Sıbyan”²⁹ ve kızlara ait mekteplerin faaliyete geçmesi üzerine bunlara öğretmen yetiştirmek için açılan kız öğretmen okulları olan “Dârümuallimât” 1870 yılında açılmıştır.³⁰

XIX. yüzyılda muhtelif alanlarda teşebbüs edilen ıslahatlara özellikle askerî sınıf mensuplarının ve âyanın karşı çıktığını belirtmek gerekir. Ancak yapılan reformlarla onların engellemelerinin de bertaraf edilmeye çalışıldığı görülmektedir. Ayrıca ilmiye sınıfı içinde de yenileşme hareketine karşı çıkanlar olmuştur. Ancak ilmiye sınıfının yenileşme çabalarında etkin rol aldığını da belirtmek gerekir. Özellikle yapılan ıslahatların meşruiyeti ve benimsenmesi hususunda ulemanın rolü önemlidir.³¹

İşte, Meydan'nin yaşadığı dönem, Osmanlı Devleti için böylesine hızlı ve kontrolsüz değişim ve dönemüşümlerin yaşandığı çalkantılı bir dönemdir. Bu karışıklık, bu dönemde yapılan her türlü ilmi ve kültürel çalışmalara da kısmen yansımıştır.

²⁷ Öztürk, Cemil, “Osmanlılar (Medeniyet Tarihi/İlim ve Kültür/Eğitim ve Eğitim Kurumları)”, *DİA*, İstanbul 2007, c. 33, s. 567.

²⁸ Akyüz, Yahya, “Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160.Yılında Darümuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış”, *OTAM*, Sayı:20, s. 17-55.

²⁹ Kodaman, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri*, s. 65-66.

³⁰ Şanal, Mustafa, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârümuallimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler Ve Kapatılışı (1870–1924)”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, 26/221-244.

³¹ Erşahin, Seyfettin, “Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II.Mahmud'un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler”, *Diyanet İlmî Dergi*, XXXV/1, 1999, s. 249-270.

BİRİNCİ BÖLÜM

HANEFİ MEZHEBİ'NDE MUHTASARLAR VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Bu bölümde, Hanefî mezhebinin üç fakihinden sonra yazılan meşhur, bilinen ve çok kullanılan muhtasar metinler üzerinde duracağız. Bu muhtasarlara kısaca tanıtıp değerlendirme yapacağız ve klasik dönem muhtasar eserlerin soyağacını bir şekil üzerinde gösterip bu bölümü bitireceğiz.

Hanefî mezhebinin meşhur muhtasarlara *kronolojik* olarak şöyle sıralayabiliriz:

1. **Muhtasaru't-Tahâvî:** Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî (ö. 321/933).
2. **el-Kâfî:** Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945).
3. **Muhtasaru'l-Kerhî:** Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952).
.....(Teşekkül Dönemi diye adlandırılır)
4. **Muhtasaru'l-Kudûrî:** Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037).
5. **Vikâyetü'r-Rivaye fî mesâilî'l-Hidâye:** Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 673/1274).
6. **el-Muhtâr li'l-Fetvâ:** Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284).
7. **Mecmau'l-Bahreyn:** Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî (ö. 694/1295).
8. **Kenzu'd-dakâik:** Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Neseî (ö. 710/1310).
.....(Klasik Dönem Sonu)

Hanefî mezhebinde muhtasarlara IV/X. asrın başında ortaya çıkmıştır. Bu muhtasarlara, yazıldıkları yıllar açısından iki döneme ayırabiliriz. Muhtasaru't-Tahâvî ile başlayan, Muhtasaru'l-Kerhî ile biten dönem mezhebin *teşekkül dönemine*

denk gelmektedir. Muhtasaru'l-Kudûrî ile başlayan ve Kenzu'd-dakâik ile biten dönem ise *klasik dönem* muhtasarlarıdır.¹ Bu sebeple, biz de bu muhtasarları teşekkül dönemi ve klasik dönem olmak üzere iki bölümde inceleyeceğiz.

1.1. Teşekkül Dönemi Muhtasarları:

1.1.1. Muhtasaru't-Tahâvî:

Ebû Cafer Ahmed b. Muhammed b. Selâme el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-**Tahâvî** (ö. 321/933) tarafından kaleme alınan eser günümüze ulaşan en eski muhtasardır. Ebü'l-Vefa el-Efgânî tarafından neşredilmiştir (Kahire 1370/1951).

Tahâvî'nin mezhebin teşekkül döneminde yazdığı fıkıhla ilgili eserleri, mezhebin oluşumu ve yayılmasına öncülük etmiştir. Tahâvî'nin fâkih olması yanında önemli bir özelliği de iyi bir muhaddis olmasıdır. Hadislerin ve hadis ilimlerinin tedvin edildiği dönemde yaşayan Tahâvî nâsih-mensuh, ilelü'l-hadîs, garîbü'l-hadîs, te'vîlü muhtelifi'l-hadîs, cerh ta'dil gibi konularda görüşlerini ortaya koymuştur.²

Muhtasaru't-Tahâvî, Hanefi mezhebinde yazılan ilk muhtasardır. Eser, mezhebi özetleme ve mezhep imamlarından yapılan rivayetlerde çok başarılı; dirayet yönünden çok güçlü ve fetva yönünden tercihe en uygun muhtasardır. Meseleleri hatasız bir şekilde mezhep imamlarına nispet eder. Muhtasar olmasına rağmen, bazı detaylı fıkıh kitaplarında bile bulunmayacak bazı meseleler bu eserde bulunur. Yine muhtasar olmasına rağmen Kitap, sünnet ve kıyastan delilleri zikreder. Klasik dönemlerde yazılan muhtasarlara göre oldukça uzundur.³

El-Muhtasar'da dikkati çeken bir özellik, imamlar arasında ihtilâf bulunması halinde “ve bihî ne'huz” (bunu esas alırız) sözüyle bu görüşlerden birinin tercih edilmiş olmasıdır. Eser üzerine pek çok şerh yazılmış olup Kâtib Çelebi bazı

¹ Kaya, Eyyüb Said, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fıkhi İstidlâl*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001), s. 99-100.

² İtaş, Davut “*Tahâvî*”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 386.

³ Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme' et-Tahâvî, *Muhtasaru't-Tahavi* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî), *Muhtasaru't-Tahavi Mukaddimesi*, s. 4-5, Mısır ts.

özelliklerine yer verdiği dokuz şerh zikretmiştir.⁴ Bunlardan Cessâs'ın şerhi, Mekke Ümmülkurâ Üniversitesi'nde paylaştırılarak dört ayrı doktora tezi halinde tahkik edilmiştir. Bu tahkikler, Sâid Bekdâş öncülüğünde 2010 yılında Beyrut'ta 8 cilt halinde kitap olarak yayımlanmıştır.

3.1.2. *el-Kâfi*

Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945) tarafından yazılmıştır.⁵

Müellifin en önemli eseri olan ve *el-Muhtasarü'l-kâfi* diye de anılan bu çalışmasında, İmam Muhammed'in *zâhirü'r-rivâye* kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki zâhirü'r-rivâye görüşlerin tesbiti konusunda güvenilir bir kitap olan el-Kâfi, mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır.

Müellif, eserin mukaddimesinde Muhammed b. Hasan'ın kitaplarını toplayarak ihtisar ettiğini ve tekrarlarını çıkardığını ifade etmektedir.⁶ Ebü'l-Vefâ el-Afgânî de el-Kâfi'nin el-Asl'ın muhtasarı olduğunu ifade etmiştir.⁷

Eserin bazı bölümlerinin edisyon kritiği, Sakarya Üniversitesi'nde yüksek lisans öğrencileri tarafından tez olarak çalışılmıştır. Yazmalarının bazıları ise şunlardır: Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 646; Ayasofya, nr. 1362, 1363; Hacı Beşir Ağa, nr. 288; Şehid Ali Paşa, nr. 012.

El-Kâfi'nin şerhleri arasında en önemlisi, Şemsü'l-Eimme Serahsî tarafından kaleme alınan *el-Mebsût*'tur (I-XXX, Kahire 1324-1331). Eser defalarca basılmıştır. Ayrıca, Mustafa Cevat Akşit editörlüğünde 2008 yılında İstanbul'da 31 cilt halinde baskısı yapılarak Türkçe'ye çevrilmiştir.

⁴ Mustafa b. Abdullah Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, Beyrut 1941, c.2, s.1627-1628.

⁵ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, c.2, s.1378.

⁶ Damad İbrahim Paşa, vr. 1.

⁷ Muhammed b. El-Hasan eş-Şeybani, *el-Asl* (nşr. Ebü'l-Vefâ el-Afgânî) neşredeninin girişi, Hind 1981, c.1, s.12.

3.1.3. Muhtasarü'l-Kerhî

Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952) tarafında te'lif edilmiştir. Kerhi, Hanefî mezhebinin sistemleştirilmesinde önemli katkıları bulunan, Irak Hanefiliği çizgisinin önde gelen temsilcisi, usulcü ve fakihtir.

Eser, sonraki âlimler tarafından gerek mezhep imamlarının görüşlerinin yorumu gerekse Kerhî'nin şahsî görüşleri konusunda kaynak olarak kullanılır.⁸ Oldukça rağbet görmüş ve şerhlere konu olmuş bu eserin henüz müstakil bir el yazması tespit edilememiştir. Metin, günümüze ancak Kudûrî şerhi içinde gelmiştir.⁹ Ancak Kerhî'nin metninin bitişi ve şerhin başlangıç noktaları net olmadığından, şerhinden yola çıkarak muhtasarın metnini ortaya çıkarmak zordur.¹⁰

Hanefî mezhebi imamlarının eserlerinden sonra ilk defa şerh edilen iki kitap Tahâvî ile Kerhî'nin muhtasarıdır.¹¹ Muhtasarü'l-Kerhî'nin şerhiyle ilgili olarak Eyyüb Kaya şu tespitte bulunmaktadır: “Böylece ilk defa mezheb içinde imamların dışında bir fakihin çalışması şerhe konu edilerek bilginin meşruiyet kaynaklarından biri olarak kabul edilmiş ve Şeybânî'den sonra ilk defa bir fâkihin eseri kendisinden sonraki fakihlerin çalışmaları üzerinde belirleyici olmuştur”.¹²

Teşekkül dönemine ait muhtasarların özellikleri şunlardır: Konu başlarında ayet, hadis ve âsâr zikretmeye özen gösterilmiştir. Önce Ebu Hanife sonra da Ebu Yusuf ve Şeybânî'nin görüşlerine yer verilmiştir. İmamların *usûl* veya *zahirü'r-rivaye* dışında kalan rivayetlerinde kaynak belirtilmiştir. İmamların görüşleriyle, onlardan tahric yoluyla çıkartılan görüşler birbirine karıştırılmadan ayrı ayrı verilmiştir. Her üç muhtasar da, klasik dönem muhtasarlarına göre daha hacimlidir.¹³

⁸ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1634-1635.

⁹ Sezgin, Fuat, *GAS*, c. 1, s. 444

¹⁰ Güney, Necmeddin, *Kudûrî'nin “Şerhu Muhtasari'l-Kerhi” Adlı Eserinin ‘Siyer’ bölümünün edisyon Kriği*, s. 69-70.

¹¹ Ençakar, Orhan, *Kerhî'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013)s. 55

¹² Kaya, Eyyüp Said, *Mezheplerin Teşekkülünden Sonra Fikhî İstidlâl*, s. 177-178.

¹³ Ençakar, Orhan, *a.g.e.* s. 10-11.

3.2. *Klasik Dönemi Muhtasarlari*

Bu başlık altında, klasik dönem muhtasarlardan beş tanesini zikredeceğiz. Bunlar teşekkül dönemi muhtasarlara göre daha kısa çalışmalardır.

1.2.1. *Muhtasaru'l-Kudûrî*

Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed el-Kudûrî (ö. 428/1037) tarafında yazılmıştır. Hanefî mezhebinin en meşhur, en çok okutulan ve basılan muhtasarıdır.¹⁴ Özerine birçok şerh yazılmıştır. Bu eser üzerinde sonraki bölümlerde ayrıntılı olarak durulacaktır.

1.2.2. *Vikâyetü'r-Rivaye fî Mesâili'l-Hidâye*

Kısa adı el- Vikaye olan bu eser, Burhânüşşerîa Mahmûd b. Sadrüşşerîa el-Evvel Ubeydullah el-Mahbûbî el-Buhârî (673/1274) tarafında yazılmıştır. Eser kısaca “el-Vikâye” diye meşhur olmuştur. El-Vikâye, “mütûn-i erbaa” diye bilinen dört muteber kitaptan biridir. Diğerleri ise el-Muhtâr li'l-fetvâ, Kenzu'd-dakâik ve Mecmau'l-Bahreyn'dir.

Müellif, bu eseri torunu Sadruşşerîa es-Sânî için Mergînânî'nin el-Hidâye isimli kitabındaki meselelerden yaptığı seçmelerle telif etmiştir. Eser üzerine yüzlerce şerh yazılmıştır.¹⁵

Birçok yazması mevcuttur: Beyazıt Devlet Ktp., Merzifonlu K. Mustafa, nr. 256; Bâyezid, nr. 2230-2232, 2321, 2341, 2503, 2549; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1503-1507; Esad Efendi, nr. 1038-1040; Fatih, nr. 2199, 2216-2217, 2220-2232.

¹⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 2, s. 1631-1634.

¹⁵ Abdülkay Leknevi, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324, s. 25, 109-112, 207.

1.2.3. el-Muhtâr li'l-fetvâ

Yazarı, Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsîlî (ö. 683/1284) dir.¹⁶

Müellifin gençlik döneminde yazdığı bir kitaptır. Bu eserde, eserin adından da anlaşılacağı üzere “seçilmiş” anlamına gelen “Muhtar” adı verilerek Ebu Hanife'nin görüşlerini seçip toplamıştır.¹⁷ Ayrıca Ebû Yûsuf, İmam Muhammed, İmam Züfer ve İmam Şâfiî'nin muhalefetlerini ise rumuzlarla göstermiştir. Kitabın üzerine müellif bizzat kendisi *el-İhtiyar* isimli bir şerh yazmıştır. Hükümlerin illetlerini ve delillerini zikretmiştir. Eser üzerine çok sayıda şerh yazılmış ve manzum metin haline de getirilmiştir.

1.2.4. Mecmau'l-Bahreyn

Müellifi, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî' dir (ö. 694/1295).

Hanefî fıkıh literatüründe Mevsîlî'nin el-Muhtâr, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin Kenzü'd-dekâik ve Tâcüşşerîa'nın Vikâyetü'r-rivâye'siyle birlikte “mütûn-i erbaa” diye anılan dört temel kitaptan biridir.

Bu eser, adından da anlaşılacağı üzere, “iki denizin buluşması” anlamına gelen yani Kudûrî'nin *el-Muhtasar*'ı ile Ebû Hafs en-Nesefî'nin *el-Manzûmetü'n-Nesefiyye* adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edilmiştir.¹⁸ Müellif, söz konusu iki metni bir araya getirmekle yetinmeyip bazı ilâvelerde bulunmuş, sahih ve fetva için tercih edilen görüşlere işaret etmiştir. Gerek mezhep içindeki farklı görüşleri gerekse diğer mezheplerin görüşlerini verirken her birini ifade etmek üzere ayrı cümle yapıları ve fiil kipleri kullanarak farklı bir metot denemiştir.

Mecmau'l-Bahreyn'in yarıya yakını Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde 150 civarında yazma nüshası

¹⁶ Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 2, s. 1622.

¹⁷ Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 2, s.1622-1623.

¹⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 2, s.1599-1601.

bulunmaktadır. Eser, İlyas Kaplan tarafından tahkik edilerek 1426/2005 yılında Beyrut'ta neşredilmiştir.

1.2.5. Kenzu'd-dakâik

Eser, Ebü'l-Berekât Hâfızüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310) tarafından yazılmıştır.

Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olup el-Vâfi'nin özetidir. Eserin müstakil olarak ve şerhleriyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır.

Nesefî, kitabın mukaddimesinde eseri telif sebebini şöyle açıklar: *“İnsanlar daha çok muhtasarlara yöneldiği ve insan psikolojisi hacimli eserlerden kaçındığı için, daha yaygın ve daha çok karşılaşılan meseleleri toplayarak el-Vâfi'yi özetlemek istedim. İşte meydana gelen bu yeni esere de 'Kenzü'd-Dekâik' ismini verdim.”*¹⁹

Kâtip Çelebi, Nesefî'nin kitabı telif ederken kullandığı rumuzları ve bunların anlamını şöyle açıklar: Buna göre Nesefî, ح harfi ile Ebu Hanife'yi, س ile Ebu Yusuf'u, م ile Muhammed'i, ز ile Züfer'i, ف Şafiyi, ك ile Malik'i, و ile ashabın (mezhep imamlarının ilk talebelerinin) rivayetini, ط ile ıtlak denen mülâhazaları göstermiştir.²⁰

Klasik dönemi muhtasarlının ortak özellikleri şunlardır: Hacimleri teşekkül dönemi muhtasarlara göre küçüktür. Teşekkül dönemi muhtasarlara göre anlaşılması zordur. Konuları aktarmada kaynak ayırımı yapılmamaktadır. Ebu Hanife'nin görüşleri ağırlıktadır.

Ayrıca klasik dönem muhtasarlının üç tanesinde (el-Muhtâr li'l-fetvâ, Mecmau'l-Bahreyn ve Kenzu'd-dakâik) rumuz kullanılmasına rağmen bu kitapların şerhlerinde bu rumuzlar kullanılmamıştır.

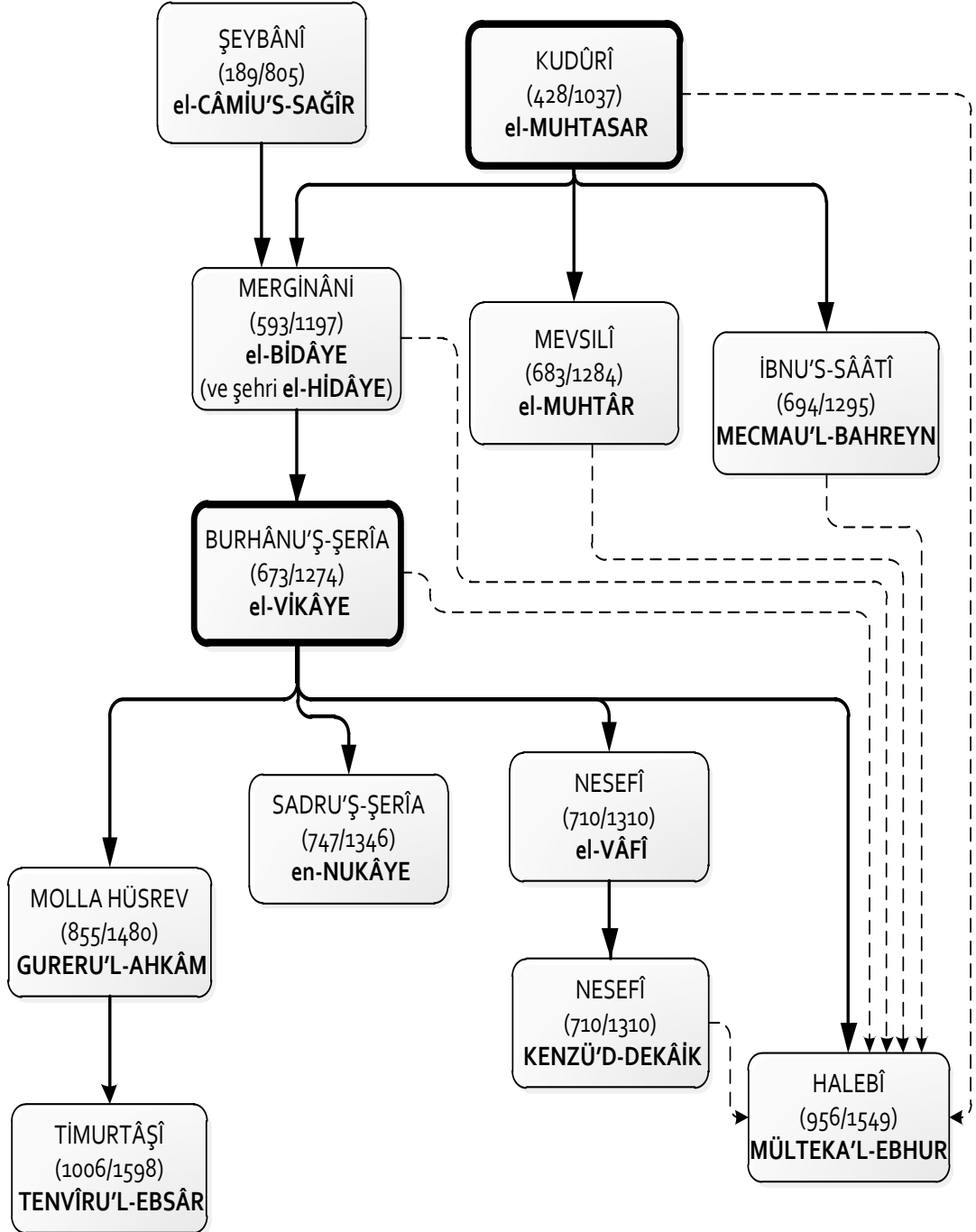
1.3. Klasik Dönem Muhtasarlının Soyağacı

Osmanlı döneminde yazılan Mülteka'l-ebhur, İbrâhîm b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 956/1549) en tanınmış eseridir. Bu eser, Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ile el-Muhtâr, Kenzü'd-dekaik ve el-Vikâye gibi Hanefî fikhinin meşhur metinlerine

¹⁹ Nesefî, Ebu'l-Berâket Abdullah b. Ahmed, *Kenzü'd-Dekâid*, (nşr. Sâid Bekdâş), Beyrut 2011, s. 137-138.

²⁰ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, c. 2, s. 515.

dayanır. İşte bu eseri merkeze alarak ve başka bazı muhtasarlara da tabloya ekleyerek klasik dönem muhtasarlara soyağacını şöyle bir şekilde göstermek mümkündür:²¹

²¹ Bu şema Ençakar, Orhan, “*Kerhi'nin Muhtasar'ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, s. 32'den alınmıştır.

İKİNCİ BÖLÜM

KUDÛRÎ, MEYDÂNÎ ve EL-LÛBÂB

Bu bölümde Ebü'l-Hüseyn el-Kudûrî ve Abdülğani el-Ğuneymi el-Meydânî'nin hayatları hakkında bilgi verilecektir.

2.1. EBÛ'L-HÛSEYN EL-KUDÛRÎ

2.1.1. İsmi, Doğumu ve Nesebi

Tam adı Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Muhammed b. Ahmed b. Ca'fer b. Hamdân el-Kudûrî el-Bağdâdî'dir. Kudûrî, 362/973 yılında Bağdat'ta doğdu. Nisbesinin kökeni kesin olarak bilinmemektedir. 66 yaşında 428/1037 tarihinde Bağdat'ta vefat etti. Derbü Ebîhalef'teki evinin hazîresine defnedilen Kudûrî daha sonra Hanefî ulemâsından Ebû Bekir el-Hârizmî'nin kabrinin yanına nakledildi.¹

2.1.2. Hocaları

Kudûrî'nin hayatını anlatan kitaplar üç hocasından bahsetmişlerdir:

1. Ebû Abdullah Muhammed b. Yahyâ b. Mehdî el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 398/1008). Hanefî mezhebinin önde gelen fâkihlerindedir. Ebu Bekr er-Râzî el-Cassâs'ın öğrencilerindedir. Kudûrî, bu hocasından fıkıh tahsil etmiştir.²

2. Ebû Bekr Muhammed b. Ali Süveyd el-Müeddib (ö. 381)

Kudûrî, bu hocasından hadis tahsil etti ve rivayette bulundu. Kudûrî, hadisteki "cüz"ünü tamamen bu hocası vasıtasıyla rivayet etmiştir.³

¹ Kureşi, Abdülkadir, *el-Cevâhiru'l-mudiyye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, Kahire 1938, c. 1, s. 249; Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim fî tabakâti'l-Hanefiyye*, (nşr. Muhammed Ramazan Yusuf), Dimeşk 1992, s. 19; Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye*, s. 30-31; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, Beyrut 1951, c. 1, s. 73.

² Kureşi, a.g.e, c. 1, s. 247, c. 3, s. 398.

3. Ebu'l-Hüseyn Ubeydullah b. Muhammed b. Ahmed b. Ahvâ b. El-Avvâm b. Havşeb eş-Şeybânî (ö. 375). Bu hocasından hadis öğrendi ve ondan hadis rivayet etti.⁴

2.1.3. Öğrencileri

Kudûrî'ye öğrencilik yapan bir çok kişi vardır. Ama terâcim kitapları bunlardan sadece bazılarını zikretmiştir.

1. Ebubekir Abdurrahman b. Muhammed es-Serahsî (ö.439/1047).

Hocası Kudûrî'den fıkıh eğitimi almıştır. Basra kadılığına getirilmiştir. Hocasının *et-Tecrîd*'ine tekmile yazmıştır. *Tekmiletü't-Tecrîd* ile *Kitâbu Muhtasari'l-Muhtasar* adlı eserleri vardır.⁵

2. el-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed et-Tenûhî (ö. 442/1050)

Tam ismi, el-Mufaddal b. Mes'ûd b. Muhammed Yahyâ et-Tenûhî'dir. Kudûrî'den fıkıh öğrenmiştir.⁶

*Kitâbu Ahbâri'n-nahviyyîn*⁷ ile ayakların yıkanmasının gerekliliğini anlatan bir risalesi⁸ vardır.⁹

³ Bağdâdî, Hatip, Ahmed b. Ali, *Tarihi Bağdâd*, Beyrut ts., c. 3, s. 89.; Kureşî, a.g.e, c. 1, s. 248.

⁴ Kureşî, a.g.e., c. 1, s. 248.

⁵ Kureşî, a.g.e, c. 2, s. 400; İbn Kutluboğa, a.g.e., s.185; Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkadir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Riyad 1403-1410/1983-1989, c. 4, s. 315, I-IV (eksik); Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 346; Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e, c. 1, s. 516; Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l- mukârane: et-Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)* (thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed), (Nâşirlerin mukaddimesi), Kâhire: Dâru's-selâm 2004, c. 1, s. 11, Kureşî eserin ismini '*Muhtasaru'l-muhtasarayn*' olarak verir.

⁶ Kureşî, a.g.e, c. 3, s. 496; İbn Tağrıberdî, Cemâluddin Ebu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdî el-Atabekî, *en-Nücûmü'z-zâhira fî mulûki Mısır ve'l-Kâhira*, Kahire 1970, c. 5, s. 52

⁷ İbn Kutluboğa, a.g.e., s. 297.

⁸ Kâtip Çelebi, a.g.e., 1/263

⁹ Kureşî, a.g.e., c. 3, s. 496; İbn Kutluboğa, a.g.e., s. 297; Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., c. 2, s. 468; Kudûrî, *et-Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)*, c. 1, s. 11

3. İbn Berhân el-Ukberî (ö. 456/1064)

Tam ismi Abdolvâhid b. Ali İbn Berhân Ebu'l-Kâsım el-Esedî el-Ukberî'dir. Kudûrî'den fıkıh okumuştur. Nahvin yanı sıra ensâb bilgisine de sahipti.¹⁰ *Usûlü'l-luğa ve el-İhtiyâr* adlı eserleri vardır.¹¹

4. Hatîb el-Bağdâdî (ö. 463/1072)

Şâfi mezhebinin önde gelen âlimlerindedir. Muhaddis ve meşhur tarihçidir. *Tarihu Bağdâd* başta olmak üzere birçok eseri vardır. Kudûrî'den hadis rivayet etmiştir.¹²

5. Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (ö.474).

Kudûrî'nin önemli öğrencilerindedir.¹³ Hocası Kudûrî'nin Muhtasar'ını ilk şerheden kişidir.¹⁴

6. Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed Dâmeğânî (ö.478/1085)

İsmi Muhammed b. Ali b. Muhammed'dir. Kudûrî'den fıkıh ve hadis dersleri almıştır.¹⁵ Döneminde Irak Hanefîlerinin reisi olmuştur.¹⁶ Hanbelî olan İbn Akîl¹⁷ (ö.

¹⁰ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 481; İbn Tağrîberdî, *a.g.e.*, c. 5, s. 75; Temîmî, Takiyyüddin b. Abdülkâdir, *et-Tabakâtü's-seniyye fî terâcimi'l-Hanefiyye* (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), Riyad 1403-1410, c. 4, s. 400-401; Ebu'l-felâh Abdulhayy b. el-İmâd, *Şezerâtü'z-zeheb fî ahbâri men zeheb*, Beyrut 1979, c. 3, s. 297; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 634; Leknevî, *a.g.e.*, s. 190; Hayruddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsu terâcim*, Kahire 1954-1959, c. 4, s. 176; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifîn*, Dımeşk 1957, c. 6, s. 210.

¹¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 634; Ziriklî, *el-A'lâm*, c. 4, s. 176

¹² İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, c. 3, s. 233; Leknevî, *a.g.e.*, s. 57.

¹³ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 311-312; Temîmî, *a.g.e.*, c. 2, s. 87; Leknevî, *a.g.e.*, s. 70; Kudûrî, *et-Tecrîd*, (Nâşirlerin mukaddimesi), c. 1, s. 10; Kallek, "*Kudûrî*", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26. s. 322.

¹⁴ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 312; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s.104; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 80; Leknevî, *a.g.e.*, s. 70; Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s.40, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2013.

¹⁵ İzzüddin Ali b. Muhammed b. Esîr el-Cezerî, *el-Lübâb fî tehzîbi'lensâb*, Kahire 1357-1369'dan ofset, Beyrut ts., c. 1, s. 397; Zehebî, Şemsüddin Muhammed b. Ahmed, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ* (nşr. Şuayb el-Arnâvut ve diğerleri), Beyrut 1981-1985, c. 18, s. 485; Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 248; İbnu'l-İmâd, *a.g.e.*, c. 3, s. 362; Leknevî, *a.g.e.*, s. 299-300; Kallek, "*Kudûrî*", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 322.

¹⁶ Hatîb el-Bağdâdî, *a.g.e.*, c. 3, s. 109; Zehebî, *a.g.e.*, c. 18, s. 487; Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 270; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 74. Ayrıntılı bilgi için bkz. Kallek, Cengiz, "*Dâmeğânî*", *DİA*, İstanbul 1993, c. 8. s. 453-454.

¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 295

513/1119)'in hocasıydı.¹⁸ Dâmeğânî'nin Hanefî fikhında *Şerhu Muhtasari'l-Hâkim* adlı bir eseri vardır.¹⁹

7. Ebu'l-Hâris Muhammed b. Ebi'l-fadl Muhammed es-Serahsî (ö. V. yüzyıl)

Kudûrî'nin yanında uzun yıllar eğitim alan öğrencilerindendir. Ebu'l-Hâris hakkında Kudûrî'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: “*Horasan ve Aynu'n-nehr yöresinden, ondan daha fakihî gelmemiştir.*”²⁰

2.1.4. Eserleri

Kudûrî, Hanefî mezhebinde kendisine önemli bir konum sağlayan bir çok eser meydana getirmiştir:

1. El-Muhtasar:

Hanefî mezhebinde mutlak olarak *el-Kitâb* ifadesiyle Kudûrî'nin *Muhtasar*'ı anlaşılmıştır. Ulemanın daima el altında tuttukları, oldukça muteber, tanıtımına gerek bırakmayacak derece şöhret bulmuş, delile yer vermeyen, ihtilâflı konularda İmâmeynin görüşlerini de zikreden yaygın bir eserdir.²¹

12000(onikibin) konu içerdiği ifade edilen eser, kendinden sonraki birçok te'lif esere de kaynaklık etmiştir. Ebu Bekr Alâuddîn es-Semerkindî'ye (ö. 552/1157) ait *Tuhfetü'l-fukahâ*, Kudûrî'nin *Muhtasar*'ına yapılan eklemelerle oluşturulmuştur.²² Burhânuddîn el-Merğînânî (ö. 593/1197), *Bidayetü'l-Mübedî*'sinde Kudûrî'nin *Muhtasar*'ıyla İmam Muhammed'in el-Câmiu's-sağîr'ini birleştirmiş ancak ikincisininin tertibini esas almıştır.²³ Bağdatta yetişmiş olan İbnü's-

¹⁸ Ebu'l-Fidâ' İmâduddîn İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, Beyrut, I. Baskı, c. 12, s. 129; İbn Tağrîberdî, a.g.e., c. 5, s. 121-122; Kudûrî, *et-Tecrid*, (*Nâşirlerin mukaddimesi*), c. 1, 10.

¹⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, a.g.e., c. 2, s. 74; Leknevî, a.g.e., s. 300

²⁰ Kureşî, a.g.e., c. 3, s. 304.

²¹ Özel Ahmet, “*Hanefî Mezhebi*” (*Literatür*), *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 21.

²² Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 371; Muhammed İbrâhim, *Hanefî ve Şâfilerde Mezhep Kavramı*, (trc. Faruk Beşer), Nun Yayıncılık, İstanbul 2010, s. 37.

²³ Kâtip Çelebi, a.g.e., c. 1, s. 227, c. 2, s. 2032; Muhammed İbrâhim, a.g.e., s. 37; Özel, *Hanefî Fıkıh Âlimleri*, s. 57; Özel, “*Hanefî Mezhebi*” (*Literatür*), *DİA*, İstanbul 1997, c. 16, s. 22.

Sââtî'nin (ö. 694/1295) telif ettiği ve *Mütûn-i erbaa*'dan biri kabul edilen *Mecmau'l-bahreyn*, Kudûrî'nin Muhtasar'ıyla Ebu Hafs Necmuddîn en-Neseî'nin (ö. 537/1142) hilâfiyat içerikli Manzûme'sine dayanmaktadır.²⁴

Eser, Türkçe başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Eser üzerine çok sayıda şerh, haşiye vb. çalışmalar yapılmıştır. Sâid Bekdâş, *el-Lübâb fî Şerhi'l-kitab*'ın mukaddimesinde el-Muhtasar üzerine 122 adet şerh yapıldığını zikreder ve hepsi hakkında bilgi vermeye çalışır.²⁵

2. Et-Takrîb fî'l-mesâili'l-Hilafıyye beyne'l-İmam Ebu Hanife ve Ashabuhu.

Ebû Hanîfe ile öğrencileri arasındaki mezhep içi ihtilâfları ele alan, delile yer vermeyen bir kitaptır.

3. Et-Takrîbi's-Sânî fî'l-mesâili'l-Hilafıyye beyne'l-İmam Ebu Hanife ve Ashabihi.

İlk yazdığı Takrib'e delillerini de ilave etmiştir.²⁶ Bazıları tek bir Takrib olduğunu söylemektedir.

4. Et-Tecrîd fî Mesâili'l-Hilaf beyne'l-Hanefiyye ve's-Şafiyye.

Erken dönemde ilm-i hilâf (karşılaştırmalı fıkıh) konusunda kaleme alınmış, alanında kapsayıcı bilgi sağlayan ilk eserlerdendir. Eser, furu-ı fıkıh konularında İmam Şâfiî ile Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki önemli ihtilaf konularını, karşılıklı deliller ve her bir tarafın diğerine verdiği cevaplarıyla inceleyen, iki mezhep arasında karşılaştırmalı olarak yazılmış en geniş çalışmadır.²⁷

2004'te Kâhire'de *Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed*'in tahkikiyle 12 cilt halinde yayımlanmıştır. Tahkik çalışması çerçevesinde, kitabın hadisleri tahrîc edilmiş, verilen fikhî bilgiler, mezheplerin diğer kaynaklarına atıfla gözden geçirilmiştir.

²⁴ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 209; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s.95; Temîmî, *a.g.e.*, c. 1, s. 401; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1600.

²⁵ Said Bekdâş, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitap (Mukaddime)*, Beyrut 2010, s. 361-493.

²⁶ Leknevî, *a.g.e.*, s. 31; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 99.

²⁷ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 248; GAS, c. 1, s. 455

5. Şerhu Muhtasari'l-Kerhî:

Hanefî mezhebinin ilk muhtasarlarından biri olan Kerhî'ye ait el-Muhtasar'ın müdellel ve memzûc bir şerhidir.²⁸

6. Cüz'ün fi'l-Hadîs

Kureşî, İbn Kutluboğa ve İbn Tağrîberdî, Kudûrî'den bu cüzü rivayet ettiklerini belirtmişlerdir.²⁹

7. Edebu'l-Kâdî alâ Mezhebi Ebî Hanîfe

Kâtip Çelebi, Kudûrî'nin Hassâf'ın Edebü'l-kâdîsine şerh yazdığını zikretmektedir.³⁰

2.1.5. Vefatı

Ebu'l-Huseyn Kudûrî, 428/1037 yılı 5 Recep Pazar günü 66 yaşında iken Bağdat'ta vefat edip aynı gün Derbû Ebîhalef'teki evine defnedilmiştir. Yine verilen bilgilere göre, naâşî daha sonra Mansûr caddesindeki türbeye, Hanefî ulemâsından Ebû Bekir el-Hârizmî'nin kabrinin yanına nakledilmiştir.³¹

2.2. ABDÜLGÂNİ el-ĞUNEYMÎ el-MEYDÂNÎ

2.2.1. İsmi ve Doğumu

Tam ismi: “Abdülğani b. Talib b. Hamâde b. İbrâhim b. Süleyman el-Guneymî” olup daha çok Meydânî nisbesiyle anılmaktadır. “el-Meydân”, hâlen Dımaşk'ın güneyinde bulunan meşhur bir mahallenin adıdır. Çok eski zamanlardan

²⁸ Eserin “Siyer” bölümünün edisyon kritiği, Necmeddin Güney tarafından yüksek lisans tezi olarak yapılmıştır.

²⁹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 249; İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 99; Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 322.

³⁰ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 46.

³¹ İbnü'l-İmâd, *a.g.e.*, c. 3, s. 233; Leknevî, *a.g.e.*, s. 58; Kudûrî, *a.g.e.*, c. 1, s. 7; Kallek, “Kudûrî”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 322.

bu yana adı geçen mahallede meskûn bulunan ailesinden dolayı kendisi “Meydânî” nisbesiyle meşhur olmuştur.³²

Meydânî, 1222/1807 tarihinde Dımaşk'te doğmuş ve gençliğini aynı şehirde geçirmiştir. İlk eğitimini alması için babası kendisini özel bir hocaya teslim etmiş ve bu hocanın gözetiminde hafızlık yapmaya başlamıştır. Daha sonra Seyyid Muhammed eş-Şerfâ'ya ait özel bir okula giden Meydânî, hafızlığının yanı sıra temel eğitimini de burada tamamlamıştır.³³

2.2.2. Hocaları

Temel eğitimi sonrasında Meydânî'nin tahsil hayatının özel hocalardan ders alma şeklinde devam ettiği görülür. Bunlar arasında beş hocasını özellikle anmak gerekecektir. Nitekim daha başka hocalardan ders almasına rağmen Meydânî isimlerini vereceğimiz bu beş hocasından daha fazla istifade etmiştir.

1. *Şeyh Ömer el-Meydânî* (ö. 1254/1838):³⁴ Babasının kendisini teslim ettiği bu hocadan Meydânî fıkıh ilmine dair; Ebu'l-Leys Semerkandî'ye ait “Mukaddimetü Ebi'l-Leys”, Şürünbülâlî'ye ait “Nuru'l-İzah” ve onun şerhi olan “İmdâdü'l-Fettâh” ile Alâuddin el-Haskefî'ye ait “ed-Dürr'ül-Muhtâr” isimli eserleri okumuştur. Fıkıh ilminin dışında Meydânî bu hocasından Arap dilinin birçok klasikleşmiş eserini de okumuştur. Bunlar arasında İbn Âcurrûm'a ait “el-Âcurrûmiyye” ile bunun Muhammed Halid el-Ezherî'ye ait şerhi; İbni Hişâm'ın “Kavâidü'l-İrâb” ve “Şerhu Katrü'n-Nedâ” isimli eserleri de yer almaktadır.³⁵

2. *Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (İbni Âbidîn)* (ö. 1252/1836):³⁶ Son devrin en meşhur Hanefî fıkıh âlimlerinden ve “Reddü'l-Muhtâr” isimli muteber eserin sahibi olan İbni Abidin, Meydânî'nin en fazla istifade

³² Bektaş, *a.g.e.*, c. 2, s. 25.

³³ Hadrâvî, Ahmed, *Nüzhetü'l-fiker fima maza mine'l-havadis ve'l-iber fi teracimi ricali'l-karni's-sani aşer ve's-salis aşer*, Dımaşk 1996, c. 2, s. 173.

³⁴ Biyografisi için bk. Abdürrezzâk el-Beytâr, *Hilyetü'l-beşer fi târihi'l-karni's-sâlis aşer*, Beyrut 1993, c. 2, s. 1132.

³⁵ Bektaş, *a.g.e.*, c. 1, s. 28-29.

³⁶ Biyografisi için bk. Özel, Ahmet “İbni Abidin”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 29.

ettiği hocalarındandır. Meydânî, İbni Abidîn'den ders almaya 1244/1828 yılında başlamış ve hocası vefat edene kadar 8 sene yanından ayrılmamıştır. Meydânî bu sekiz yıl boyunca İbni Abidîn'den, daha çok fıkıh alanında istifade etmiş ve onun dev eseri “Reddül-Muhtâr”ı kendisinden okumuştur. Ayrıca Hanefi mezhebi klasiklerinden Merğînânî'ye ait “el-Hidâye” ile şerhi olan Babertî'ye ait “el-İnâye”yi de yine kendisinden okumak suretiyle bu alanda ciddi bir birikim elde etmiştir.³⁷

İbni Abidîn gibi bir fıkıh otoritesinin yanında henüz 24 yaşındayken uzun süre kalarak fıkıh ilminde adeta staj yapması, Meydânî'nin bu alandaki derinliğini artırmış ve daha sonra ilim çevrelerince kabul görmüş fikhî eserler vermesi de kanaatimizce bu mülâzemetin verimli bir neticesi olmuştur.

3. *Abdurrahman b. Muhammed el-Küzberî* (ö. 1262/1847):³⁸ Dımaşk-Şam bölgesinin tanınmış muhaddislerinden olan el-Küzberî, Meydânî'nin hadis ilimlerini tahsil ettiği hocasıdır. Meydânî, Dımaşk'ta Emevi Camii'inde 52 sene Buhari dersleri veren bu büyük muhaddisten, başta kütüb-i sitte olarak bilinen meşhur altı hadis kitabının tamamını ve Malik b. Enes'in “el-Muvatta”ını, Buhârî'nin “el-Edebü'l-Müfred”ini okumuştur. Bu hadis eserlerinin yanı sıra, tanınmış tasavvuf klasiklerinden olan Kâdı İyâd'a ait “eş-Şifâ”, el-Kuşeyrî'ye ait “er-Risâle” ve Sühreverdî'ye ait “Avârifü'l-Meârif” isimli eserleri de okumuştur. Meydânî, aynı zamanda hocası İbni Abidin'in de hocaları arasında yer alan el-Küzberî'den icazet alarak hadis ilmi alanında da ihtisas sahibi olmuştur.³⁹

4. *Said b. Hasen el-Halebî* (ö. 1259/1843):⁴⁰ Meydânî'nin hocası İbni Âbidîn'den sonra mülâzemet ettiği hocasıdır. Fıkıhçı ve hadisçi kimliği ile tanınır. Meydânî kendisinden Kudûrî'ye ait meşhur fıkıh metni olan “el-Muhtasar”, Nesefî'ye ait klasik bir usul-i fıkıh metni olan “el-Menâr”ı ve yine usul ilminden Sadrüşşerîa'ya ait “et-Tavzîh”i okumuş, ayrıca başta Buhârî'nin “Sahih”i olmak üzere birçok hadis kitabını dinlemiştir. Bu tahsilin sonunda Meydânî kendisinden

³⁷ Bektaş, *a.g.e.*, c. 1, s. 30.

³⁸ Biyografisi için bk. el-Beytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, c. 1, s. 833.

³⁹ Bektaş, *a.g.e.*, c. 1, s. 31.

⁴⁰ Biyografisi için bk. el-Beytâr, *a.g.e.*, c. 2, s. 667.

hem yazılı hem de sözlü icazet almıştır. el-Halebî, Meydânî ile hocası İbni Âbidîn'in müşterek hocalarındandır.⁴¹

5. *Hasan el-Beytâr*: (ö. 1272/1855): Meydânî tahsil hayatına başladığı günden itibaren kendisine mülazemet etmiş ve bu mülazemeti uzun süre devam etmiştir. Kendi ifadesiyle Meydânî, okuduğu ilimleri çoğunlukla el-Beytâr'dan tahsil etmiştir.⁴²

6. *Ahmed Baybars el-Aclûnî b. Eş-Şeyh İsmail el-Aclûnî ed-Dımaşkî* (ö. 1247). Kendisine icazet vermiştir.⁴³

Elbette Meydânî'nin tahsili sırasında kendilerinden okuduğu hocaları bunlarla sınırlı değildir. Ancak burada zikrettiklerimiz onun fazlaca yanlarında bulunduğu ve dolayısıyla daha çok istifade ettiği hocalarıdır.

2.2.3. Ailesi

Kaynaklarda Meydânî'nin İsmail ve Muhammed isimli iki oğlu olduğundan bahsedilmektedir.⁴⁴

Bunlardan İsmail, 1254/1839'te doğmuştur. İlk tahsilini babasından yapan İsmail, babasından Kur'ân-ı kerim ve Hanefî fikhî okumuştur. İsmail'in bir diğer hocası da devrin önemli biyograflarından ve bu alanda meşhur "Hilyetü'l-Beşer" isimli eserin sahibi olan Abdürrezzak el-Beytâr'ın kardeşi Şam fetva emini Muhammed Efendi'dir. 1332/1914 yılında 78 yaşında iken vefat etmiştir. Babası Meydânî'nin risalesi olan *İsâfü'l-Mürîdîn fi İkâmeti ferâizi'd-din* isimli esere şerh yazdığı kaynaklarda zikredilmektedir.⁴⁵

Meydânî'nin, biyografi kaynaklarında ismi yer almayan Muhammed isminde bir diğer oğlunun bulunduğunu ise Halepli meşhur hadis alimi Abdülfettâh Ebu

⁴¹ Bektaş, *a.g.e.*, c. 1, s. 31-32.

⁴² Bektaş, *a.g.e.*, c. 1, s. 32.

⁴³ Beytâr, *a.g.e.*, 2/868.

⁴⁴ Muhammed Edib el-Hısnî, *Müntehabatü't-tevarih li-Dımaşk*, Beyrut, 1979, c. 2, s. 670.

⁴⁵ Beytâr, *a.g.e.*, c. 2, s. 868.

Ğudde vasıtasıyla öğreniyoruz. Meydânî'nin kaleme aldığı *Keşfü'l-iltibas ammâ Evredehü'l-Buhârî alâ ba'zi'n-Nâs* isimli eserini neşreden Ebu Ğudde, bu esere yazdığı mukaddimede, 1387/1967 yılında Dımaşk'ta Meydânî'nin risalelerini ihtiva eden bir yazmayı, müellifin torunu olan *Yusuf b. Muhammed b. Abdülğani el-Meydânî*'den istinsah ettiğini belirtmiştir.⁴⁶ Ebu Ğudde'nin bu sözleri, Meydânî'nin Muhammed isminde bir oğlunun daha olduğunu kesin bir şekilde ortaya koymaktadır.

Son olarak yine biyografi kaynaklarında zikredilmeyen fakat yukarıda adı geçen *Keşfü'l-iltibâs*'ın bir nüshasının sonunda yer alan “Yazarın kızından torunu olan Muhammed'in elinde 1311 yılında tamamlanmıştır” sözünden, Meydânî'nin en azından bir kızı olduğu anlaşılmaktadır.⁴⁷ Nitekim “sibt” sözü Arapça'da “kişinin kız çocuğundan olan torunu” anlamına gelmektedir.⁴⁸

2.2.4. Öğrencileri

74 yıllık ömrü içerisinde kuşkusuz Meydânî'ye birçok kişi talebelik yapmıştır. Bu öğrencilerden bir kısmı zamanının meşhur bilginlerinden olup Meydânî'nin İslami ilimler alanındaki bilgi, birikim ve tecrübesinden istifade etmiştir. Bu öğrenciler arasından tespit edebildiklerimiz şunlardır:

1. *Tâhir b. Sâlih b. Ahmed el-Cezâirî*. 1268 yılında doğmuş ve 1338/1919 yılında vefat etmiştir. *Tevcihü'n-nazar* isimli önemli usul'u hadis kitabının müellifidir.

2. *Muhammed Atâullah el-Kesm* (v. 1358/1939): Hanefi fıkıhçısıdır. Biyografisine yer verenler Meydânî'nin haftada iki dersine katıldığını kaydetmişlerdir.⁴⁹

⁴⁶ Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs ammâ evredehü'l-İmam el-Buhârî alâ ba'zi'n-nâs*, Haleb, 1993, s. 55.

⁴⁷ Meydânî, *a.g.e.* s. 98.

⁴⁸ Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-Vasit*, Kahire 2004, s. 414.

⁴⁹ Nizâr Abaza, *Tarihu Ulemâ-i Dımaşk fi'l-karni'r-râbia aşara*, (nşr. Muhammed Mutî' el-Hâfiz) Dımaşk 1406, c. 1, s. 517,

3. *İsmail b. Abdülğani el-Meydânî* (v. 1332/1914): Daha evvel de zikrettiğimiz üzere kendisi Meydânî'nin oğludur. Babasından Kur'ân-ı kerim ve Hanefî fikhına dair dersler almıştır.⁵⁰

4. *Abdülğani el-Beytâr* (v. 1315/1897): Kıraat âlimidir. Kendisinin Meydânî'ye öğrencilik yaptığını kardeşi Abdürrezzâk el-Beytâr zikretmiştir.⁵¹

5. *Ali b. Zahir el-Veterî* (ö. 1322/1904): Hadis âlimidir. Meydânî'den rivayette bulunduğunu Kettânî zikretmiştir.⁵²

6. *Numan b. Mahmud el-Âlûsî* (ö. 1317/1899): Meşhur müfessir Şehâbeddin Mahmûd el-Âlûsî'nin (ö. 1270/1854) beş oğlundan biri olan *Numan el-Âlûsî* kelâm ve fıkıh âlimidir. Akaidde selefî, fıkıhta Hanefî olan ve devrindeki ilmî faaliyetlere öncülük etmiş bulunan Numan el-Âlûsî, eserlerinin çoğunda, Müslümanların içtimâî problemlerinin çözümü için Kitap ve Sünnet'e bağlı kalmak kaydıyla, aklın rehberliğini benimsemiştir.⁵³ Âlûsî'nin Meydânî'den rivayette bulunduğunu yine el-Kettânî'den öğrenmekteyiz.⁵⁴

7. *Mahmud b. Muhyiddin b. Mustafa Ebu's-Şâmât el-Hanefî* (ö. 1341/1922): Meydânî'den Hanefî fikhını okuyan öğrencilerdendir.⁵⁵

8. *Selim b. İsmail el-Âmidî* (ö. 1347/1928): Hanefî fıkıh alimi ve müftüsüdür. Meydânî'den okumuş ve rivayette bulunmuştur.⁵⁶

9. *Muhammed Emin b. Muhammed Süveyd* (ö. 1355/1936): Fıkıhçı ve usulcüdür. Meydânî'nin ilim meclislerine uzun yıllar devam etmiş öğrencilerindendir.⁵⁷

10. *Muhammed Alâüddin b. Muhammed Emin Âbidîn* (ö. 1306/1888): Meşhur Hanefî fıkıhçısı İbni Âbidîn'in oğludur. *İbni Âbidînzâde* olarak bilinir. Hanefî fikhına dair kaleme aldığı "*el-Hediyyetü'l-Alâiyye*" isimli ilmihal eseriyle tanınmaktadır. Ayrıca Osmanlı Devleti'nde Ahmet Cevdet Paşa'nın riyasetinde 1868-1876 yılları

⁵⁰ Biyografisi için bkz. el-Beytâr, *a.g.e.*, c. 1, s. 327.

⁵¹ Beytâr, *a.g.e.*, c. 2, s. 874.

⁵² Kettânî, Abdülhayy, *Fihrisü'l-fehâris ve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-meşyehât*, Beyrut 1402, c. 1, s. 99.

⁵³ Biyografisi için bk. Yavuz, Yusuf Şevki, "*Âlûsî, Nu'mân b. Mahmûd*", *DİA*, İstanbul 1989, c. 2, s. 549-550.

⁵⁴ Kettânî, *a.g.e.*, c. 2, s. 672.

⁵⁵ Biyografisi için bk. Nizâr Abaza, *a.g.e.*, c. 1, s. 393.

⁵⁶ Nizâr Abaza, *a.g.e.*, c. 1, s. 431.

⁵⁷ Nizâr Abaza, *a.g.e.*, c. 1, s. 503.

arasında hazırlanan ve daha çok borçlar, eşya ve yargılama hukuku esaslarını içeren bir kanun metni olan “*Mecelle-i Ahkâm-i Adliyye*”yi oluşturan cemiyetin azalığında da bulunmuş ve tarihi ehemmiyete sahip bu kanun metninin hazırlanmasında önemli katkılarda bulunmuştur.⁵⁸ İsmi, babasının öğrencisi olan Meydânî’den ilim tahsil edenler arasında zikredilmektedir.⁵⁹

2.2.5. Eserleri

Meydânî’nin eser verme konusunda çok velut bir kimse olduğu söylenemez. Biz çalışmamızda Meydânî’ye ait, çoğu küçük hacimde risalelerden oluşan 14 eser tespit edebildik. Bu eserler şunlardır:

1. *el-Lübâb fî Şerhi’l-Kitâb*: Tezimizin konusunu da teşkil eden ve ilerleyen bölümde ele alınacak olan Meydânî’nin en meşhur eseridir.

2. *Şerhu’l-Akâdeti’t-Tahâviyye*: Meydânî’nin bu eseri IV/X. Asır Hanefî fakih ve muhaddislerinden olan Ebu Cafer et-Tahâvî’nin⁶⁰ (ö. 321/933) *Beyânü itikâdi Ehl-i’s-Sünne* isimli küçük risalesinin şerhidir. Müellifine nispetle *el-Akâdetü’l-Tahâviyye* olarak da anılan Tahâvî’nin bu küçük eseri, yazıldığı günden itibaren Ehli sünnet mezhebinin üç ana kolu olan Selefilik, Eşarilik ve Matüridilik mezheplerinin mensupları tarafından genellikle kabul görmüş ve üzerine çalışmalar yapılmıştır. Adeta “Ehl-i sünnet akidesi manifestosu” niteliğinde olan bu küçük eser üzerine Meydânî de bir şerh çalışması yaparak katkıda bulunmuştur.

Eser 160 sayfa olarak 1390/1970 yılında Dr. Muhammed Muti’ el-Hafız ve Muhammed Riyad el-Mâlih tarafından neşredilmiştir.

3. *Keşfü’l-İltibâs ammâ Evradehü’l-İmam el-Buhârî alâ ba’zi’n-Nâs*: Meydânî, eserin mukaddimesinde eserinin konusunu belirtmiştir. Buna göre meşhur hadis âlimlerinden el-Buhârî, Sahih-i Buhârî olarak bilinen hadis kitabında çoğu

⁵⁸ Biyografisi için bk. Özel, Ahmet, “*İbn Âbidînzâde*”, *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 293-294.

⁵⁹ Farfûr, Muhammed Abdüllatîf, *İbni Âbidîn ve eseruhû fi’l-fikhi’l-islâmî*, Dımaşk 1422, c. 1, s. 317, c. 2, s. 1016, 1101.

⁶⁰ Biyografisi için bk. İltaş, Davut: “Tâhâvî”, *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 385-388.

zaman Ebu Hanife'yi kastederek "bazı kimseler der ki" sözü ile başlamak suretiyle bazı fihhi meseleleri gündeme getirmiş ve bu görüşleri son derece keskin bir şekilde eleştirmiştir. Öyle ki, bu eleştirilerinden bazılarında karşı tarafı gevşeklikle ve kitaba, sünnete, imamların çoğuna muhalefetle itham etmiştir. Buhârî'nin bu itiraz ve ithamlarına birçok ilim ehli cevap vermiştir. Meydânî de bu eleştirilere verilen cevapları ihtiva eden bir eser kaleme almıştır. Meydânî mevzubahis eserinde 25 meselede Buhârî'nin itirazlarını incelemiş ve bunları cevaplamıştır.⁶¹

Eser 1414/1993 yılında Abdülfettah Ebu Ğudde tarafından tek nüshaya itimat edilerek tahkik edilmiş ve 106 sayfa olarak neşredilmiştir.

4. *Tuhfetü'n-Nüssâk fi Fazli's-Sivâk*: Eser, Hz. Muhammed (s.a.v.)'in sünnetlerinden biri olan ve tıbbi olarak da faydası ispatlanmış olan misvak kullanımı hakkındadır. Bu risale de yine Abdülfettah Ebu Ğudde tarafından tahkik edilerek 1414/1993 yılında 104 sayfa halinde neşredilmiştir.

5. *Sebetü's-Şeyh Abdurrahman b. Muhammed el-Küzberî es-Sağîr*: Sebet terimi, "âlimlerin, hocaları ile onlardan okudukları kitapların adını alfabetik olarak kaydettikleri eserlerin ortak adı" anlamında kullanılmaktadır. Kuzey Afrika ve Endülüs bölgelerinde bu tür eserlere "fehrese", "bernâmec" ve "mu'cem" başlığı verilirken, İslam dünyasının doğu bölgelerinde ise ilgili eserler daha çok "sebet", "meşyaha" (meşîha) ve "mu'cem" isimleri altında kaleme alınmıştır.⁶²

Meydânî'nin bu çalışması, daha evvel onun hocaları arasında ismi geçmiş bulunan Şeyh Abdurrahman b. Muhammed el-Küzberî'nin sebetidir.⁶³

6. *el-Metâlibü'l-Müstetâbe fi'l-Hayzi ve'n-Nifâsi ve'l-İstihâze*: Eser hanımların özel halleri olan; hayız, nifas ve istihaze ile ilgili fihhi hükümleri ihtiva etmektedir. Elde ettiğimiz yazması üzerinde yaptığımız inceleme sonucu, bu risalenin, müellife ait el-Lübâb isimli eserin "Kitâbü'l-hayz" bölümünün yeniden ve daha geniş bir şekilde şerh edilmiş halinden ibaret olduğu anlaşılmaktadır. Eser

⁶¹ Meydânî, *Keşfü'l-iltibâs*, s. 62-98.

⁶² Daha geniş bilgi için bk. Kandemir, Yaşar, "Fehrese", *DİA*, c. 12, s. 297-299, 1995.

⁶³ Ahmet Timur Paşa, *A'lâmü'l-fikri'l-islâmî*, Kahire, s. 226,

yazma halinde 14 varaklık nüsha h. 1329 istinsah tarihli olup, Dâru'l-Kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 10512'de kayıtlıdır.

7. *İs'âfü'l-Mürîdîn fi İkâmeti Ferâizi'd-Din*: Kaynaklarda, eserin konusu ile ilgili herhangi bir malumat elde edilememiştir. Ancak eserin başlığından İslam miras hukukunu teşkil eden “ferâiz” ilmiyle alakalı olduğu tahmin edilebilir. Daha evvel, eseri Meydânî'nin oğlu İsmail'in şerh ettiğini ifade etmiştik.

8. *Risâle fi Meşeddi'l-Meske*: Eserden Abdürrezzâk el-Beytâr bahsetmiştir. “Meşeddü'l-Meske” meselesi fikhi bir mesele olup memleketimizde “hava parası” olarak bilinen bedeldir.⁶⁴ Hava parası, “kiracının kiralanan gayrimenkulü boşaltması veya devretmesi karşılığında yeni kiracıdan, hatta bazı hallerde mülk sahibinden, bazen de mülk sahibinin kira akdi yapılırken kiracıdan -periyodik ödemelerden ayrı olarak- sırf bu tahliye, devir ve kira işleminin karşılığı olarak aldığı bedel” anlamına gelmektedir.⁶⁵ Alınan bu bedelin caiz olup olmadığı İslam hukukçuları arasında tartışmalıdır. Meydânî de bir İslam hukukçusu olarak konuya bir risale ile katkıda bulunmuştur. Risalenin matbu ya da yazma halinde bir izine rastlayamadık.

9. *Lezzetü'l-Esmâ' fi Hukmi Vakfi'l-Müşâ'*: Hanefî hukukçuları arasında sıhhati tartışmalı bir mesele olan müşâ/hisseli malın vakfedilmesi hususunu inceleyen risaleden Abdürrezzâk el-Beytâr “Meydânî'nin müşâ malın vakfedilmesinin sahihliği hakkında risale” olarak bahsetmektedir. Bu nakilden anlıyoruz ki, kendisine ulaşamadığımız bu risalede Meydânî müşâ/hisseli malın vakfedilmesini sahih gören fakihlerle aynı kanaati taşımaktadır.

10. *Risâle fi'l-Kısme*: Risâleyi bizzat Meydânî'nin kendisi *el-Lübâb*'in kitâbü'l-kısme bölümünde zikretmiştir. Kısme, ortak malların taksim tekniği anlamında bir fıkıh terimidir.⁶⁶ Buradaki ifadeleri şöyledir: “Konuyu etraflıca anlamak isteyen kişi bizim risalemize müracaat edebilir. Nitekim biz kısme konusunu yazdığımız bir risalede detaylıca işledik.”⁶⁷

⁶⁴ İbni Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, Beyrut 1992, c. 4, s. 524.

⁶⁵ Bardakoğlu, Ali, “*İcâre*”, *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 383.

⁶⁶ Aktan, Hamza, “*Kısme*”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 97.

⁶⁷ Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut trhsz, c. 4, s. 105.

11. *Sellü'l-Hüsâm alâ Şâtimi Dini'l-İslâm*: Bu eser de Abdürrezzâk el-Beytâr'ın verdiği listede geçen kitaplardandır.⁶⁸ İsminden anlaşılacağı üzere İslam dini hakkında ileri-geri konuşan kimsenin fıkhi hükmü ile ilgilidir. Matbu ya da yazma bir nüshasına erişilememiştir.

12. *Risâle fî Reddi Şübhetin Arazat li-Ba'zi'l-Efâdil*: Eseri Abdürrezzâk el-Beytâr zikretmiştir.⁶⁹ Hakkında herhangi bir bilgi edinemedik.

13. *Şerhu'l-Merâh fî İlmi's-Sarf*: Eser, tam adı “Merâhu'l-Ervâh” olan ve hayatı hakkında çok fazla bilgi bulunmayan Ahmed b. Ali b. Mes'ûd'un (ö. VIII. [XIV.] yüzyılın başları) kaleme aldığı Arapça sarf kitabının şerhidir. Osmanlı medreselerinde ders kitabı olarak okutulan ve “sarf cümlesi” diye tanınan, Emsile, Binâ, Maksûd ve İzzî'yi de içine alan risâleler grubunun son halkasını oluşturan Merâh kitabı, ders kitabı olmasından dolayı defalarca basılmış ve birçok şerhe konu olmuştur. Meydânî'nin bu şerhinin, torunu Yusuf b. Muhammed Meydânî tarafından muhafaza edildiğini bize Abdülfettah Ebu Ğudde haber vermektedir. 133 varak hacmindeki şerh halen yazma halindedir.⁷⁰

13-14. *Risâle fî'r-Resm* ve *Şerhi*: Abdürrezzâk el-Beytâr'ın verdiği listede yer alan bu iki eser de büyük ihtimalle Meydânî'nin kaybolmuş eserlerindedir. İsminden anlaşılacağı üzere bu iki eser Mushaf'ın imlasıyla alakalı hükümleri ihtiva etmektedir. Öyle görünüyor ki bu risale ve şerhi, Meydânî'nin Kur'ân ilimleri alanında yazdığı yegâne eserdir.

Meydânî'nin eserlerine dair ortaya koyduğumuz bu liste sonunda onun eserlerinin konu dağılımına bakacak olursak, bunların yedi tanesinin fıkıh, bir tanesinin Akide/kelam, bir tanesinin Arap dili, iki tanesinin Ulûmu'l-Kur'ân, üç tanesinin de müteferrik konulara dair olduğunu görüyoruz. Eser yelpazesinin yarısının fıkıh alanına dair olması, onun başından beri daha yoğun olarak eğitimi aldığı ve sonraları ihtisaslaştığı alanın fıkıh ilmi olmasından kaynaklanmaktadır.

⁶⁸ Beytâr, *Hilyetü'l-beşer*, c. 2, s. 868.

⁶⁹ Baytâr, *a.g.e.*, c. 2, s. 868.

⁷⁰ Meydânî, (nşr. Ebu Ğudde, Abdülfettah), *Keşfü'l-İltibâs Mukaddimesi*, Halep 2009, s. 55.

Kaleme aldığı eserler arasında *el-Lübâb* ve *Şerhu'l-Akâdetü't-Tahâviyye* onun en önemli ve şöhret bulmuş eserleri olmalarının yanı sıra, fıkıh ve akide ilimlerinde çok temel metinler (*Muhtasarü'l-Kudûrî* & *el-Akâdetü't-Tahâviyye*) üzerine yazılmış şerhler olmaları noktasında ortak bir yönü daha paylaşmaktadırlar. Temel İslam bilimlerinin bu iki alanında şöhret bulmuş metinler üzerine çalışması, Meydânî'nin bu iki eserinin diğerlerine nazaran daha fazla tanınması ve ilim ehli arasında daha fazla yaygınlaşmasıyla neticelenmiştir.

2.2.6. Vefatı

el-Beytâr'ın zikrettiğine göre Meydânî, 4 Rabiulevvel 1298 (4 Şubat 1881) yılında 74 yaşında iken vefat etmiştir. Meydân mahallesi ed-Dakkâk camiinde oğlu İsmail tarafından kıldırılan cenaze namazından sonra “Bâbullah türbesi”nde toprağa verilmiştir.⁷¹

2.3. EL-LÜBÂB Fİ ŞERHİ'L-KİTÂB

2.3.1. İsmi ve Konusu

Eserin tam ismi, müellifinin giriş kısmında zikrettiği üzere⁷² “**El-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb**”dır. Lübâb kelimesi öz, cevher ve asıl anlamlarına gelmektedir.⁷³ “el-Kitâb” kelimesi ise burada sözlük anlamında değil ıstılahi anlamda kullanılmış olup V. yüzyıl Hanefî fıkıh âlimlerinden Ebu'l-Hüseyn Kudûrî'nin tanınmış muhtasarının özel ismidir. Öyle ki bu mezhebe ait sonraki eserlerde “el-Kitâb” ismi zikredildiğinde bundan Kudûrî'nin muhtasarı anlaşılacaktır.⁷⁴

⁷¹ Beytâr, *Hilyetü'l-Beşer*, c. 1, s. 871.

⁷² Meydânî, *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, nşr. Sâid Bektaş, Beyrut 2010, c. 2, s. 6.

⁷³ Mustafa, İbrahim vd. *el-Mu'cemü'l-Vasit*, s. 811.

⁷⁴ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, c. 2, s. 1631.

Eserin konusu, metninin konusuna paralel olarak İslam Hukukudur. İbâdât, muâmelât ve ukûbât olarak bilinen hüküm ve meseleler eserde toplam 67 ana başlık altında bir araya getirilmiştir. *el-Lübâb* sahibi Meydânî, Kudûrî'nin derlediği bu başlıklara herhangi bir ilavede bulunmamış, sadece metinde geçen mesele ve hükümlerin şerh edilmesiyle yetinmiştir.

2.3.2. Telif Süresi

Meydânî'nin *el-Lübâb*'ı ne zaman telif etmeye başladığına dair doğrudan bir bilgi elde edemedik. Ancak o, Kudûrî muhtasarının bölümlerinden olan Kitâbü'z-Zekât'ın sonuna, bu bölümü h. 1261 (m. 1845) tarihinde şerh ettiği kaydını düşmüştür.⁷⁵ Bu bölümün eserin ilk bölümlerinden olduğunu dikkate alırsak Meydânî eserini yazmaya bundan bir kaç sene evvel başlamış olmalıdır. Bu da h. 1258-1259 tarihlerine tekabül eder.

Meydânî eserin sonuna düştüğü te'lifin bitiş tarihine göre, 13 Ramazan 1266 tarihinde *el-Lübâb*'ı bitirmiştir.⁷⁶ *el-Lübâb*'ın nüshalarının çoğunda bu şekilde tarih düşülmüştür. Ancak h. 1275 tarihinde henüz Meydânî hayatta iken basılan nüshada ise farklı bir tarih yer almaktadır: 7 Muharrem 1268. Bu durumda iki ihtimal söz konusudur: Ya bu tarihlerden biri hatalıdır. Bu durumda müellif hayatta iken basılan nüshadaki tarihi itibara almak uygun olacaktır. Ya da h. 1266 yılını eserin ilk bittiği tarih, 1268 yılını ise eserin gözden geçirilip son halini aldığı tarih olarak kabul etmek gerekecektir. Bu durumda eserin telifi 7 ilâ 10 yıl gibi bir sürede gerçekleştirilmiş demektir.

⁷⁵ Meydânî, *el-Lübâb*, c. 1, s. 371.

⁷⁶ Meydânî, *a.g.e.*, c. 5, s. 459.

2.3.3. Baskıları

El-Lübâb daha yazarı hayatta iken oldukça rağbet görmüş ve bunun neticesinde henüz Meydânî hayatta iken 1275/1858 ve 1286/1869 yıllarında iki defa, daha sonra 1315/1897, 1316/1898 ve 1323/1905 yıllarında olmak üzere kısa sürede toplam beş defa basılmıştır.

Kahire’de de 1322, 1330, 1331, 1346, 1354, 1374/1955, 1381/1961, 1383/1963 yıllarında toplamda sekiz kere basılmıştır. Beyrut’ta da 1980, 1413/1993, 1381/1961 (nşr. Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd), 1405/1985, 1415/1994 (nşr. Abdürrezzâk el-Mehdî), 1418/1998 (nşr. Abdülmecîd Tu‘me el-Halebî), 1431/2010 (nşr. Sâid Bektâş) yıllarında ve Dımaşk’ta 1423/2003 yılında (nşr. Beşşâr Bekrî) basılmıştır.⁷⁷

⁷⁷ Yaylalı, Davut, “*Meydânî*”, *DİA*, İstanbul 2004, c. 29, s.501; Sâid Bektâş, *a.g.e.*, s. 157.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

EL-LÜBÂB'IN KAYNAKLARI

(ESERLER VE YAZARLARI)

3.1. GENEL ÇERÇEVE

Klasik dönem İslam te'lif kültüründe yazarların hemen hepsi kendi eserine doğrudan kaynaklık yapan eserleri ya hiç zikretmemişler ya da dolaylı olarak yan, kendilerine kaynaklık eden eserleri bizzat müracaat edip istifade etmiş gibi zikredip buralarda kendilerine esas kaynaklık yapan eserlerin isimlerini anmamışlardır. Bu davranışlar, günümüzde her ne kadar intihal olarak değerlendirilen durumlar olsa da, geçmişteki bir durum hakkındaki değerlendirmemizi bugünün ölçüleriyle yapmanın anakronik bir yanığı olacağını akıldan çıkarmamak gerekir. Nitekim İslam kültürünün hüküm sürdüğü coğrafyalarda egemen olan “bireysel olmayan insan anlayışı” buralardaki bilgi anlayışına da doğrudan etki eden bir unsur olmuştur. Buna göre bilgi konusunda kolektivist bir yaklaşım sergileyen yazarlar, yazdıkları eserlerde alıntı yaptıkları kişi yahut eserin ismini zikretme ihtiyacı hissetmemişlerdir. Bu anlayışa göre başkasının eserinde yer verdiği bir bilgiyi doğrudan alıp kullanmak bir suç ya da ilmi hırsızlık olarak görülmemiş, adeta “ma'lumun ilamı” ya da tekrarı gibi algılanmıştır.

Diğer herkes gibi yaşadığı çağ ve coğrafyanın tesiri altında bulunan Meydânî de, *el-Lübâb*'ı -kendi tabiriyle- “derlerken” bu anlayışla hareket etmiştir. Nitekim Meydânî'nin *el-Lübâb*'ta kaynağı olarak zikrettiği yaklaşık 140 eserin tamamına doğrudan müracaat etmediğini anlıyoruz. Bizim tespitimize göre Meydânî'nin doğrudan istifade ettiği ve *el-Lübâb*'ın esas kaynağını teşkil eden eserlerin sayısı kesinlikle bu sayıdan çok daha azdır. Ancak bu eserlerin isimlerinin Meydânî'nin esas kaynağını teşkil eden daha sınırlı sayıdaki eserlerde yer aldığını, onun da nakil yaparken bu eserlerin isimlerini de zikretmek suretiyle alıntı yaptığını anlıyoruz.

Meydânî'nin esas kaynaklarını tespit etmek üzere *el-Lübâb* üzerinde yaptığımız incelemeler sonucunda ulaştığımız neticeler şunlardır:

Meydânî, *el-Lübâb*'ı derlerken oldukça pratik davranmış ve şerhini oluşturan kısımların her birinde alanında muteber olan bir takım kaynakları kullanmış ve bu kaynaklardan alıntı yaparken onların zikrettiği mercileri de olduğu gibi zikretmiştir. Bu yerlerin bir kısmında esas kaynağına işaret ederken kimi zaman da kaynağını hiç zikretmemiştir. Biz bu kaynakları *el-Lübâb*'ta kullanıldığı alanlar itibariyle şu şekilde tespit ettik:

1. **Metne getirilen kayıtlar:** Meydânî, Kudûrî metnine getirdiği kayıtları genelde Alâüddin el-Haskefi'ye ait *ed-Dürrü'l-Muhtâr* isimli eserden yapmıştır. Zaman zaman bu kaynağa atıfta bulunan Meydânî, özellikle metne getirdiği bir ya da birkaç kelimelik kayıtlarda kullandığı bu kaynağın ismini zikretmeyi ihmal etmektedir. Aşağıda 3 örnekte ibareyi aynen nakletmiştir:

1- ولو لم يؤخر، وتيمم وصلى: جاز لو بينه وبين الماء ميل، وإلا لا¹.

2- فتتوضأ إن قدرت، أو تيمم، وتومئ بصلاة، ولا تؤخر، فما عذر الصحيح القادر؟²

3- كل ما يرى بعد الجفاف، كالروث والعذرة والمني، ولو من غيرها كخمر وبول أصابه

تراب، به يفتي³.

2. **Metne getirilen ilave meseleler ve izahlar:** Bu tür ilave meseleleri ve izahları Meydânî genelde el-Haddâd'a (ö. 800/1398) ait *el-Cevheretü'n-Neyyira* isimli Kudûrî şerhinden alıntılanmış ve genelde kaynağının adını vermiştir. Aşağıdaki üç örnekte de aynı ibareyle nakletmiştir:

1- يعني الوجه، واليدين، والقدمين، سماها ثلاثة، وهي خمسة؛ لأن اليدين والرجلين جُعلا في

الحكم بمنزلة عضو واحد⁴.

¹ Şerhu'd-Dürrü'l-Muhtar, c. 1, s. 44 ve Lübâb (nşr. Said Bektaş) c. 2, s. 66'da aynı ibareyle nakletmiş.

² Şerhu'd-Dürrü'l-Muhtar, c. 1, s. 53; Lübâb, c. 2, s. 96.

³ Şerhu'd-Dürrü'l-Muhtar, c. 1, s. 56; Lübâb, c. 2, s. 100.

⁴ el-Cevhertü'n-Neyyire (nşr. Said Bektaş), c. 1, s. 119; Lübâb, c. 2, s. 9.

2- هذا إذا كان في مستنقع الماء. أما إذا كان على لوح، أو قبقاب، أو حجر: لا يؤخر غسلهما⁵.

3- وهذا إذا كانت النجاسة مائعة. أما إذا كانت دابة ميتة: إن كان الماء يجري عليها، أو على أكثرها، أو نصفها: لا يجوز استعماله. وإن كان يجري على أقلها، وأكثره يجري على مكان طاهر، وللماء قوة: فإنه يجوز استعماله إذا لم يوجد للنجاسة أثر⁶.

3. **Metindeki meselelere getirilen delil ve ta'liller:** Meydânî, Kudûrî metninde geçen meselelerin delil ve talillerini çoğunlukla Merğînânî'ye ait *el-Hidâye* isimli eserden yapmıştır. Çoğu zaman kaynağına işaret eden Meydânî bazen de bunu ihmal etmiştir. İhmal ettiği yerlerde “li-enne” şeklinde başlayan cümlelerin kahir ekseriyetinin *el-Hidâye*'den alındığını tespit ettik. Aşağıdaki üç örnekte de ibare aynen zikredilmiştir:

1- وفي بعض الروايات: قدره بعض أصحابنا بثلاث أصابع من أصابع اليد؛ لأنها أكثر ما هو

الأصل في آلة المسح⁷.

2- وليس عليها بل ذواتها، وهو الصحيح⁸.

3- وقيل: هذه الأربعة مستحبة⁹.

4. **Tercih edilen görüş:** Meydânî, şerhinin en önemli özelliklerinden biri olan tercih edilen görüşleri belirtmesi noktasında tamamen Kâsım b. Kutluboğa'nın *et-Tercih ve't-Tashîh* isimli eserine itimat etmiş ve bunu da *el-Lübâb*'a yazdığı girişte belirtmiştir. Ayrıca *el-Lübâb* içerisinde bu eserden yaptığı alıntılarının çoğunda eserin adını da zikretmiştir. Aşağıdaki üç örnekte de ibare aynen alınmıştır:

⁵ el-Cevhertü'n-Neyyire, c. 1, s. 147; Lübâb, c. 2, s. 27.

⁶ el-Cevhertü'n-Neyyire, c. 1, s. 161; Lübâb, c. 2, s. 39.

⁷ el-Hidaye, Daru's-Selam, c. 1, s. 26; Lübâb, c. 2, s. 12.

⁸ el-Hidaye, c. 1, s. 37; Lübâb, c. 2, s. 28.

⁹ el-Hidaye, c. 1, s. 39; Lübâb, c. 2, s. 31.

1- الأصح أنه سنة مطلقاً. نص عليه في شرح الهداية¹⁰.

2- قال في الهداية: الأصح أنها مستحبة. ويسمي قبل الاستنجاء وبعده، هو الصحيح. وقال

الزاهدي: والأكثر على أن التسمية وغسل اليدين سنتان قبله وبعده¹¹.

3- قال في الهداية والمشكلات: والأصح أنه مستحب¹².

5. **Bazı meselelerde yapılmış tetkikler:** Meydânî bazı fihhi meselelerde genelde hocası İbni Âbidîn'in risalelerine atıfta bulunmuş ve bu risalelerde yapılan tetkikleri ilgili yerlerde özetlemiştir. Bu yerlerin tamamında mezkûr tetkikin sahibi olan hocasının ve risalesinin ismini zikretmeye özen gösterdiğini tespit etmiş bulunuyoruz.

Dolayısıyla, sayılı bir kaç meselede kendisine kaynaklık yapan son sıradaki İbni Âbidîn'in risaleleri hariç tutulacak olursa, *el-Lübâb*'ın soyağacı sırasıyla;

Haskefî'nin *ed-Dürri'l-Muhtâr*'ı,

Merğînânî'nin *el-Hidâye*'si,

El-Haddâd'ın *el-Cevheretü'n-Neyyire*'si,

Kasım b. Kutluboğa'nın *et-Tercih ve't-Tashih*'i' nin oluşturduğu söylenebilir.

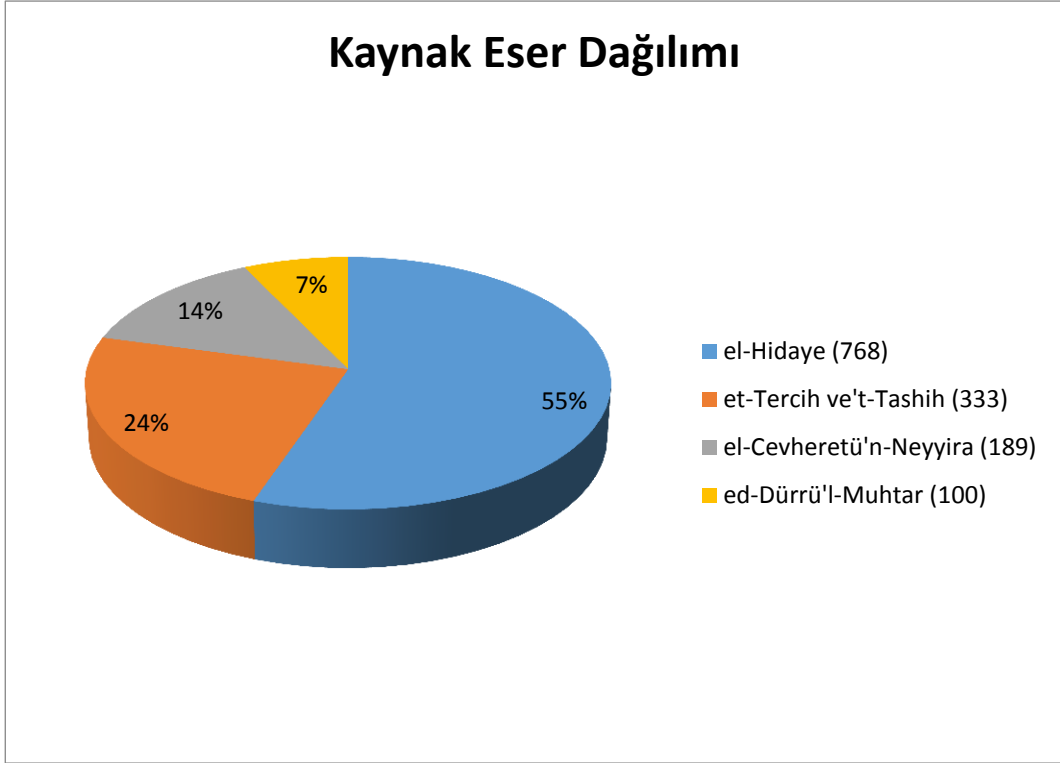
Bu eserler *el-Lübâb*'a kaynaklık yapmaktan da öte, şerhin kendilerinden derlendiği temel eserlerdir. Bunun dışında *el-Lübâb* içerisinde ismi geçen diğer kitaplar çoğunlukla esas kaynaklar değil ismini verdiğimiz bu eserler vasıtasıyla kendilerinden nakilde bulunduğu *dolaylı kaynaklardır*.

Aşağıdaki tabloda, *el-Lübâb*'ın ana kaynakları olan bu dört eserden yaptığı alıntı sayıları, istatistiksel olarak verilmiştir:

¹⁰ et-Tercih ve't-Tashih, (nşr. Abdullah Nezir Ahmed Mizzi), s. 40; Lübâb, c. 2, s. 14.

¹¹ et-Tercih ve't-Tashih, s. 40; Lübâb, c. 2, s. 15.

¹² et-Tercih ve't-Tashih, s. 40; Lübâb, c. 2, s. 16.

3.2. EL-LÜBÂB'IN KAYNAKLARI

Bu başlık altında, Meydânî'nin dolaylı olarak faydalandığını ifade ettiği kaynaklar ve müelliflerini tespit edebildiğimiz kadarıyla ve kronolojik sırayla ortaya konulacaktır. Ayrıca matbu eserlerin basım bilgisine, yazma eserlerin ise kütüphanelerdeki yazma nüshalarına işaret edilecektir. Sonraki başlık altında ise yazarı tespit edilemeyen bazı eserler listelenecektir.

3.2.1. HAKKINDA BİLGİ BULUNAN KAYNAKLAR

1.el-Emâlî (الأمالي): Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfî (ö. 182/798) tarafından yazılmıştır. Ebu Yusuf, Ebû Hanîfe'nin önde gelen talebesidir.¹³

¹³ Kuşerî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 3, s. 611-613; İbn Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim* (nşr. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf), s. 315-317; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 60-61; Öğüt, "Ebu Yusuf", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s. 260-265.

2. el-Cevâmi' (الجوامع): Ebû Yûsuf Ya'kûb b. İbrâhîm b. Habîb b. Sa'd el-Kûfi (ö. 182/798)¹⁴ tarafından yazılmıştır.

3. el-Asl (الأصل): el-Mebsût olarak da bilinir. Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805). Ebu Hanife'nin önde gelen öğrencilerindendir. Eserleriyle Hanefî mezhebinin görüşlerini kayıt altına almıştır.

el-Asl'ın "Kitâbü'l-büyû'" kısmı Şefik Şehâte tarafından bir cilt (Kahire 1954), bir bölümü de Ebü'l-Vefâ el-Efgânî tarafından dört cilt (Haydarâbâd 1969-1973) halinde neşredilmiştir. Daha sonra iki çalışma birleştirilip hepsi Efgânî'ye nisbet edilerek tekrar yayımlanmıştır (I-V, Beyrut 1410/1990). Eserin tamamını Mehmet Boynukalın tahkik etmiş olup 2012 yılında (Beyrut-İbn Hazm) yayımlanmıştır.¹⁵

4. el-Câmiu's-Sağîr (الجامع الصغير): Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. 1532 mesele içermektedir. Eserde delil zikredilmemiştir. Kitap, Ebu Yusuf'un isteği üzerine yazılmıştır. Kitap üzerine birçok şerh yazılmıştır.¹⁶

el-Câmiu's-sağîr'in muhtelif baskıları yapılmıştır (Abdülhay el-Leknevî, en-Nâfi'u'l-kebir içinde, Leknev 1291; Bulak 1302; Beyrut 1406/1986).¹⁷ Muhammet Boynukalın tarafından da tarafından (İbn Hazm, 2011, Beyrut) tahkiki yapılmış ve yayımlanmıştır.

5. es-Siyeru'l-Kebir (السير الكبير): Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî. Bu eser Şeybânî'nin en son telifidir. Devletler hukuku alanında yazılan ilk kapsamlı eser olup fikhî tahliller bakımından el-Asl'dan daha ileri düzeydedir. Eser üzerine birçok şerh yazılmıştır.¹⁸

Eser, Ebü'l-Vefâ el-Efgânî (Haydarâbâd-Kahire 1356, 1399) tarafından neşredilmiştir.¹⁹ Ayrıca Medine'de bulunan Tayyibe Üniversitesi öğretim üyesi Prof. Dr. Said Bektaş tarafından halen tahkiki yapılmaktadır.

¹⁴ İbn Kutlubğa, *a.g.e.*, s. 315-317.

¹⁵ İbn Sa'd, *et-Tabakât*, c. 3, s. 150-161, c. 7, s. 336-337; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Beyrut 1415/1994, s. 253-254, Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 122-125; Taş, Aydın, "Şeybani", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 38-42.

¹⁶ Kâtip Çelebi, *Keşfu'z-Zunun*, c. 1, s. 561-564.

¹⁷ Taş, Aydın, "Şeybani", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 40.

¹⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 567-570; Taş, Aydın, "Şeybani", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 40. İstanbul 2010,

¹⁹ Taş, Aydın, "Şeybani", *DİA*, İstanbul 2010, c. 39, s. 40.

6. En-Nevâdir (النوادر): Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen b. Ferkad eş-Şeybânî (ö. 189/805).²⁰

7. El-Câmi'u's-sahîh (Buhârî) (الجامع الصحيح): Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl b. İbrâhîm el-Cu'fî el-Buhârî (ö. 256/870). Kur'an-ı Kerîm'den sonra en güvenilir kitap kabul edilen hadis kitabıdır. 600.000 kadar hadis arasından seçerek on altı yılda meydana getirdiğini, her bir hadisi (veya babı) yazmadan önce mutlaka boy abdesti alarak iki rek'at namaz kıldığını söylemiştir.²¹

8. El-Câmi'u's-sahîh (Müslim) (الجامع الصحيح): Ebû'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc b. Müslim el-Kuşeyrî (ö. 261/875) tarafından yazılmıştır. "Sahîh-i Müslim diye de bilinen eser sahih hadislerden tekrarlarıyla birlikte 12.000 (farklı sayımlara göre 7275 veya 7582), tekrarsız 4000 (veya 3033) hadisi ihtiva etmektedir. En belirgin özelliği, bir hadisin güvenilir rivayetlerinin tamamını çeşitli senetlerle bir araya getirmesidir. Sahîh-i Buhârî ile birlikte Kur'an-ı Kerîm'den sonra en güvenilir iki kaynak kabul edilmiş ve bu iki kaynak Sahîhayn diye anılmıştır. Üzerinde pek çok çalışma yapılmış olan eser birçok defa basılmıştır".²²

9. El-Merâsîl (المراسيل): Ebû Dâvûd Süleymân b. el-Eş'as b. İshâk es-Sicistânî el-Ezdî (ö. 275/889). "544 mürsel hadisi ihtiva eden ve sahasının ilk ve orijinal eseri olan kitap, bilindiği kadarıyla ilk defa Alî es-Sünnî et-Trablusî tarafından senedleri zikredilmeksizin neşredilmiş (Kahire 1310), daha sonra senetleriyle birlikte muhtelif baskıları yapılmıştır".²³

10. Es-Sünen'i Tirmizi (السنن الترمذي): Ebû Îsâ Muhammed b. Îsâ b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî (ö. 279/892). Eserin asıl adı el-Câmi'u's-sahih'dir.²⁴ Birçok muhtasarı, şerhi ve baskısı vardır.

²⁰ İbn Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 240.

²¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 541-555; el-A'zamî, M. Mustafa, "Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 368-372.

²² Kandemir, Yaşar, "Müslim b. Haccâc", *DİA*, İstanbul 2006, c.32, s. 93-94; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 555-559.

²³ Kandemir, Yaşar, "Ebû Dâvûd es-sicistânî", *DİA*, İstanbul 1994, c. 10, s.119-121; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1458

²⁴ İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, s. 285; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'i-ârifin*, c. 2, s. 19.

11. Es-Sünen'i Nesâi (السنن النسائي): Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Alî en-Nesâî (ö. 303/915). Kütüb-i Sitte'den biridir. Üzerine şerhler ve baskıları vardır²⁵.

Abdülfettâh Ebû Gudde tarafından Süyûfî'nin şerhi ve Muhammed b. Abdülhâdî es-Sindî'nin hâşiyesiyle birlikte yayımlanmıştır (I-IX, Beyrut 1409/1988).²⁶

12. El-Kâfi (الكافي): Ebü'l-Fazl Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Mervezî el-Belhî el-Hâkim eş-Şehîd (ö. 334/945). Müellif, en önemli eseri olan ve el-Muhtasarü'l-kâfi diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir.

“Müellif, en önemli eseri olan ve el-Muhtasarü'l-kâfi diye de anılan bu çalışmasında İmam Muhammed'in zâhirü'r-rivâye kitaplarını birleştirip tekrarları çıkararak konuları fıkıh bablarına göre tanzim etmiştir. Hanefî mezhebindeki zâhirü'r-rivâye görüşlerin tespiti konusunda güvenilir bir kitap olan el-Kâfi mezhepte İmam Muhammed'in eserlerinden sonra temel kaynaklardan biri sayılır.”²⁷

Müstakil olarak basılmamıştır. Serahsi'nin el-Mebsutunun içinde basılmıştır. Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim Paşa, nr. 646; Ayasofya, nr.1362, 1363; Hacı Beşir Ağa, nr. 288; Şehid Ali Paşa, nr. 012.

13. El-Câmi'u'l-kebîr fî fûrû'i'l-Hanefiyye (الجامع الكبير في فروع الحنفية): Ebü'l-Hasen Ubeydullâh b. el-Hüseyn b. Dellâl el-Kerhî (ö. 340/952).²⁸

14. Tehzîbü'l-Luġa' (تهذيب اللغة): Ebû Mansûr Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Ezherî el-Herevî (ö.370/980). Harflerin telaffuzunu esas alarak Halil b. Ahmed'in (ö. 170/786) Kitâbü'l-Ayn'ında uyguladığı usulü benimsemiştir. Eser aralarında Abdüsselâm Hârûn, Muhammed Ali en-Neccâr, M. Abdülmün'im el-

²⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 56; İbn Hallikân, *Vefeyâtü'la'yân*, Kahire 1948, c. 1, s. 97-99.

²⁶ Kandemir, M. Yaşar, “Nesâî”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 564.

²⁷ Gözübenli, Beşir, “Hâkim eş-Şehîd”, *DİA*, İstanbul 1997, c. 15, s. 196.

²⁸ Leknevi, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 108; Apaydın, H. Yunus, “Kerhî”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 25, s. 285-287.

Hafâcî ve M. Ebü'l-Fazl İbrahim'in de bulunduğu bir grup âlim tarafından neşredilmiştir (I-XV, Kahire 1964-1967, 1979).²⁹

15. Mukaddime fi's-Salât (مقدمة في الصلاة): Ebü'l-Leys İmâmü'l-hüdâ Nasr b. Muhammed b. Ahmed b. İbrâhîm es-Semerkindî (ö. 373/983). Mukaddimetü Ebi'l-Leyş, el-Mukaddime fi'l-fikh diye de anılan eserde namaz bahsinden sonra bazı akaid konularına da yer verilir. Çeşitli âlimlerce şerhedilmiştir. Eser Tâceddin İbn Arabşah tarafından nazma çekilmiştir. Bu çalışma Türkler arasında çok okunmuş ve pek çok defa Türkçe'ye çevrilmiştir. Memlük-Kıpçak Türkçesi'yle yapılmış bir çevirisi Arapça'sı ile birlikte tahkik edilerek Ananiasz Zajaczkowski (Varşova 1962) ve Recep Toparlı (Erzurum 1987) tarafından neşredilmiştir. Türkçe çevirisi ve Arapça aslı yüksek lisans çalışmalarına da konu olmuştur.³⁰

16. Mu'cemü Mekâyisi'l-Lüğa (معجم مقاييس اللغة): Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ b. Muhammed er-Râzî el-Kazvînî el-Hemedânî (ö. 395/1004). Alfabetik olarak düzenlenmiş bir lugat olup İbn Fâris'in en önemli eserlerindedir. Kitap Abdüsselâm Muhammed Hârûn tarafından yayımlanmıştır (I-VI, Kahire 1366-1371/1946-1951, 1389/1969).³¹

17. Es-Sihâh fi'l-Luga (الصحاح في اللغة): Ebü Nasr İsmâil b. Hammâd el-Cevherî (ö. 400/1009'dan önce). Sihâhu'l-luğa, es-Sihâh fi'l-luğa veya kısaca es-Sihâh, diye de bilinen bu eser, Arap sözlükçülüğü tarihinde tertip itibariyle yeni bir çığır açtığı gibi sadece sahih kelimeleri (Bedevî Araplar'dan gelen fasih kelimeler) ihtiva etmesi açısından da ayrı bir özellik arz etmektedir. Yazıldığı günden bugüne kadar tekmile, zeyil, şerh, ihtisar, tenkit ve tercüme gibi birçok çalışmaya konu olan Tâcü'l-luga ilk defa 1270'te (1853) Tebriz'de basılmış, daha sonra 1282 (1865) ve 1292 (1875) yıllarında Bulak'ta yayımlanmıştır. Ayrıca Ahmed Abdülgafûr Attâr tarafından da neşredilmiştir (I-VI, Kahire 1376/1956).³²

²⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 49; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 515; Zirikli, *el-A'lâm*, c. 5, s. 311; Kıyıcı, Selahattin, "Ezherî", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 65.

³⁰ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 544-545; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 563, 568; Leknevî, s. 220; Yazıcı, İshak, "Semerkandî", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 475.

³¹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 68-69; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1605; Tural, Hüseyin, "İbn Fâris", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 481.

³² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 268; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 209; Kılıç, Hulusi, "Cevherî", *DİA*, İstanbul 1993, c. 7, s. 459.

18. Et-Takrîb (التقريب): “Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî (ö. 428/1037). Kudûrî önce, Ebû Hanîfe ile öğrencileri arasındaki mezhep içi ihtilâfları meselelerin delillerine yer vermeden ele alan tek ciltlik bir nüsha hazırlamış (et-Taqrîbü'l-evvel), daha sonra bunu delillerle zenginleştirerek genişletmiştir (et-Taqrîbü's-sânî). Eserin bir nüshası Beyazıt Devlet Kütüphanesi'nde kayıtlıdır (nr. 18832)”³³

19. Et-Tecrîd (التجريد): “Ebü'l-Hüseyn Ahmed b. Ebî Bekr Muhammed b. Ahmed Kudûrî (ö. 428/1037). İlm-i hilâfa dair yedi cüzlük bir eser olup İmam Şâfî ile Ebû Hanîfe ve talebeleri arasındaki ihtilâflı meseleleri inceler ve mezhep imamını savunur.”³⁴

Eserin Beyazıt Devlet, nr. 18827-18829; Nuruosmaniye, nr. 1405; Süleymaniye, Fâtih, nr. 2040; Damad İbrâhim Paşa, nr. 679 ve Topkapı Sarayı Müzesi, III. Ahmed, nr. 981 kütüphanelerinde kayıtlı nüshaları vardır.

Eser, Muhammed Ahmed Sirac ve Ali Cum'a Muhammed (I-XII, Kahire 1424/2004) tarafından neşredilmiştir.

20. El-Esrâr fi'l-Fürû' (الأسرار في الفروع): Ebû Zeyd Abdullah (Ubeydullah) b. Muhammed b. Ömer b. İsâ (ö. 430/1039). Debûsî olarak meşhurdur. Hilâf ilminin kurucusu olarak kabul edilir. Fürû-ı fıkıh ile ilgili sistematik bir eser olup delilleriyle birlikte ele aldığı meseleleri mukayeseli bir şekilde incelemektedir.³⁵

Eserin Nikâh Bölümü Nayif b. Nâfî el-Ömerî tarafından doktora tezi olarak edisyon-kritiği yapıp neşredilmiştir, Kahire 1413/1993.³⁶

Ayrıca tamamı, Salim Özer “Esrar fi usul ve füru”, Debbusi (doktora tezi, 1997) olarak çalışılmıştır.

³³ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 223, 247-250; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 46, 346, 466, c. 2, s. 1316, 1357, 1631-1635, 1838; Leknevî, *a.g.e.*, s. 30-31; Kallek, Cengiz, “*Kuduri*”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 322.

³⁴ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 223, 247-250; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 46, 346, 466, c. 2, s. 1316, 1357, 1631-1635, 1838; Leknevî, *a.g.e.*, s. 30-31; Kallek, Cengiz, “*Kuduri*”, *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 322.

³⁵ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 499-500; Leknevî, *a.g.e.*, s. 109; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 84, 107, 168, 196, 334, 352, 467, 568, 703; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 648; Akgündüz, Ahmet, “*Debûsî*”, *DİA*, İstanbul 1994, c. 09, s. 67.

³⁶ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 50.

21. El-Vâkıâtü'n-Nâtîfî (الواقعات الناطفي): “Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Ömer en-Nâtîfî et-Taberî (ö. 446/1054). Kısaca el-Vâkı'ât diye de anılan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinden sonraki dönemde ortaya çıkan meselelere dair hükümleri ihtiva eder”.³⁷

Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 345.

22.En-Nütef fi'l-Fetâvâ (النتف في الفتاوى): “Ebü'l-Hasen (Hüseyn) Rükniüslâm Alî b. el-Hüseyn b. Muhammed es-Suğdî (ö. 461/1068). Yargı, fetva ve öğretim açısından son derece faydalı olan eser, fıkıh hükümlerinin soyut anlatım üslûbuyla sunumu bakımından da önemli bir yere sahiptir. Konuların genel kurallar altında özlü kanun maddeleri şeklinde ele alındığı, yalnız Sünnî mezhepler değil diğer mezhepler ve Selef ulemâsının görüşlerine de yer verilen eserde hükümlerin delilleri hemen hemen hiç zikredilmemiştir”.³⁸

Kitap Selâhaddin Abdülatîf en-Nâhî tarafından neşredilmiştir (Bağdat 1975-1976; Beyrut 1404/1984).

23. Şerhu Muhtasari'l-Kuduri (شرح مختصر القدوري): Ebû Nasr Ahmed b. Muhammed b. Muhammed el-Akta' el-Bağdâdî (ö. 474/1081).³⁹

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 84; Carullah, nr. 725; Esad Efendi, nr. 742.

24. Şerhu'l-Câmi'i's-Sağîr (شرح الجامع الصغير): Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin eseriyle ilgili bu şerhin birçok yazması mevcuttur. Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 605, 662; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 115; Feyzullah Efendi, nr. 753; Murad Molla Ktp., nr. 851.

25. Usûlü'l-Pezdevî (أصول البزدوي): Ebü'l-Hasen Ebü'l-Usr Fahrü'l-İslâm Alî b. Muhammed b. el-Hüseyn b. Abdilkerîm el-Pezdevî (ö. 482/1089). Kütüphane kayıtlarında ve son dönem literatüründe daha çok Kenzü'l-vüsûl ilâ ma'rifeti'l-usûl

³⁷ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 297-298; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c.1, s. 11, 22, 525, 703, c. 2, s. 1999, 2040; Leknevî, *a.g.e.*, s. 36; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 76; Özcan, Tahsin, “Nâtıfî”, *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 439.

³⁸ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 516, 567, c. 4, s. 53, 307; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c.1, s. 46; Leknevî, *a.g.e.*, s. 121, 241; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 691; Selâhaddin Abdülatîf en-Nâhî, “Suğdî”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 37, s. 474-475.

³⁹ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 80; Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 311; Leknevî, *a.g.e.*, s. 40.

adıyla bilinen eserin bu isminin sonraki bir yakıştırma olması muhtemeldir. Kütüphanelerde yüzlerce yazması bulunan Usûlü'l-Pezdevî birçok defa basılmıştır (I-IV, İstanbul 1307; Kahire 1929; nşr. Muhammed el-Mu'tasım-Billâh el-Bağdâdî, I-IV, Beyrut 1417/1997). Hanefî/fukaha metoduna göre yazılan fıkıh usulü eserlerinin en etkili olan kitabın başarısı uzun bir ilmî geleneği taçlandırmasından kaynaklanır.

Şu anda Medine'de bulunan Tayyibe Üniversitesinden bulunan Prof. Dr. Said Bektaş tarafından tahkiki (Daru'l-Beşâirü'l-İslâmiyye, Beyrut, 2014) neşri yapılmıştır.

26. El-Mebsût (المبسوط): Ebû Bekr Şemsü'l-eimme Muhammed b. Ebî Sehl Ahmed es-Serahsî (ö. 483/1090). Eser olan Hâkim eş-Şehîd'in el-Muhtasarü'l-kâfi'sinin şerhidir.⁴⁰ el-Mebsût Kahire'de (1324-1331) toplamı 6335 sayfa tutan büyük boyda otuz cilt halinde basılmıştır. Halîl Muhyiddin el-Meys eserin bir indeksini hazırlamıştır (Fehârisü'l-Mebsût, Beyrut 1400/1980).

el-Mebsût, Mustafa Cevat Akşit başkanlığında tercüme edilerek 31 cilt halinde, Gümüşev Yayıncılık, 2008 yılında basılmıştır.

27. Mecmau'l-Fetâvâ (مجمع الفتاوى): Ahmed b. Muhammed b. Ebu Bekr (ö. 522/1128).⁴¹

28. Hizânetü'l-Ekmele (خزانة الأكملة): Ebû Abdullah Yûsuf b. Ali b. Muhammed el-Cürcânî'ye (ö. 522/1128'den sonra). Mukaddimesinde 522 yılı kurban bayramında (Aralık 1128) telifine başlandığı belirtilen eserin müellifi hakkında bilgi verilmemiş, bu sebeple kitap farklı kişilere nisbet edilmiştir.⁴²

Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 633-635, 637; Ayasofya, nr. 1146; Esad Efendi, nr.678; Fatih, nr. 1627.

⁴⁰ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c.2, s.1580; Leknevî, *a.g.e.*, s.158; Kureşî, *a.g.e.*, c.2, s.467, c.3, s.78-82.

⁴¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 703, c. 2, s. 1603; Zirikli, *El-A'lâm*, c. 1, s. 215.

⁴² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 702; Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 630.

29. Şerhu Muhtasaru't-Tahâvî (شرح مختصر الطحاوي): Bahâe'd-Din Ali b. Muhammed el-İsbicâbî. (ö. 535/1140).⁴³

Süleymaniye Ktp., Damad İbrahim, nr. 562; Hafız Ahmed Paşa, nr. 16; Hekimoğlu, nr. 344.

30. Vâkıâtu'l-Hüsâmi (واقعات الحسامي): Ebu Muhammed Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 483-536/1090-1141).⁴⁴ Bu eser el-Fetâva'l-kübrâ'nın dayandığı eserlerden derlenmiştir.

Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2490-2492; Cârullah, nr. 918; Şehid Ali Paşa, nr. 1086, 1087.

31. El-Fetâva'l-Kübrâ (الفتاوى الكبرى): Ebu Muhammed Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 483-536/1090-1141). Daha önce kaleme alınan bazı fetva kitaplarının bir araya getirilmesiyle telif edilmiştir.⁴⁵

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2410, 2411; Lâleli, nr. 1274; Serez, nr. 1145; Yeni Harfler, nr. 657-659.

32. El-Fetâva's-Sügrâ (الفتاوى الصغرى): Ebu Muhammed Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 483-536/1090-1141).⁴⁶

Süleymaniye Ktp., Yeni Harfler, nr. 340, 639.

33. El-Câmiu's-Sağîr (الجامع الصغير): Ebu Muhammed Husameddin Ömer b. Abdülaziz b. Ömer b. Mâze (ö. 536/1141).⁴⁷

⁴³ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 591; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1627; Leknevî, *a.g.e.*, s. 124.

⁴⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1998; Leknevî, *a.g.e.*, s. 148.

⁴⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 149; Özel, Ahmet, "Sadrüşşehîd", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 426.

⁴⁶ Leknevî, *a.g.e.*, s. 149; Özel, Ahmet, "Sadrüşşehîd", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 426.

⁴⁷ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 149; Özel, Ahmet, "Sadrüşşehîd", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 426.

Süleymaniye Ktp., Serez, nr. 1099; Şehid Ali Paşa, nr. 728; Lâleli, nr. 1141; Mahmud Paşa, nr. 177; Damad İbrâhim Paşa, nr. 501; Kadızâde Mehmed, nr. 126, 127; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 342.

34. El-Keşşâf an hakâ'iki't-Tenzîl (الكشاف عن حقائق التنزيل): Ebü'l-Kâsım Mahmûd b. Ömer b. Muhammed el-Hârizmî ez-Zemahşerî (ö. 538/1144). Eser Fahreddin er-Râzî, Kâdî Beyzâvî, Ebü'l-Berekât en-Nesefî, Ebüssuûd Efendi gibi Sünnî müfessirler için temel kaynak olmuş ve üzerine birçok çalışma yapılmıştır. Kendisi muteziledir. Üzerine birçok haşiye yazılmıştır.⁴⁸

35. Tuhfetü'l-Fukahâ (تحفة الفقهاء): Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (ö. 539/1144) Hanefî literatüründe metodu, sistematîği ve kolay anlaşılır olması ile tanınan önemli bir fûrû-ı fıkıh kitabıdır.⁴⁹ Tuhfe'nin iki ayrı tenkitli neşri yapılmıştır (nşr. M. Zekî Abdülber, I-III, Dımaşk 1377/1958; Beyrut 1405/1984; Katar 1408/1987; nşr. M. el-Müntasır el-Kettânî ve Vehbe ez-Zühaylî, I-IV, Dımaşk 1384/1964).⁵⁰

36. Müşkilât Şerhu Muhtasaru'l-Kudûrî (مشكلات شرح مختصر القدوري): Ebû Bekr Alâüddîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Ahmed es-Semerkindî (ö. 539/1144).

37. El-Fetâva Velvâliciyye (الفتاوى الولوالجية): Ebü'l-Feth Zahîrüddîn Abdürreşîd b. Ebî Hanîfe b. Abdirrezzâk el-Velvâlicî (ö. 540/1146). el-Fetâva'l-Velvâliciyye klasik fıkıh kitaplarının sistematîğine göre yazılmış olup kütüphanelerde birçok yazma nüshası mevcuttur.⁵¹

Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 719; Fâtih, nr. 1210/4; Lâleli, nr. 1279; Hamidiye, nr. 611; Şehid Ali Paşa, nr. 1053, 1054; Yenicami, nr. 664-665.

⁴⁸ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudîyye*, c. 3, s. 447; Leknevî, *a.g.e.*, s. 209.

⁴⁹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 18; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 371; Leknevî, *a.g.e.*, s. 158; Günay, Hacı Mehmet, "*Semerkindî, Alâeddin*", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 470-471.

⁵⁰ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 71.

⁵¹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 417-419; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1230; Leknevî, *a.g.e.*, s. 94; Koca, Ferhat, "*el-Fetâva'l-velvâliciyye*", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 449.

Kıtap, Mikdâd b. Musa Feryu tarafından tahkik edildi ve 2003 yılında Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye tarafından Beyrut'ta 5 cild halinde basılmıştır.

38. Hulâsatu'l-Fetâvâ (خلاصة الفتاوى): İftihârüddîn Tâhir b. Ahmed b. Abdirreşîd el-Buhârî (ö. 542/1147).⁵²

Delhi (1318) ve Kahire'de (1327-1328) yedi cilt halinde basılmıştır.

39. Fetâvâ'n-Nevâzil (فتاوى النوازل): Ahmed b. Musa b. İsa el-Keşşî (ö. 550/1155). Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Ebubekir b. El-Fadli Ebû Hafıs el-Kebîr ve diğeri bazı alimlerin "Fetvâ"larını bir araya toplamıştır.⁵³

Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 973; Esad Efendi, nr. 913; Yenicami, nr. 547, 548.

40. El-Mültekât fi'l-Fetâva (الملتقط في الفتاوى): Ebü'l-Kâsım Nâsırüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Alî el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161). Klasik fıkıh kitaplarının tertibine göre düzenlenen eserde her başlık altında konular bütün halinde ele alınmayıp ihtiyaç duyulan hususlar kısa hüküm cümleleri şeklinde kaydedilmiş, bu arada delillere yer verilmemiş, zaman zaman Hanefî mezhebi imamları ile daha sonraki ulemâya atıflar yapılmıştır.⁵⁴

Çok sayıda yazma nüshasının günümüze ulaşması da eserin gördüğü rağbetin bir işareti olmalıdır. Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1000, 1001; Lâleli, nr. 1165; Şehid Ali Paşa, nr. 975; Yenicami, nr. 575.

Mahmûd Nassâr ve Seyyid Yûsuf Ahmed (Beyrut 1420/ 2000) neşretmişlerdir.

⁵² Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 276; Leknevî, *a.g.e.*, s. 84.

⁵³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1606; Leknevî, *a.g.e.*, s. 42.

⁵⁴ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 409; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1574; Leknevî, *a.g.e.*, s. 219-220; Özel, Ahmet, "Semerkandî, Muhammed b. Yusuf", *DİA*, İstanbul 2009, c. 26, s. 479-480.

41. Ez-Zahîra (الذخيرة): Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176).⁵⁵ Müellife aidiyeti kesin değildir.

42. El-Muhît (el-Muhît bi'l-fikh) (المحيط): Ebû Abdillâh Radiyyüddîn Burhânü'l-İslâm Muhammed b. Muhammed es-Serahsî et-Tûsânî (ö. 571/1176).⁵⁶

Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 957-961; Fatih, nr. 2105-2106; Çorlulu Ali Paşa, nr. 284-254; Rüstem Paşa, nr. 139-145.

43. Cevâmi'u'l-fikh (جوامع الفقه): Ebû Nasr (Ebü'l-Kâsım) Zeynüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ömer el-Attâbî el-Buhârî (ö. 586/1190). İlk Hanefî kaynaklarına dayanan ve Ebû Hanîfe ile talebelerinin görüşleri yanında mütekaddimîn ve müteahhirîn Hanefî âlimlerinin verdiği fetvaları da kapsayan eser el-Fetâva'l-Attâbiyye adıyla tanınmış olup daha sonraki Hanefî fıkıh kitaplarında, özellikle “fetâvâ”larda kendisine atıflarda bulunmaktadır.⁵⁷

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1559, 2289, 2385; Esad Efendi, nr. 1066; Mahmud Paşa, nr. 178; Şehid Ali Paşa, nr. 1042; TSMK, III. Ahmed, nr. 815.

44. El-Bedâi's-Sanâi fî tertibi's-Şerâi' (البدائع الصنائع في ترتيب الشرائع): Alâüddîn Ebû Bekr b. Mes'ûd b. Ahmed el-Kâsânî (ö. 587/1191). Kâsânî'nin bilinen en önemli eseridir. Özellikle tertib ve metodu bakımından klasik Hanefî kitapları arasında önemli bir yer tutan fıkıh kitabıdır.⁵⁸

⁵⁵ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 357; Leknevî, *a.g.e.*, s. 188-191; Özen, Şükrü, “Serahsî”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 542-544.

⁵⁶ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 357; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 188-191; Özen, Şükrü, “Serahsî”, *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 542-544.

⁵⁷ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 298; Leknevî, *a.g.e.*, s. 36; Ünal, Halit, “Attâbî, Ahmed b. Muhammed”, *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 93.

⁵⁸ Leknevî, *a.g.e.*, s. 53; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 370; Koca, Ferhat, “Kâsânî”, *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s.531. 2001.

I-VII, Kahire 1327-1328; nşr. Ali Muhammed Muavvez - Âdil Ahmed Abdülmevcûd, I-X, Beyrut 1418/1997. Daha sonra hadisleri Ahmet Muhtar Osman tarafından tahriç edilerek Zekerriyya Ali Yusuf tarafından neşredilmiştir (I-X 1974).

45. Fetâvâ Kâdîhân (فتاوى قضايان): Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196). Hanefî mezhebinde yazılan en muteber ve yaygın fetva kitaplarından biridir.⁵⁹

I-IV, Kalkûta 1251; Hint 1272; I-IV, Leknev 1293-1295, Sirâceddin el-Ûşî'nin el-Fetâva's-Sirâciyye'sinin kenarında; I-III, Kahire 1282; Bulak 1310-1311, el-Fetâva'l-Hindiyye'nin ilk üç cildinin kenarında basılmıştır.

46. Şerhu'l-Câmi'i's-Sağir (شرح الجامع الصغير): Ebü'l-Mehâsin Fahrüddîn Hasen b. Mansûr b. Mahmûd el-Özkendî el-Fergânî (ö. 592/1196). Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin, "zâhirü'r-rivâye" diye anılan ve Hanefî mezhebinin ilk temel kaynaklarını oluşturan eserlerinden el-Câmi'u's-sağîr'in önemli şerhlerinden biridir. Eserde metin ve şerh birbirinden ayırt edilmeyecek şekilde karışık olarak verilmiş, müellif Fetâvâ'da olduğu gibi Ebû Hanîfe ve talebeleri yanında diğer Hanefî âlimleri, İmam Şâfiî ve bazan da İmam Mâlik ve tâbiîn müctehidlerinin görüşlerini zikrederek kendi görüş ve tercihlerini de kaydetmiştir.⁶⁰

Süleymaniye Ktp., Yenicami, nr. 436; Fâtih, nr. 1687, 1690; Cârullah, nr. 668; Beyazıt Devlet Ktp., Bâyezid, nr. 2359; Merzifonlu K. Mustafa, nr. 185.

47. El-Hidâye (الهداية): Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197). Müellifin Bidâyetü'l-mübtedî üzerine yaptığı bir şerh olup Hanefî mezhebinin en tanınmış ve en çok güvenilen

⁵⁹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1227; Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 93; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 64; Özel, Ahmet, "Kâdîhân", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 121-123.

⁶⁰ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 562; Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 93; Leknevî, *a.g.e.*, s. 64; Özel, Ahmet, "Kâdîhân", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 121-123.

metinlerinden biridir. Üzerinde pek çok şerh, hâşiye ve ihtisar çalışması yapılan kitap Türkçe başta olmak üzere çeşitli dillere çevrilmiştir. Birçok baskısı vardır.⁶¹

Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin el-Câmi'u's-sağîr'i ile Kudûrî'nin el-Muhtasar'ında mevcut meselelerin bir araya getirilmiştir.

48. Muhtârât (muhtâr)ü'n-nevâzil (مختارات النوازل): Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197). Fıkha dair olan eserin ibadetlerle ilgili bölümü Mahmûd Muhammed İsmâil tarafından Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye külliyyetü'ş-şerîa'da yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1414/1994).⁶²

Süleymaniye Ktp., Giresun Yazmaları, Tüyatok, nr. 3604; Ayasofya, nr. 92, 1421, 1422, 1423; Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 505; Çorlulu Ali Paşa, nr. 255; Esad Efendi, nr. 970.

49. Et-Tecnîs ve'l-mezîd fi'l-Fetâvâ (التجيس والمزيد في الفتاوى): Ebü'l-Hasen Burhânüddîn Alî b. Ebî Bekr b. Abdilcelîl el-Fergânî el-Mergînânî (ö. 593/1197) Klasik fıkıh kitaplarının sistematığına sahip, vâkıât türü hacimli bir eserdir.⁶³

Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 587; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, nr. 194; Şehid Ali Paşa, nr. 913; Damad İbrâhim Paşa, nr. 680, 681; Lâleli, nr. 832.

50. el-Ferâ'izü's-Sirâciyye (الفرائض السراجية): Ebü Tâhir Sirâcüddîn Muhammed b. Muhammed b. Abdırreşîd es-Secâvendî (ö. 596/1200) İslâm miras hukuku alanında bilhassa doğu İslâm dünyasında en çok tanınan ve üzerinde çalışma yapılan bu eserde Hanefî mezhebi esas alınmakla birlikte diğer mezheplerin

⁶¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2032; Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 627-629; Leknevî, *a.g.e.*, s. 141; Koca, Ferhat, "Mergînânî", *DİA*, İstanbul 2004, c. 29, s. 182-183; Kallek, Cengiz, "el-Hidâye", *DİA*, İstanbul 1998, c. 17, s. 471-473.

⁶² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2032; Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 627-629; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, *a.g.e.*, s. 141; Koca, Ferhat, "Mergînânî", *DİA*, İstanbul 1998, c. 29, s. 182-183.

⁶³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2032; Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 627-629; Leknevî, *a.g.e.*, s. 141; Koca, Ferhat, "Mergînânî", *DİA*, İstanbul 2004, c. 29, s. 182-183.

görüşlerine de yer verilmesi sebebiyle değişik muhitlerde kabul görmüştür. Türkiye kütüphanelerinde yüzlerce yazma nüshası bulunan el-Ferâ'izü's-Sirâciyye birçok defa basılmıştır. Kalküta 1260; İstanbul 1272, 1320, 1325; Kanpûr 1285, 1295, 1311; Kahire 1303; Lahor 1304, 1307, 1312, 1313, 1317; nşr. Mehmed Masum Vanlıoğlu, İstanbul 1420/1999. Üzerinde şerh, hâşiye, ihtisar, nazım çalışmaları yapılmış ve çeşitli dillere tercüme edilmiştir.⁶⁴

51. El-Muğrib fî tertîbi'l-Mu'rib (المغرب في ترتيب المعرب): Ebü'l-Feth Burhânüddîn Nâsır b. Abdisseyyid b. Alî el-Mutarriżî el-Hârizmî (ö. 610/1213). Hanefî fıkıh kitaplarında geçen garîb kelime ve tabirlerin açıklandığı geniş bir çalışması olan el-Muğrib fî luğati'l-fıkh adlı eserinin yeniden gözden geçirilip düzenlenmesi, kısaltılması ve bazı eklemelerin yapılmasıyla meydana getirilmiştir.

el-Muğrib, ilk defa Hindistan'da basılmış (I-II, Haydarâbâd 1328) daha sonra Mahmûd Fâhûrî-Abdülhamîd Muhtâr (I-II, Haleb 1399/1979) ve Dârü'l-kitâbi'l-Arabî de (ts.) neşretmiş, M. Sadi Çöğenli doktora çalışması olarak tahkikini yapmıştır (1986, Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi).⁶⁵

52. El-Yenâbi fî ma'rifeti'l-usûl ve't-Tefâri' (الينابيع في معرفة الأصول والتفاريح): Ebû Abdullah Reşîdüddin Mahmûd b. Ramazan er-Rûmî (ö. 616). Muhtasaru'l-Kudûrî'nin şerhidir.⁶⁶

53. Nisâbü'l-Fukahâ (نصاب الفقهاء): Ebu'l-Meâlî Burhaneddin Mahmud b. Ahmed b. Abdülaziz (ö. 616).⁶⁷

54. Tetimmetü'l-Fetâvâ (تتمة الفتاوى): Burhânüddîn (Burhânü's-Şerîa) Mahmûd b. Ahmed b. Abdilazîz el-Buhârî el-Mergînânî (ö. 616/1219). Amcası Ömer

⁶⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1247-1250; Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 3, s. 331-332; Leknevî, *a.g.e.*, s. 141; Koca, Ferhat, "el-Ferâizü's-Sirâciyye", İstanbul 1995, *DİA*, c. 12, s. 367-368; Özel, Ahmet, "Secâvendî", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 266-268.

⁶⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 218-219; Çöğenli, M. Sadi, "Mutarrizî", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 375-377.

⁶⁶ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 154; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 405.

⁶⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1954.

b. Abdülazîz muhtelif konulardaki çeşitli görüşleri ve fetvaları bir araya toplamış, fakat bunları bir düzene koyamadan şehid edilmişti. Bunlar daha sonra Burhâneddin el-Buhârî tarafından düzenlenerek kitap haline getirilmiş ve esere her konuyla ilgili yeni meseleler de ilâve edilmiştir.⁶⁸

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2278, 2279; Cârullah, nr. 915; Mihrişah Sultan, nr. 103; Yenicami, nr. 597; Turhan H. Sultan, nr. 165.

55. El-Fetâva'z-Zahîriyye (الفتاوى الظهيرية): Zahîrüddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ömer (ö. 619/1222). Zaman içinde ortaya çıkan (nevâzil ve vâkiât) fikhî konulara dair fetvaların toplandığı bir eserdir.⁶⁹

Fâtih, nr. 2379, 2380, 2381; Mahmud Paşa, nr. 253, 254; Süleymaniye, nr. 661, 662.

56. El-Ubâbü'z-zahir ve'l-Lübâbü'l-Fâhir (العباب الزاخر واللباب الفاخر): Ebü'l-Fedâil Rادیüddin Hüseyin b. Muhammed b. el-Hasan b. Haydar es-Sâğânî el-Kureşî el-Umerî el-Adevî el-Hindî (ö. 650/1252). Müellif, son Abbâsî veziri İbnü'l-Alkamî için hazırlamaya başladığı bu eserini mîm harfine kadar yazabilmiştir. İbn Fâris'in etimolojisini esas alan sözlükçülük anlayışından istifade edilerek ve Cevherî'nin es-Sihâh'ının tertibi esas alınarak hazırlanan eseri Muhammed Hasan Âlü Yâsîn (I-IV, Bağdat 1977) ve Fîr Muhammed Mahdûmî (I-IV, İslâmâbâd 1994) yayımlamaya başlamıştır.⁷⁰

57. El-Fıkhü'n-Nâfi (en-Nâfi fi'l-Fürû') (الفقه النافع): Ebü'l-Kâsım Nâsırüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed b. Alî el-Hüseynî el-Medenî es-Semerkandî (ö. 556/1161). Hanefî ulemâsı arasında meşhur olan muhtasar bir fıkıh kitabıdır. Hacminin küçüklüğüne rağmen bütün fıkıh konularını kapsamı, Kitap ve

⁶⁸ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 42; Leknevî, *a.g.e.*, s. 205-207; Uzunpostalcı, Mustafa, "Burhâneddin el-Buhârî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 435-436.

⁶⁹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 55; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1226, 1298; Leknevî, *a.g.e.*, s. 122, 156-157; Kılıçer, M. Esat, "Buhârî, Zahîrüddin", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 377.

⁷⁰ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 201; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1122; Görmez, Mehmet, "Sâganî, Rادیüddin", *DİA*, İstanbul 2008, c. 35, s. 487-489.

Sünnet'ten istidlâllere önem verilmesi ve birçok konuda Hanefî ve Şâfiî mezheplerinin görüşlerinin karşılaştırılması bakımından önem taşır.⁷¹

el-Fikhü'n-nâfi, Riyad Muhammed b. Suûd Üniversitesi'nde İbrâhim b. Muhammed b. İbrâhim tarafından doktora tezi olarak neşre hazırlanarak yayımlanmıştır (I-III, Riyad 1421/2000).

58. El-Kunyetü (القنبة): Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö. 658/1260).⁷²

Kalküta 1245/1830; Khorezmijskij jazyk, nşr. A. A. Frejman [Freyman], Moskova-Leningrad 1951.

Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin Efendi, nr. 1415; Millet Ktp., Feyzullah Efendi, nr. 1037, vr. 258b-323b.

59. Münyetü'l-Müfti (منية المفتي): Yusuf b. Ebî Said Ahmed es-Sicistânî (ö. 639/1240).⁷³ Necmüddin el-Hâsî'nin el-Fetâvâ's-suğrâ'sından ihtilafları ve ziyade rivayetleri ayıklayarak mutemed görüşleri almış ve Sirâcüddin el-Ûşî'nin el-Fetâva's-Sirâciyye adlı eserinden de ilaveler yaparak telif etmiştir.⁷⁴

Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezid, nr. 2434, 2506, 2724, 2725, 2726; Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1467, 1598; Amcazade Hüseyin, nr. 258, 259; Fatih, nr. 2477-2483.

60. El-Müctebâ şerh u Muhtasari'l-Kudûrî (المجتبى شرح مختصر القدوري): Ebü'r-Recâ Necmüddîn Muhtâr b. Mahmûd b. Muhammed ez-Zâhidî el-Gazmînî (ö.

⁷¹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 409; Leknevî, *a.g.e.*, s. 219-220; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1574; Özel, Ahmet, "Semerkandî, Muhammed b. Yûsuf", *DİA*, İstanbul 2009, c. 36, s. 479-480.

⁷² Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 460, 640; Leknevî, *a.g.e.*, s. 54, 212, 232; Özen, Şükrü, "Zâhidî", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 81-85.

⁷³ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1887.

⁷⁴ Özel, Ahmet, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, s. 102.

658/1260). Kudûrî'nin el-Muhtasar ve el-Kitâb diye bilinen fıkıh metni üzerine yazılmış bir şerhtir.⁷⁵

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 1262, Cârullah Efendi, nr. 734, Çorlulu Ali Paşa, nr. 209; Beyazıt Devlet, Veliyyüddin Efendi, nr. 1177; Murad Molla, nr. 905-906 ve Hacı Selim Ağa, nr. 340 kütüphanelerinde yazma nüshaları vardır.

61. El-Hakâik (Hakâiku'l-Manzume) (الحقائق): Ebü'l-Mehâmid Mahmud b. Muhammed b. Davud el-Efsencî el-Buhârî el-Lü'lûî (ö. 671/1272). Ebû Hafs en-Nesefî'nin el-Manzûmetü'n-Nesefiyye isimli ilmil hilafa dair kitabının şerhidir. Hanefî mezhebiyle beraber Şafî ve Maliki mezhebiyle ilgili görüşlere de yer verir.⁷⁶

Süleymaniye Ktp., Cârullah, nr. 747-749; Esad Efendi, r. 759; Fatih, nr. 1697, 1822; Hz. Halid, nr. 82, 84-86; Laleli, nr. 1049.

62. El-Muhtâr li'l-Fetvâ (المختار للفتاوى): Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullah b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284). Gençlik yıllarında fıkhı yeni başlayanlar için yazdığı ve Hanefî mezhebinin “mütûn-i erbaa” olarak bilinen dört temel metninden biridir. Ebû Yûsuf, İmam Muhammed ve İmam Şâfiî'nin muhalefetlerinin rumuzlarla gösterildiği kitap Ebû Hanîfe'nin görüşleri esas alınarak kaleme alınmıştır.⁷⁷

Birçok baskısı vardır. Celâl Yeniçeri tarafından tercüme edilmiştir (Şamil Yayınevi, İstanbul).

63. El-İhtiyâr li-ta'fili'l-Muhtâr (الاختيار لتعليل المختار): Ebü'l-Fazl Mecdüddîn Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Mevsilî (ö. 683/1284). el-Muhtâr li'l-fetvâ'nın şerhidir. Hükümlerin illetlerini ve delillerini aktaran, diğer mezheplerin görüşlerini kısaca açıklayan, umûmü'l-belvâ haline gelmiş bazı güncel meselelere

⁷⁵ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 460, 640; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 54, 212, 232; Özen, Şükrü, “Zâhidî”, *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 81-85.

⁷⁶ Kureşî, *a.g.e.*, c. 3, s. 449; İbni Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 293-294; Leknevî, *a.g.e.*, s. 210; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 1868; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 405.

⁷⁷ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 349; İbni Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 176-177; Leknevî, *a.g.e.*, s. 106-107; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1622; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 462.

dair fetvalara yer veren, ihtilâflı konularda esas alınan ictehadlara işaret eden bir şerh yazması yönündeki talep üzerine bu şerhi hazırlamıştır.⁷⁸

Kitap ilk defa Mahmûd Ebû Dakîka tarafından neşredilmiştir. I-III, Kahire 1355; iki ciltte beş cilt, nşr. Mahmûd Ebû Dakîka, Kahire 1370/1951, 1395/1975; iki ciltte beş cilt, Beyrut 1419/1998, nşr. Ali Abdülhamîd Ebü'l-Hayr ve Muhammed Vehbî Süleyman. İstanbul'da Mehmet Talu tarafından yeniden tahkik yapılarak 5 ayrı cilt halinde ve bazı ta'liklerle 5 ayrı cilt halinde 2013 yılında neşredilmiş bir nüshası da vardır.

Kitab, Türkçeye de tercüme edilmiştir. Mehmet Keskin, I-IV, 2008, İstanbul.

64. El-Muğnî fî usûli'l-Fıkh (المغني في أصول الفقه): Ebû Muhammed Celâleddîn Ömer b. Muhammed el-Hucendî el-Habbâzî (ö.691/1292).⁷⁹

Muhammed Mazhar Bekâ, Mekke 1403/1983 neşretti.

65. Mecma'u'l-bahreyn ve Mülteka'n-Neyyireyn (مجمع البحرين وملتقى النيرين): Yazarı, Ebü'l-Abbâs Muzafferüddîn Ahmed b. Alî b. Tağlib el-Ba'lebekkî el-Bağdâdî'dir (ö. 694/1295). "Mütûn-i erbaa" diye anılan dört temel kitaptan biri olup Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ile Ebû Hafs en-Neseffî'nin el-Manzûmetü'n-Neseffiyye adlı eserinin bir araya getirilmesiyle telif edilmiştir ve bazı ilâvelerde bulunmuş, sahih ve fetva için tercih edilen görüşlere işaret etmiştir. Görüşleri belirtmek için rumuzlar kullanmıştır.⁸⁰

Yarıya yakını Süleymaniye Kütüphanesi'nde olmak üzere Türkiye'de ve Türkiye dışındaki kütüphanelerde 150 civarında yazma nüshası bulunmaktadır. Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 2087-2102; Hasan Hüsnü Paşa, nr. 317; Esad Efendi, nr. 908-911; TSMK, III. Ahmed, nr. 712, 727, 1038-1039, 1041-1042; Beyazıt Devlet

⁷⁸ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 349; İbni Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 176-177; Leknevî, *a.g.e.*, s. 106-107; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1622; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 462.

⁷⁹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 668; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2033; Leknevî, *a.g.e.*, s. 151.

⁸⁰ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 208-212; İbni Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 95; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 26-27; Kâtip Çelebi, *Keşfü'z-zunûn*, c. 1, s. 235; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'i-Arifin*, c. 1, s. 100.

Ktp., Bayezid, nr. 2160, 2252, 2336-2338, 2491, 8856, 8913; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1796-1799; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 9322.

Eser, İlyas Kaplan tarafından tahkikli neşri yapılmıştır. Beyrut, 1426/2005.

66. Münyetü'l-Musallî (منية المصلي): Ebû Abdillâh Sedîdüddin Muhammed b. Muhammed b. Alî el-Kâşgarî (ö. 705/1305). Namazla ilgili bir kitaptır. Birçok kütüphanede binlerce yazması bulunan Münyetü'l-musallî başta İstanbul olmak üzere dünyanın çeşitli yerlerinde defalarca basılmıştır.⁸¹

İstanbul 1265, 1277, 1285, 1831, 1902, 1907; Delhi 1337; Lahor 1870; Bombay 1302, 1303; Kazan 1889; Leknev 1315; Dımaşk 1423/2002.

67. Kenzü'd-Dekâik (كنز الدقائق): Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310). Hanefî mezhebinin temel metinlerinden biri olup el-Vâfî'nin özetidir (eserin müstakil ve şerhleriyle birlikte birçok baskısı yapılmıştır). el-Muhtâr, el-Vikâye ve Mecmu'l-bahreyn ile birlikte "mütûn-i erbaa" oluşturur.⁸²

68. El-Müstasfâ (المستصفى): Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310). Ebü'l-Kâsım Muhammed b. Yûsuf es-Semerkandî'nin el-Fıkhü'n-nâfi' adlı kitabının şerhidir.⁸³

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1841, 1842; İstanbul Müftülüğü Ktp., nr. 391; İzmir Millî Ktp., nr. 601, 617.

69. El-Musaffâ (المصفى): Ebü'l-Berekât Hâfîzüddîn Abdullâh b. Ahmed b. Mahmûd en-Nesefî (ö. 710/1310).el-Manzûmetü'n-Nesefiyye'nin şerhidir.⁸⁴

Süleymaniye Ktp., Cârullah Efendi, nr. 746; Damad İbrâhim Paşa, nr. 570, 571; Lâleli, nr. 1045.

⁸¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1603, 1886-1887; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, Beyrut ts., c. 1, s. 210, c. 2, s. 86.

⁸² Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 294; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 174-175; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 101-102; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1515; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 464.

⁸³ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 294; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 174-175; Leknevî, *a.g.e.*, s. 101-102; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1921-1922; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 464.

⁸⁴ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 294; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 174-175; Leknevî, *a.g.e.*, s. 101-102; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1867; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 464.

70. El-Ğâye (الغاية): Ebü'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. İbrâhîm b. Abdilganî el-Harrânî es-Serûcî (ö. 710/1310). el-Hidâye üzerine yazılmış bir şerhtir ve olup müellifin en önemli eseridir.⁸⁵

Cârullah Efendi, nr. 785-796; Süleymaniye, nr. 530-535; Kadızâde Mehmed, nr. 196, 199, 200, 201; Karaçelebizâde, nr. 164, 172, 173, 202.

71. El-Mübteğâ fi'l-Furû' (المبتغى في الفروع): İsa b. Muhammed b. İnanç el-Kırşehrî er-Rûmî. (ö. 734/1334). İbadet, muamelet ve siyere dair bir eser olup her babın sonuna Sahîhayn ve diğer eserlerden hadislerle yer verilmiştir.⁸⁶

Beyazıt Devlet Ktp., Veliyyüddin, nr. 1540; Millet Ktp., Feyzullah, nr. 982; Süleymaniye Ktp., Fatih, nr. 2056; Laleli, nr. 1148.

72. Hizânetü'l-Müftîn (خزانة المفتين): Hüseyin b. Muhammed es-Semenkânî (ö. VIII./XIV. Asır). El-Hidâye, en-Nihâye, el-Hülâsa, Fetâvâ Kâdîhân, ez-Zahîriyye ve Şerhu't-Tahâvî gibi muteber kitaplardan derlenmiş bir kitaptır.⁸⁷

Süleymaniye Ktp., Amcazade Hüseyin, nr. 188; Amasya İl Halk Ktp., nr. 239; Manisa İl Halk Ktp., nr. 810; Akseki Halk Ktp., nr. 87.

73. En-Nihâye fî Şerhi'l-Hidâye (النهاية في شرح الهداية): Hüsâmüddîn Hüseyin b. Alî b. Haccâc el-Buhârî es-Siğnâkî (ö. 714/1314). Mergînânî'nin meşhur eserinin şerhi olup Leknevî bunun el-Hidâye şerhlerinin en hacimlilerinden olduğunu belirtir.⁸⁸

Edirne Selimiye nr. 639, 640, 641, 642, 643, 644, 645, 646, 647 ve Manisa İl Halk, nr. 527, 528, 529, 530, 542) kütüphaneleri yanında başta Süleymaniye olmak üzere İstanbul kütüphanelerinde çok sayıda nüshasının olması eserin Anadolu'da da rağbet gördüğünü gösterir.

74. Tebyînü'l-Hakâik (تبيين الحقائق): Ebü Muhammed Fahrüddîn Osmân b. Alî b. Mihcen b. Yûnus es-Sûfî el-Bârîî ez-Zeylaî (ö. 743/1343). en-Nesefî'nin

⁸⁵ Kureşî, *a.g.e.*, c. 1, s. 123; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 107-108; Leknevî, *a.g.e.*, s. 13; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2033.

⁸⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1579-1580; Bağdatlı İsmail Paşa *a.g.e.*, c. 1, s. 809.

⁸⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 703.

⁸⁸ Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 114-116; İbni Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 160-161; Leknevî, *a.g.e.*, s. 62; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2032.

Kenzü'd-dekâik üzerine yazılmış bir şerhtir. Hanefî mezhebi imamlarının görüşlerini zikretmekle beraber zaman zaman İmam Şafi'nin görüşlerini de zikreder.⁸⁹

İbn Nüceym'in Kenzü'd-dekâik şerhi el-Bahru'r-râik şerhinde "şârih" sözüyle Zeylaî kastedilir.

Eserin birçok baskısı yapılmıştır. Leknev 1302; Kahire 1303; I-V, Bulak 1313-1315, Ahmed eş-Şelebî'nin haşiyesiyle birlikte basılmıştır.

75. En-Nukâye Muhtasarü'l-Vikâye (النقاية مختصر الوقاية): Sadrüşşerîa es-Sânî Ubeydullâh b. Mes'ûd b. Tâcişşerîa Ömer b. Sadrişşerîa el-Evvel Ubeydillâh b. Mahmûd el-Mahbûbî el-Buhârî (ö. 747/1346). Müellifin dedesi Burhânüşşerîa'nın Vikâyetü'r-rivâye adlı eserinin ihtisarıdır. Muhtasarü'l-Vikâye olarak da tanınır.⁹⁰

Kazan 1260, 1290, 1902; Petersburg 1895; Kalküta 1274, 1858; Leknev 1873, 1888, 1889; Kahire 1318; Beyrut 2005.

76. Mi'râcü'd-Dirâye ilâ Şerhi'l-Hidâye (معراج الدراية إلى شرح الهداية): Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348). el-Hidâye'nin şerhidir. Dört mezhep imamının görüşlerini toplayarak sahih ve tercihe değer olanlarını belirtmiş ve istidlâl yollarını göstermiştir. Eserde zaman zaman soru-cevap metodu kullanılmıştır. el-Hidâye'de bulunmadığı halde kitabın sonuna ferâiz konusu da ilâve edilmiştir.⁹¹

Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, I-VI, nr. 869; Süleymaniye, I-IV, nr. 552; Kadızâde Mehmed, I-IV, nr. 177; Mahmud Paşa, I-VII, nr. 205; Karaçelebizâde Hüsâmeddin, I-V, nr. 140; Esad Efendi, I-III, nr. 986; Fâtih, I-IV, nr. 1974-1978.

77. Uyûnü'l-Mezâhib'l-Erba'a (عيون المذاهب الأربعة): Kıvâmüddîn Muhammed b. Muhammed b. Ahmed el-Hucendî el-Kâkî (ö. 749/1348). Bu kitapta, dört mezhep imamının görüşlerinin toplamıştır. Eserde hükümlerin delillerine temas edilmemiştir. Kitapta önce Ebû Hanîfe'nin fikirleri kaydedilmiş, ardından diğer görüşlere yer verilmiştir.⁹²

⁸⁹ Kureşi, *a.g.e.*, c. 2, s. 519; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 204; Leknevî, *a.g.e.*, s. 115-116; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 569, c. 2, s. 1025, 1515; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 655.

⁹⁰ Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 203; Leknevî, *a.g.e.*, s. 93.

⁹¹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 186; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2/155; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2033.

⁹² Leknevî, *a.g.e.*, s. 186; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 155; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1187.

Süleymaniye Ktp., Şehid Ali Paşa, nr. 896; Reşid Efendi, nr. 236; Damad İbrâhim Paşa, nr. 698; Mahmud Paşa, nr. 221, 240; TSMK, III. Ahmed, nr. 742.

78. Ğâyetü'l-Beyân ve Nâdiretü'l-Akrân (غاية البيان وندرة الأقران): Kıvâmüddîn Emîr Kâtib b. Emîr Ömer b. Emîr Gâzî el-Fârâbî el-İtkânî (ö. 758/1357). el-Hidâye'nin şerhidir.⁹³

Süleymaniye Ktp., Damad İbrâhim Paşa, nr. 625-626; Esad Efendi, nr. 827-832; İsmihan Sultan, nr. 154-159; Yenicami, nr. 490-502.

79. El-Kifâye Şerhü'l-Hidâye (الكفاية شرح الهداية): Celalüddin b. Şemsüddin el-H3arizmî el-Kürlânî (ö. 767-1366). el-Hidâye'nin şerhidir.⁹⁴

I-IV, Kalküta 1831-34; Leknev 1876-81, 1304/1887; I-IV, Kazan 1304; I-IV Bombay 1279, Muhammed b. Es-Sunbulî'nin şerhiyle, Fethu'l-Kadir ve diğer bazı eserlerle birlikte, I-IX, Kahire 1319.

80. Kaydü'ş-şerâid ve nazmü'l-ferâid (Manzûmetü İbn Vehbân, el-Manzûmetü'l-Vehbâniyye) (قيد الشرائد ونظم الفراند): Ebû Muhammed Emînüddîn Abdülvehhâb b. Ahmed b. Vehbân ed-Dımaşkî (ö. 768/1367). Fıkha dair bir eserdir. "Râ" kafiyelidir. Eser el-Hidâye'nin tertibine göre düzenlenmiştir.⁹⁵

Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 352/2, vr. 55-84, nr. 1188, 1196; Cârullah Efendi, nr. 892, 30 varak; Âşir Efendi, nr. 122, 31 varak; Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 1169, vr. 61-87. Muhibbüddin el-Alvânî'nin el-Manzûmetü'l-Muhibbiyye adlı eseriyle birlikte basılmıştır (Kahire 1296).

81. el-Misbâhu'l-Münîr fî Ğarîbi'ş-Şerhi'l-Kebîr (المصباح المنير في غريب شرح الكبير):

Ebü'l-Abbâs Hatîbüddeşe Ahmed b. Muhammed b. Alî el-Feyyûmî el-Hamevî (ö.770/1368-69). Gazzâlî'nin el-Vecîz adlı eserinin şerhi olan Râfiî'nin (ö. 623/1226) Fethu'l-azîz fî şerhi'l-Vecîz adlı kitabındaki garîb kelimeleri açıklayan bir

⁹³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 50-52; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 138-140; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 868, c. 2, s. 1849.

⁹⁴ Leknevî, *a.g.e.*, s. 58; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2034.

⁹⁵ Leknevî, *a.g.e.*, s. 113; Kâtip Çelebi *a.g.e.*, c. 1, s. 746; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 639.

sözlüktür. Zemahşerî'nin Esâsü'l-belâğa'sında olduğu gibi kök harflerine göre birinciden başlayarak son harfine doğru sıralamıştır.⁹⁶

Bulak 1281, 1267, 1278, 1282, 1288, 1316; Kahire 1278, 1305, 1310-1213, 1315; Tahran 1850; Kanpur 1288İ nşr. Hızır el-Cevad, Beyrut 1987.

82. El-Înâye (العناية): Ekmelüddîn Muhammed b. Mahmûd b. Ahmed el-Bâbertî er-Rûmî el-Mısrî (ö. 786/1384). el-Hidâye'nin önemli şerhlerinden biridir. Siğnâkı'nin en-Nihâye'si olmak üzere çeşitli el-Hidâye şerhlerinden faydalanılarak hazırlanmıştır. Dil, gramer ve fıkıh usulü yönünden tahlillerin yapıldığı, delillerin değerlendirildiği eserde yer yer diğer şârihler tenkit edilmiştir. Şerhte zaman zaman diğer mezheplerin görüşlerine temas edildiği gibi Ebû Hanîfe ve talebelerinin içtihat ve delilleri değerlendirilirken sonraki Hanefî âlimlerin tercihlerine de yer verilmektedir.⁹⁷

Sâdî Çelebi ve Muhammed b. İbrâhim ed-Dürûrî'ye ait iki hâşiyesi bulunan eserin çeşitli baskıları yapılmıştır. Kalküta 1831, 1837, 1840; Bulak 1315-1318; Kahire 1356.

83. El-Fetâva't-Tâtârhâniye (الفتاوى التتارخانية): Ferîdüüdîn Âlim b. El-Alâ' el-Enderpetî (ö. 786/1384). Ferîdüddin Âlim b. Alâ el-Enderpetî'nin fıkıh, usul ve Arap gramerinde temayüz etmiş olması dışında tabakat kitaplarında hayatı hakkında bilgi yoktur. Delhi Türk sultanlarından III. Fîrûz Şah Tuğluk'un hükümdarlığı döneminde muhtemelen 777 yılında kaleme alınarak Tatar Han'a takdim edilmiştir.⁹⁸

Süleymaniye Ktp., Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 412-415, 416-419, Ayasofya, nr. 1551-1561, Mehmed Ağa Camii, nr. 114-117, Şehid Ali Paşa, nr. 1033-1036, İsmihan Sultan, nr. 227-236, Kayseri Râşid Efendi Ktp., nr. 386/1-4.

el-Fetâva't-Tâtârhâniye Seccâd Hüseyin tarafından neşredilmiştir (I-V, Karaçi 1416/1996).

⁹⁶ Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman, *Buğyetü'l-vüât*, Kahire 1964, s. 170; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1710; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 113.

⁹⁷ Kutluboğa, *Tâcü't-terâcim*, s. 276-277; Suyûtî, *Buğye*, s. 103; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 195.

⁹⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 268; Bağdatlı İsmail Paşa *a.g.e.*, c. 1, s. 435; Koca, Ferhat, "el-Fetâva't-Tâtârhâniyye", *DİA*, İstanbul 1995, c. 12, s. 446-447.

84. Dürerü'l-Bihâr fi'l-Mezâhibi'l-Erba'ati'l-Ahyâr (درر البحار في المذاهب الأربعة الأخيار):

Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. İlyâs el-Konevî ed-Dimaşkî (ö. 788/1386). İbnü's-Sââtî'nin Mecmau'l-bahreyn adlı eserinde yer alan Ebû Hanîfe, Ebû Yûsuf, Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî, Züfer b. Hüzeyl, İmam Şâfiî ve Mâlik'in görüşlerine Ahmed b. Hanbel'in görüşleri de ilâve edilmek suretiyle kaleme alınan bir eserdir. Konular klasik fıkıh kitaplarındaki tasnife uyularak düzenlenmiş, mezhep imamlarının ittifak ve ihtilâf ettikleri meselelere ayrı ayrı işaret edilmiştir.⁹⁹

Süleymaniye Ktp., Lâleli, nr. 915, Reşid Efendi, nr. 196, Kılıç Ali Paşa, nr. 450, Cârullah Efendi, nr. 640, Reîsülküttâb Mustafa Efendi, nr. 330, Ayasofya, nr. 2244, Fâtih, nr. 1628; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1523; TSMK, III. Ahmed, nr. 1035; Amasya Beyazıt Ktp., nr. 1461; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2598.

85. Es-Sirâcü'l-Vehhâc (السراج الوهاج): Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398). Kudûrî'nin el-Muhtasar üzerine yapılan bir şerhtir.¹⁰⁰

Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 85-88, 1263-1269; Fatih, nr. 1770, 1776-1178; Köprülü Ktp., Fazıl Ahmed, nr. 591-594.

86. El-Cevheretü'n-Neyyire (الجوهرة النيرة): Radiyyüddîn Ebû Bekr b. Alî b. Muhammed el-Haddâd (ö. 800/1398)es-Sirâcü'l-vehhâc'ın muhtasarıdır.¹⁰¹

İstanbul 1301, 1306, 1314, 1323; Kahire 1322; Delhi 1327; Lahor 1328.

87. Et-Ta'rîfât (التعريفات): Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî el-Hanefî (ö. 816/1413). Meşhur bir terimler sözlüğüdür.¹⁰²

İstanbul 1253, 1265, 1300, 1307; Kahire 1283, 1306, zeylinde İbnü'l-Arabî'nin el-Istîlâhâtu's-sûfiyye isimli eseri olarak, 1321; nşr. G. Flügel, Leipzig 1845, Petesburg 1897; Glügel neşrinin sonunda İbnü'l-Arabî'nin Futûhât'ında geçen ıstılahları içeren bir risale de vardır. Bu neşrin ofset baskısı: Beyrut 1978.

⁹⁹ Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 285; Leknevî, *a.g.e.*, s. 202; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 746; Bağdatlı İsmail Paşa *a.g.e.*, c. 1, s. 464; Özcan, Tahsin, "Konevî, Şemseddin", *DİA*, İstanbul 2002, c. 26, s. 166.

¹⁰⁰ Kureşî, *el-Cevâhirü'l-mudiyye*, c. 4, s. 178; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 141-142; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1631.

¹⁰¹ Kureşî, *a.g.e.*, c. 4, s. 178; Kutluboğa, *a.g.e.*, s. 141-142; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1631.

¹⁰² Kureşî, *a.g.e.*, c. 2, s. 294; Leknevî, *a.g.e.*, s. 125-134; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 728. Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 422.

88. El-Kâmûsü'l-Muhît (القاموس المحيط): Ebü't-Tâhir Mecdüddîn Muhammed b. Ya'kûb b. Muhammed el-Fîrûzâbâdî (ö.817/1415). En meşhur sözlüklerden biri olan eser defalarca basılmış, Farsça ve Türkçe'ye tercüme edilmiştir.¹⁰³

Skutari 1230; I-IV, Kalküta 1230-1232, 1270; I-II, Bulak 1274, I-IV, 1289, 1272, 1301-1303; Kahire 1280-81; 1289, 1319, 1330-32, 1344; Leknev 1885, Bombay 1272/1884, Tahran 1273 ve İstanbul'da I-IV, 1304 basılmıştır.

89. Câmiu'l-Fusûleyn (جامع الفصولين): Simavna Kadısı Oğlu Şeyh Bedreddin Mahmud (ö. 823/1420). Müellifin Kazâ ve mahkemeyeyle ilgili konuların ağırlıkta olduğu muamelâta dair bir fıkıh kitabıdır. Türkiye ve dünya kütüphanelerinde birçok yazma nüshası bulunan eser 1300'de Kahire'de basılmıştır.¹⁰⁴

Şeyh Bedreddin, Mahmûd b. İsrâil, *Yargılama Usulüne Dair Câmiu'l-Fusûleyn*, (Çev. Heyet), T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Ankara 2012.

90. El-Fetâva'l-Bezzâziyye (الفتاوى البزازية): Hâfızüddîn Muhammed b. Muhammed b. Şihâb el-Kerderî el-Hârizmî el-Bezzâzî (ö. 827/1424). Asıl adı el-Câmi'u'l-vecîz olan ve Fetâva'l-Kerderî diye de bilinir. Eserde ilk Hanefî imamlarının görüşleriyle daha sonraki devirlerde Hanefî âlimler tarafından verilen fetvalar muteber kitaplardan özetlenerek derlenmiştir.¹⁰⁵

Eser, birkaç defa basılmıştır. Kazan 1308; Bulak 1310-1311; Kahire 1323, el-Fetâva'l-Hindiyye'nin son üç cildinin kenarında.

91. Fetâvâ Kârii'l-Hidâye (el-Fetâva's-Sirâciyye) (فتاوى قارئ الهداية): Ebû Hafs Sirâcüddîn Ömer b. Alî b. Fâris el-Kinânî el-Mısırî (ö. 829/1426). Verdiği fetvaların öğrencisi İbnü'l-Hümâm tarafından derlenmiştir. Fetvalar fıkıh sistematığına göre sıralanmakla birlikte fikhın bütün konularını kapsamaktadır.¹⁰⁶

¹⁰³ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 180-181; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1306-1310.

¹⁰⁴ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 566; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 127; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 410.

¹⁰⁵ Kâtip Çelebi *a.g.e.*, c. 1, s. 242; Leknevî, *a.g.e.*, s. 187; Özel, Ahmet, "Bezzâzî", *DİA*, İstanbul 1992, c. 6, s. 114.

¹⁰⁶ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1227; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 792; Karapınar, Hüseyin, "Kâriulhidâye", *DİA*, İstanbul 2001, c. 24, s. 495.

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 1064, Şehid Ali Paşa, nr. 936, 947, 948, Ayasofya, nr. 1423, Lâleli, nr. 1269, Cârullah Efendi, nr. 2095; Köprülü Ktp., nr. 652.

Muhammed er-Rahîl Garâyibe ve Muhammed Ali ez-Zagûl tarafından yayımlanmıştır (Amman 1999).

92. El-Binâye fî Şerhi'l-Hidâye (البنایة فی شرح الهدایة): Ebû Muhammed (Ebü's-Senâ) Bedrüddîn Mahmûd b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî (ö. 855/1451). el-Hidâye'nin şerhidir. Fıkhî konuları derli toplu ele alır ve hadisleri inceleyişi bakımından el-Hidâye'nin önemli şerhlerinden biridir ve basılmıştır.¹⁰⁷

I-VI, Leknev 1293; I-X, Kahire 1980-1981, Muhammed Ömer, Beyrut 1400/1980.

93. Fethu'l-Kadîr li'l-Âcizi'l-Fakîr (فتح القدير للعاجز الفقير): Kemâlüddîn Muhammed b. Abdilvâhid b. Abdilhamîd es-Sivâsî el-İskenderî (ö. 861/1457). el-Hidâye adlı eserinin şerhidir. Hocası Kâriülhidâye'den on dokuz yıl boyunca el-Hidâye okuduktan sonra'da 829 (1426) telifine başlamış, ancak tamamlayamamıştır. "Kitâbü'l-Vekâle"den itibaren Kadızâde Ahmed Şemseddin (ö. 988/1580) Netâ'icü'l-efkâr fî keşfi'r-rumûz ve'l-esrâr adıyla tamamlamıştır. el-Hidâye'nin en önemli şerhlerinden biridir ve özellikle hadislerin değerlendirilmesiyle dikkat çeken bir eserdir. İbnü'l-Hümâm mezhepler arası ihtilâflı konuları geniş bir şekilde tartışmıştır. Diğer mezheplere ait görüşler arasında da tercihlerde bulunmuştur.¹⁰⁸

Çeşitli baskıları gerçekleştirilen Fethu'l-kadîr'in (I-IV, Leknev 1292, Kadızâde'nin tekmilesiyle birlikte; I-VIII, Bulak 1315-1318; I-VIII, Kahire 1356, Kadızâde'nin tekmilesi, Bâbertî'nin el-Hidâye şerhi ve Sâdî Çelebi'nin buna hâşiyesiyle birlikte; I-IX, Kahire 1306, 1319, anılan eserler ve Kurlânî'nin el-Hidâye şerhiyle birlikte; I-X, Kahire 1970, Kadızâde, Bâbertî ve Sâdî Çelebi'nin eserleriyle birlikte) konu indeksi de yapılmıştır (Fihrisü Fethi'l-kadîr şerhi'l-Hidâye, Küveyt 1407/1986).

¹⁰⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2036; Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 207-208; Koçkuzu, Ali Osman, "Aynî, Bedreddin", *DİA*, İstanbul 1991, c. 4, s. 271-272.

¹⁰⁸ Leknevî, *a.g.e.*, s. 180; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 2022; Koca, Ferhat, "İbnü'l-Hümâm", *DİA*, İstanbul 2000, c. 21, s. 87-90.

94. Et-Tercîh ve't-tashîh ale'l-Kudûrî (الترجيح والتصحيح على القدوري):

Ebü'l-Adl Zeynüddîn (Şerefüddîn) Kâsım b. Kutluboğa b. Abdillâh es-Sûdûnî el-Cemâlî el-Mısrî (ö. 879/1474). Kudûrî'nin el-Muhtasar adlı eseri üzerine yapılmış bir çalışmadır. Lübâb'ın en çok faydalandığı kitaplardan biridir.¹⁰⁹

Halep, el-Mektebetü'l-Ahmediyye, nr. 605, 606; Mektebetü Abdullah b. Abbas, Tâif, nr. 4/155; Dârü'l-kütübî'l-Mısrıyye, nr. 22591/B; Süleymaniye Ktp., Süleymaniye, nr. 500).

Eser, Şevket Kerâsnîş tarafından Medine el-Câmiatü'l-İslâmiyye'de yüksek lisans tezi olarak neşre hazırlanmıştır (1417/1996, Külliyyetü'ş-şerîa).

95. Dürerü'l-hükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm (درر الحكام في شرح غرر الأحكام):

Molla Hüsrev (ö. 885/1480). Müellifin kaleme aldığı Ğurerü'l-ahkâm'ın şerhidir.¹¹⁰

I-II, İstanbul 1257, 1258, 1260, 1277, 1289, 1299, 1300, 1308, 1310, 1317, 1319, 1329; Kahire 1294, 1297, kenarında Şürunbülâlî'nin Ğunyetu zevi'l-erhâm adı şerhiyle basılmıştır.

96. Mevâhibü'r-Rahmân fî Mezhebi'n-Nu'mân (مواهب الرحمن في مذهب)

(النعمان): Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî (ö. 922/1516). Muzafferüddin İbnü's-Sââtî'nin Mecma'u'l-bahreyn'inin metodu ile yazılmış ve müellifi tarafından şerhedilmiştir.¹¹¹

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1840, Laleli, nr. 1226; Serez, nr. 690; Yenicami, nr. 478.

97. El-Burhân şerhu Mevâhibi'r-rahmân (البرهان شرح مواهب الرحمن):

Burhânüddîn İbrâhîm b. Mûsâ b. Ebî Bekr b. Alî et-Trablusî ed-Dımaşkî (ö. 922/1516). Mevâhibü'r-rahmân fî mezhebi'n-Nu'mân'ın şerhidir.¹¹²

Süleymaniye Ktp., Fâtih, nr. 1840; Serez, nr. 690; Yenicami, nr. 478.

¹⁰⁹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 99; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1632; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 830-831; Sakallı, Talat, "İbn Kutluboğa", *DİA*, İstanbul 1999, c. 20, s. 152-154.

¹¹⁰ Leknevî, *a.g.e.*, s. 184; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 211; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 747, 2/1199; Koca, Ferhat, "Molla Hüsrev", *DİA*, İstanbul 2005, c. 30, s. 252-254.

¹¹¹ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1895; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 24; Kahraman, Abdullah, "Trablusî, Burhânüddin", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 292.

¹¹² Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1895; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 24; Kahraman, Abdullah, "Trablusî, Burhânüddin", *DİA*, İstanbul 2012, c. 41, s. 292.

İki eserin yazma nüshaları için ayrıca bk. Brockelmann, GAL, Suppl., II, 94-95).

98. Muhtârât mine'l-Fetâvâ (Fetâvâ-yı Ali Efendi) (مختارات من الفتاوى): Zenbilli Ali Efendi (ö. 932/1526).¹¹³

Süleymaniye Ktp., Aşir Efendi, nr. 138; Tekelioğlu, nr. 371; Esad Efendi, nr. 644; Fâtiḥ, nr. 2387-2390; Lâleli, nr. 1154; Beyazıt Devlet Ktp., Bâyezid, nr. 2339; Veliyyüddin, nr. 1358, 1359.

99. Islâhu'l-Vikâye (إصلاح الوقاية): Kemalpaşazâde (ö. 940/1534). Tâcüşşerîa'nın Vikiyetü'r-rivâye adlı eserinin yanlışlarını düzeltmek üzere yazdığı eserdir. Kemalpaşazâde, bu tür "Islâh" türü kitapları çoktur. Birçok fıkıh ve Usul kitabı üzerine ıslâh adıyla kitap telif etmiştir.¹¹⁴

Mevlana Ktp., nr. 1363; Zeytinoğlu Ktp., nr. 1003; manisa İl Halk Ktp., nr. 721-725; Kayseri Raşid efendi Ktp., nr. 269.

100. Hâşiyetü'l-Înâye (حاشية العناية): Sâdî Çelebi (ö. 945/1539). B3abertî'nin el-Înâye üzerine yaptığı bir haşiyedir.¹¹⁵

El-Înâye ile birlikte İbnü'l-Hümâm'ın Fethü'l-Kadîr isimli eserin kenarında, I-VIII, Bulak 1315-1318; I-X, Kahire 1970; I-IX, 1319.

101. Fetâvâ İbni'ş-Şelebî (فتاوى ابن الشلبي): Ebü'l-Abbas Şihâbüddin Ahmed b. Yunus b. Eş-Şelebî el-Mısrî (ö. 947/1540). Kenzü'd-dekâik'in tertibine tertip edilmiştir.¹¹⁶

102. Şerhu Kenzi'd-dekâik (شرح كنز الدقائق): Mollâ Miskîn Muînüddîn Muhammed b. Abdillâh (İbrâhîm) el-Ferâhî el-Herevî (ö. 954/1547). Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait eserin şerhlerinden biridir.¹¹⁷

¹¹³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 117; Bursalı, M. Tahir, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul 1333, c.1, s. 320; Küçükdağ, Yusuf, "Zenbilli Ali Efendi", *DİA*, İstanbul 2013, c. 44, s. 249.

¹¹⁴ Necmüddin, *el-Kevâkibü's-sâirebi-a'yâni'l-mieti'l-âşire*, Beyrut 1945, c. 2, s. 107; Mecdi Efendi, *Hadâiku'ş-şakâik fi tercümeti'ş-Şekâik*, İstanbul 1296, s. 381; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 109; Leknevî, *a.g.e.*, s. 21-22; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 141; *Osmanlı Müellifleri*, *a.g.e.*, c. 1, s. 223.

¹¹⁵ Gazzî, Necmüddin, *el-Kevâkibü's-sâirebi-a'yâni'l-mieti'l-âşire*, Beyrut 1945, c. 2, s. 236; Leknevî, *a.g.e.*, s. 78; *Osmanlı Müellifleri*, *a.g.e.*, c. 1, s. 323; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 386; Kehhâle, *Mu'cemü'l-müellifin*, c. 4, s. 216.

¹¹⁶ Gazzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 115-116; İbnü'l-İmad, *Şezerâtü'z-zehep*, Beyrut ts., c. 8, s. 267-268; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1218; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 153.

Birçok defa basılan eser üzerine (Bulak 1287 [Hüseynî'nin hâşiyesiyle birlikte]; Kahire 1294, 1303, 1312, 1324, 1328, 1303, 1312).

103. Mülteka'l-Ebhur (ملتقى الأبحر): İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549). Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ile el-Muhtâr, Kenzü'd-dekâik ve el-Vikâye gibi Hanefî fikhının meşhur metinlerine biraraya getirerek yazılan bir eserdir.¹¹⁸

Eser birçok defa basılmış olup (İstanbul 1252, 1258, 1264, 1288; Bulak 1263; Bombay 1278) üzerine elliden fazla şerh yazılmıştır. Vehbi Süleyman Gâveci el-Ekbânî, I-II, Beyrut 1989.

104. Ğunyetü'l-mütemellî fi şerhi Münyeti'l-musallî غنية المتملي في منية) (المصلي): İbrâhîm b. Muhammed b. İbrâhîm el-Halebî (ö. 956/1549). Sedîdüddin Kâşgarî'nin (ö. 705/1305) Münyetü'l-musallî adlı eserine yazdığı şerhtir. Tahâret ve namaz konularını ayrıntılı biçimde ele alan kitap uzun süre medreselerde ders kitabı olarak okutulmuştur.¹¹⁹

Birçok defa basılan eser (Leknev 1222, 1323; İstanbul 1253, 1256, 1295, 1300, 1325; Lahor 1310, 1314) Halebî kebîr diye tanınır.

105. El-Bahrü'r-Râik (البحر الرائق): Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563). Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait Kenzü'd-dekâik adlı eserin en önemli şerhidir. İbn Nüceym'in "el-İcâretü'l-fâside" bahsine kadar yazmıştır. Muhammed b. Hüseyin et-Tûrî bir tekmile yazmıştır.¹²⁰

Kenarında İbn Âbidîn'in Minhatü'l-hâlik adlı hâşiyesi ile beraber basılmıştır (I-VIII, Kahire 1311, 1323, 1334; son cilt tekmiledir).

¹¹⁷ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 2, s. 242; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 11, s. 1795; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1515.

¹¹⁸ Gazzî, *a.g.e.*, c. 2, s. 77; Mecdi, s. 492; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 27; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1815.

¹¹⁹ Gazzî, 2/77; Mecdi, s. 492; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 27; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1886.

¹²⁰ Leknevî, *a.g.e.*, s. 134-135; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 378; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1516.

106. El-Eşbâh ve'n-Nezâir (الأشباه والنظائر): Zeynüddîn b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 970/1563). Bu tür eserlerin en önemlilerinden biridir. Mecelle'nin hazırlanması sırasında eserden önemli ölçüde faydalanılmıştır.¹²¹

Çeşitli neşirleri yapılmıştır.(Kalküta 1241; Kahire 1290, 1298, 1322; nşr. M. Abdülazîz el-Vekîl, Kahire 1387/1968; nşr. M. Mutî' el-Hâfız, Dımaşk 1403/1983).

107. Et-Tarîkatü'l-Muhammediyye (الطريقة المحمدية): Birgivî (ö. 981/1573). Birgili diye de bilinmektedir. 10 Cemâziyelevvel 929 (27 Mart 1523) tarihinde Balıkesir'de doğdu. Asıl adı Takıyyüddin Mehmed'dir. Din, ahlâk ve tasavvuf konularında yazılmış bir kitaptır.¹²²

İlki İstanbul'da (1260) olmak üzere on beşi aşkın baskısı vardır. Ayrıca pek çok şerhi ve Türkçe tercümesi yapılmıştır.

108. En-Nehrü'l-Fâik (النهر الفائق): Sirâcüddîn Ömer b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısrî (ö. 1005/1596). Ebü'l-Berekât en-Nesefî'ye ait Kenzü'd-dekâik'in en önemli şerhlerinden biri olup birçok yazma nüshası günümüze ulaşmıştır.¹²³

Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 685; Esad Efendi, nr. 1035; Fatih, nr. 1744, 1745; Hacı Mahmud Efendi, nr. 261; Kılıç Ali Paşa, nr. 391; Laleli, nr. 981; Şehid Ali Paşa, nr. 1002.

109. Tenvîrü'l-Ebsâr ve Câmiu'l-Bihâr (تنوير الأبصار وجامع البحار): Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598). Güvenilir fıkıh kitaplarındaki meselelerin derlendiği, bilhassa müftü ve kadılar için el kitabı mahiyetinde özlü bir metindir.¹²⁴

Nuruosmaniye Ktp., nr. 1430-1437; Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 1894-1897, 8862; Dârü'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2609, 3895, 7215, 8037, 8066, 8157; Hidîviyye Ktp., nr. 1005, 1006, 6831.

¹²¹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 134-135; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 378; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 81.

¹²² Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 252; *Osmanlı Müellifleri*, c. 1, s. 253; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 9, s. 123; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1112.

¹²³ Leknevî, *a.g.e.*, s. 135; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1516; Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 1, s. 796.

¹²⁴ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 262; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 501.

110. Minehu'l-Ğaffâr şerhu Tenvîri'l-Ebsâr (منح الغفار شرح تنوير الأبصار)

: Şihâbüddîn (Şemsüddîn) Muhammed b. Abdillâh b. Ahmed el-Ömerî et-Timurtâşî el-Gazzî (ö. 1006/1598). Tenvîrü'l-epsâr'ın şerhidir.¹²⁵

Beyazıt Devlet Ktp., Bayezid, nr. 2050, 2316, Veliyyüddin Efendi, nr. 1155, 1156; İÜ Ktp., AY, nr. 2279; Nuruosmaniye Ktp., nr. 1570, 1571, 1573, 1575; Süleymaniye Ktp., Amcazâde Hüseyin Paşa, nr. 229, 230; Dâru'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 2571, 8301, 10837.

111. Tenvîru'l-Besâir ale'l-Eşbah ve'n-nezâir تنوير البصائر على الأشباه والنظائر

(Şerefüddin b. Abdülkâdir b. Berekât b. İbrahim, İbni Habîb el-Ğazzî (m. 1030/1620). İbn Nuceym'in el-Eşbâh ve'n-Nezâir üzerine yazılan önemli bir haşiyesidir.¹²⁶

Süleymaniye Ktp., Esad Efendi, nr. 581; Fatih, nr. 1592; Hamidiye, nr. 458; Hekimoğlu, nr. 317; Carullah, nr. 609; Laleli, nr. 853, 854; Beyazıt Devlet Ktp., Bâyezid, nr. 2513.

112. Hâşiye alâ Düreri'l-hükkâm (حاشية على درر الحكام): Azmîzâde

Mustafa Hâletî (ö. 1040/1631). Molla Hüsrev'in eserine yapılan en meşhur haşiyedir.¹²⁷

Beyazıt Devlet Ktp., Bâyezid, nr. 2320, 2429, 2468; Süleymaniye Ktp., Carullah, nr. 611; Çorlulu Ali Paşa, nr. 177; Fatih, nr. 1600, 1601; Hamidiye, nr. 465.

113. El-İhkâm fî şerhi Düreri'l-hükkâm (الإحكام في درر الحكام): İsmâîl b.

Abdilganî b. İsmâîl ed-Dımaşkî en-Nâblusî (ö. 1062/1652). Molla Hüsrev'in fikha dair eserinin şerhi olan bu çalışma Nablusî'nin en önemli kitabıdır. Müsveddesi on iki cilt tutan eseri “Kitâbü'n-Nikâh”a kadar dört büyük cilt halinde temize çektikten sonra bitirmeden vefat etmiştir.¹²⁸

Dâru'l-kütübi'z-Zâhiriyye, nr. 5184, 5185, 7193, 9857, 9859.

¹²⁵ Bağdatlı İsmail Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 262; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 501.

¹²⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 416; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknun*, c. 1, s. 333; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 4, s. 298; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 99.

¹²⁷ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 1, s. 1199; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 2, s. 440; *Osmanlı Müellifleri*, c. 2, s. 311.

¹²⁸ Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1199; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 218; Bağdatlı İsmail Paşa, *İzâhu'l-meknun*, c. 1, s. 35, 155, 334, c. 2, s. 277; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 2, s. 277.

114. Nûrû'l-îzâh ve Necâtü'l-Ervâh (نور الإيضاح ونجاة الأرواح): Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri (ö. 1069/1659). Tahâretle namaz ve oruç ibadetlerine dairdir. Fıkha yeni başlayanların kolayca anlayabilecekleri bir üslûpla kaleme almıştır.¹²⁹ Eserde zekât ve hac yer almadığından Şürünbülâlî bu konulara dair muhtasar bilgileri Merâkı'l-felâh'ın sonuna eklemiş, bazı çağdaş müellifler de Nûrû'l-îzâh'a yazdıkları şerhlere bu kısımları kapsayan ilâveler (tekmile) yapmışlardır. Ebû Zeyd Şelebî, el-Miftâh şerhu Nûri'l-îzâh ile birlikte Minhatü'l-fettâh tekmileti Nûri'l-îzâh, Kahire 1376/1956, 1378/1958; Muhammed Muhyiddin Abdülhamîd, Sebîlü'l-felâh fî şerhi Nûri'l-îzâh ile birlikte Hibetü'l-fettâh bi-tekmileti Nûri'l-îzâh, Dımaşk, ts.; Beyrut 1990).

115. İmdâdü'l-fettâh şerhu Nûri'l-îzâh (إمداد الفتاح شرح نور الإيضاح): Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri (ö. 1069/1659). Müellifin Nûrû'l-îzâh üzerine şerhidir.¹³⁰

Beşşâr Bekrî Arâbî tarafından neşredilmiştir (Dımeşk 1423/2002).

116. Ğunyetü zevi'l-ahkâm fî buġyeti Düreri'l-Hükkâm غنية ذوي الأحكام (غنية ذوي الأحكام): Ebü'l-İhlâs Hasen b. Ammâr b. Alî eş-Şürünbülâlî el-Vefâi el-Mısri (ö. 1069/1659). Molla Hüsrev'in Düreri'l-kükkâm fî şerhi Ğureri'l-ahkâm adlı eserine yazılmış bir haşiyedir.¹³¹

Kahire 1294, 1304; İstanbul 1297, 1299, 1300, 1301, 1308, 1310, 1317, 1318, 1319, 1329.

117. Ed-Dürri'l-muhtâr (الدر المختار): Alâüddîn Muhammed b. Alî b. Muhammed el-Haskefî ed-Dımaşkî (ö. 1088/1677). Şemseddin Muhammed b. Abdullah et-Timurtaşî'nin (ö. 1004/1595) fıkha dair Tenvîrü'l-epsâr adlı eserinin şerhidir.¹³²

¹²⁹ Leknevî, *el-Fevâ'idü'l-behiyye*, s. 58; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1982; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 126; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, c. 1, s. 33.

¹³⁰ Leknevî, *a.g.e.*, s. 58; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1982; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 126; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, c. 1, s. 33.

¹³¹ Leknevî, *a.g.e.*, s. 58; Kâtip Çelebi, *a.g.e.*, c. 2, s. 1982; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 1, s. 126; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, c. 1, s. 33.

¹³² Leknevî, *a.g.e.*, s. 101-102; Bağdatlı İsmail Paşa, *Îzâhu'l-meknûn*, c. 1, s. 428; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-ârifin*, c. 2, s. 295.

Eser müstakil olarak veya bazı hâşiyeleriyle birlikte birçok defa basılmıştır (İstanbul 1260, 1277, 1294, 1307, 1308; Hint 1223; Kalküta 1243, 1268; Leknev 1280, 1293 [Hintçe tercümesiyle birlikte], 1294; Bombay 1278, 1300-1302, 1309; Lahor 1305; Bulak 1254, 1272; Kahire 1268, 1293, 1299, 1307, 1318, 1321).

Eserin nikâh, talâk, vakıf, hibe, şüf'a, vesâyâ ve ferâiz bölümleri Brij Mohar Doyal tarafından İngilizce'ye tercüme edilerek Arapça metniyle birlikte basılmıştır (Leknev 1913; tıpkıbasım Delhi 1992).

Lübab'ın en önemli kaynakları arasında yer alır.

118. El-Hadîkatü'n-Nediyye şerhu't-Tarîkati'l-Muhammediyye (الحدائق النديية شرح الطريقة المحمدية)

(الندية شرح الطريقة المحمدية): Abdülganî b. İsmâîl b. Abdilganî b. İsmâîl en-Nâblusî (ö. 1143/1731). Birgivi'nin et-Tarikatü'l-Muhammediyye'nin şerhidir.¹³³ I-II, Kahire 1279; İstanbul 1290.

119. Reddül-muhtâr ale'd-Dürri'l-muhtâr (رد المحتار على الدر المختار):

Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). Timurtaşî'nin (ö. 1004/1596) Hanefî fikhına dair Tenvîrül'el-ebâr adlı eserine Alâeddin el-Haskefî'nin ed-Dürri'l-muhtâr adıyla yaptığı şerhin hâşiyesidir.¹³⁴

I-V, Bulak 1272, 1286, 1299; Hindistan 1288; İstanbul 1291, 1307; Kahire 1263, 1307, 1317, 1323; I-VIII, Kahire 1386, son iki cilt oğlunun tekmilesidir; nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd - Ali Muhammed Muavviz, I-XIV, Beyrut 1415-1418/1994-1998, XI-XII. ciltler İbn Âbidîn-zâde'nin tekmilesi, XIII-XIV. ciltler Râfî'nin ta'likatıdır.

Türkçe'ye de çevrilmiştir (I-XVII, İstanbul 1982-1988; I-IX, Ahmet Davudoğlu; X, A. Davudoğlu - Mehmet Savaş; XI-XII, M. Savaş; XIII-XV, Mazhar Taşkesenlioğlu; XVI-XVII, M. Taşkesenlioğlu - Hüseyin Kayapınar). Hamdi Döndüren tarafından hazırlanan fihrist ve terimler sözlüğü ile Ahmet Özel ve Yahya Semiz'in çalışması da bu tercüme ek bir cilt halinde yayımlanmıştır (İstanbul 1988).

¹³³ Cebertî, Abdurrahman, *Acâibü'l-âsâr*, Beyrut Ts., c. 1, s. 232; Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyyetü'l-ârifîn*, c. 1, s. 590; Kehhâle, *a.g.e.*, c. 5, s. 271-272; Özel, Ahmet, "Nablusî, Abdülganî b. İsmâîl", *DİA*, İstanbul 2006, c. 32, s. 268-270.

¹³⁴ Alauddin Muhammed, *Kurretü uyûni'l-ahyâr*, Kahire, 1321, s. 6-10; M. Zihni, *Kitâbü't-Terâcim*, İstanbul 1304, s. 90-91; Özel, Ahmet, "İbn Âbidîn, Muhammed Emin", *DİA*, İstanbul 1999, c. 19, s. 292-293.

120. Tenbihü'l-vukûd alâ Mesâili'n-Nukud (تنبيه الوقود على مسائل النقود):

Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). Parayla ilgili değişik konulardan bahseder.¹³⁵

121. Tahriru'n-nukûl fi Nafâkâti'l-furu ve'l-usûl (تحرير النقول في نفقات الفروع والأصول)

Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). Usul ve Furuya nafaka konusunda bir risaledir.¹³⁶

122. Risâletü'n fi't-Teşehhüd (rafu't-tereddüt fi akdi'asâbi inde't-teşehhüd) (رسالة في التشهد)

Muhammed Emîn b. Ömer b. Abdilazîz el-Hüseynî ed-Dımaşkî (ö. 1252/1836). Namazda parmak kaldırmayla ilgili bir risaledir.¹³⁷

¹³⁵ Muhammed Abdullatif Sâlih el-Ferfur, *İbni Abidin ve Eseruhu fi'l-fikhu'l-islamî*, Dımaşk 2001, c. 1, s. 481.

¹³⁶ Ferfur, *a.g.e.*, c. 1, s. 466.

¹³⁷ Ferfur, *a.g.e.*, c. 1, s. 444.

3.2.2. HAKKINDA BİLGİ BULUNAMAYAN KAYNAKLAR

1. Tefsiru'l-Hâkim (تفسير الحكيم).
2. Câmiu Şemsu'l-Ümm (جامع شمس الأمة).
3. El-Camiu'l-Hânî (الجامع الخاني).
4. Hâşiyetü'ş-Şeyh Sâlih (حاشية الشيخ صالح).
5. Hâşiyetü Alâ risâletü'l-Usturlâb (حاشية على رسالة الأسطرلاب).
6. Şerhu's-Serahsi (شرح السرخسي).
7. Şerhu'l-Mecma (شرح المجمع).
8. El-Fevâid (الفوائد).
9. El-Mansuriyye (المنصورية).
10. Nazmu'l-Hilafiyât (نظم الخلافيات).
11. El-Camiu'l-Kebir (الجامع الكبير).
12. El-Mebsut (المبسوط).
13. Şerhu'l-Manzume (شرح المنظومة).
14. Et-Tavdih Şerhu Mukaddime Ebu'l-Leys Semerkandî (التوضيح شرح مقدمة أبو الليث السمرقندي).
15. El-Giyasiyye (الغياثية).
16. Feyzu'l-Gaffâr Şerhu'l-Muhtar (فيض الغفار شرح المختار).
17. El-Îmadiyye (العمادية).
18. Haşiyetü'r-Rahmetî (حاشية الرحمتي).

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

KUDURİ VE MEYDANI'NİN ESERLERİNDE TAKİP ETTİKLERİ METOD

4.1. *Şerh, Hâşiye ve Ta'likat*

Bu bölümde, fıkıh sahasında yüzyıllarca ders kitabı olarak okutulan Hanefi mezhebinin temel metinlerinden Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı ve onun şerhi olan el-Lübâb'ın te'lifinde takip edilen usul hakkında bilgi verilecektir.

Konuya başlamadan önce klasik dönem İslam literatüründe yer alan *şerh*, *hâşiye* ve *ta'likat* gibi yazım türleri hakkında bazı temel bilgiler vermek yerinde olacaktır.

Şerh, bir eserin açıklanarak başka bir eser haline getirilmesidir. Şerhin esas aldığı kitaba “metin” denir. Şerhin işlevleri, hükümleri delillendirme, yeniden ifade, metni tenkit, terim iafdeleri açıklamaktır.

Haşiye, bir kitabın tamamına değil de belirli ve anlaşılmayan bazı kısımlarına yerlerine yazılan açıklamalardır. Kitabın tamamına değil bazı yerlerine yapılır. Şerhten farkı da budur. Şerh kitabın tamamına yapılır.

Ta'likât ise, bir eserdeki ifade ve görüşlere yönelik tenkit, açıklama, ilave, çıkarma ve tashih mahiyetinde yapılan açıklamalara denir.

Sonuç olarak el-Muhtasar bir metin ve el-Lübâb ise bir şerhtir. Bunda hiçbir ihtilaf yoktur. Önce el-Muhtasar'da takip edilen usulü, sonra ise şerhi el-Lübâb'ta takip edilen usulü maddeler halinde zikredeceğiz.

4.2. *El-Muhtasar'da Takip Edilen Metod*

Burada İmam Kudûrî'nin takip ettiği metotları tespit etmeye çalışacağız. Genel olarak Hanefi mezhebindeki metinler mukaddimelerinde az da olsa yöntemlerinden bahsetmektedir. Ancak İmam Kudûrî, eserine bir mukaddime/giriş

yazmamıştır. Her ne kadar Hacı Halife, Keşfu'z-zunun'da¹ eserin bir mukaddimeyle başladığını zikretse bile ulaşabildiğimiz nüshalarının hiç birinde mukaddimenin yer almadığı görülmüştür. Bundan dolayı nasıl bir yol takip ettiğini kitabın girişinden öğrenememekteyiz. Bu bilgileri, kitabın metnini inceleyerek tespit etmeye çalışacağız:

1. Kitap besmele ile başlamakta hemen sonra temizlik konusuyla devam etmektedir. El-Muhtasar'ın fıkıh konularının tamamına yakını içerdiğini söylemek mümkündür. Kitap, klasik fıkıh sistematikindeki mutad yolu izleyerek, temizlik bölümü ile başlayıp miras bahisleriyle tamamlanmaktadır. Bu açıdan bakıldığında klasik dönemde yazılmış fıkıh metinleriyle benzer özellikler taşıdığını söylemek mümkündür.

2. El-Muhtasar meseleleri izah ederken genellikle mezhebin kurucusu Ebû Hanife ve ile öğrencileri Ebu Yûsuf ve Muhammed'in farklı düşündüğü hususlara işaret eder. İmam Züfer'in farklı görüşlerine ise nadiren yer verir. Diğer mezheplerin görüşlerine değinmez.

3. El-Muhtasar'da âyet ve hadis zikredilmemektedir. Sadece teberrük olsun diye kitabın başında bir ayet² zikretmiş ve sadece bir hadis rivayetine yer verilmiştir.³ Bunun sebebi, muhtasar bir metin olması gayesi güdüldüğü için, tafsili delillere yer verilmemesidir.

4. Hanefî mezhebi dışındaki mezheplerin görüşlerine temas edilmemiştir.

5. Mezhep imamları arasındaki hiyerarşi gözetilerek Ebû Hanîfe'nin veya onun bulunduğu tarafın görüşleri birinci sırada ele alınmış, daha sonra Ebû Yûsuf ve Muhammed'in ittifak ettiği hususlar, Ebu Yusuf'un veya İmam Muhammed'in tek kaldığı görüşler zikredilmiştir.⁴

6. Kudûrî, el-Muhtasar'ı yazarken yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte yapılan karşılaştırmalardan eserde hem muhteva hem sistem bakımından Ebû Ca'fer et-Tahâvî'nin el-Muhtasar'ından büyük ölçüde istifade

¹ Katip Çelebi, *Keşfu'z-zunûn*, c. 2, s. 1631.

² "Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız zaman yüzlerinizi, dirseklere kadar ellerinizi ve - başlarınıza mesh edip- her iki topuğa kadar da ayaklarınızı yıkayın." el-Mâide 5/6.

³ El-Muğîre b. Şu'be'den (r.a) rivayet edildiğine göre "Peygamber "s.a.s" bir kavmin çöplüğüne gelerek bevletti, abdest aldı ve başını ve meshlerini meşhetti." Hadisi Müslim ve İbni Mace rivayet etmiştir.

⁴ Koca, Ferhat, "*el-Muhtasar*", *DİA*, İstanbul 2006, c. 31, s. 65.

edildiği anlaşılmaktadır; hatta Kudûrî'nin bu eserinin Tahâvî'nin el-Muhtasar'ının bir özeti olduğu söylenebilir.⁵

4.3. El-Lübab'ta Takip Edilen Metod

el-Ğuneymî (meşhur adıyla Meydani), şerhinde nasıl bir yöntem izlediğini kitabın başında açıklamıştır. Bu sebeple burada önce eserinin giriş kısmında verdiği bilgileri değerlendireceğiz, daha sonra ise kendi tespit ettiğimiz bazı hususlara değineceğiz. Kitabın mukaddimesinin tercümesi şöyledir:

“İmam Kudûrî'ye ait mübarek “Kitab”ın bereketi öyle yayılmıştır ki, neticede ilm-i zaruri haline gelmiştir. Bu yüzden de talebe bu kitabı anlamaya ve anlaşılmasına kendini vakfetmiş, onu öğrenip öğretme noktasında yoğun ilgi gösterilmiştir. Ben de çokça günler bu kitaba kendini vakfeden, gizlediği sırrını kendisine fısıldaması için sürekli olarak ona müracaat eden kimselerdendim. Bunun neticesinde gördüm ki, onun madeninde bulunan bazı cevherler gizli kalmış, bazı incelikler gizlendiği yerde saklı kalmış! Çoğu kere, onun mücmel ifadelerini tafsil etmek, mutlak sözlerini takyid etmek ve manalarını izah etmek için ilgili kimselere yardımcı olacak şekilde izahlar içeren, orta hacimli şerh niteliğinde bir derleme yapmak suretiyle bir çalışma yapmayı düşünüyordum. Ancak bu sahanın adamı olmayışım ve bu alandaki yetersizliğim böyle bir iş yapmaktan beni men ediyordu. Daha sonra, bereket eteklerine tutunmak, hizmetinin bereketine erişmek için bu imamın hizmetine intisap etmiş olma umudu bu makamı zorla işgal etme cüretini bana gösterdi.

Bunun üzerine Allah Teâlâ'ya istiharede bulundum ve kendisine ihtiyaç duyulacağını kuvvetle zannettiğim bazı ilavelerle birlikte, fakihlerin sözlerinden onların maksat ve meramlarını gösterenleri derledim. Ayrıca mutemet olan görüşü ve kendisiyle fetva verilen kavli araştırdım ve Allame Kâsım'ın [İbn Kutluboğa] “et-Tashîh” isimli eserinde derlediği, imamların

⁵ Koca, Ferhat, “el-Muhtasar”, DİA, İstanbul 2006, c. 31, s. 65.

*tercihe şayan ve sahih olana dair yaptıkları seçimleri bunlara ilave ettim. Şerhin yazımı ve düzenlenmesi noktasında ve en açık-seçik ifadeyi kullanma noktasında elimden geleni yaptım”.*⁶

Kitabın mukaddimesinde zikredilenlerle beraber, Meydânî'nin şerhinde takip ettiği metodu şu şekilde tespit etmek mümkündür:

1. **Konunun sözlük manasını zikreder:** İslami te'lif geleneğine sadık kalarak, kelimelerin önce sözlük anlamına yer vermiştir.
2. **Konunun, ıstılah manasını zikreder:** Her ilmin bir ıstılahı vardır. Mesela “Kitap” kelimesinin fıkihtaki, usul'u-fıkihtaki ve kelamdaki manası farklıdır. Müellif kelimelerin sözlük anlamından sonra ıstılahtaki anlamını da zikretmektedir.
3. **Konular arası münasebete dikkat çeker:** Mesela ilk zikredilen konu temizlik konusudur. Burada temizlik konusunun niye namazdan önce zikredildiğini açıklar. Bunu kitabın tamamında uygular.
4. **İslami te'lif geleneğindeki şerh türünün özelliklerini taşımaktadır:** Şerh, hâşiye ve tâ'lik konusunda yukarıda genişçe bilgi vermiştir. Müellif eserin mukaddimesinde kitabının şerh olduğunu söylemiştir. Ancak “Şerh gibi” diyerek tevazu göstermiştir.
5. **Mezci (memzûc) şerh metodunu kullanmıştır:** Şerhlerin genelde iki türü vardır. Birincisi bir cümlenin ve meselenin tamamını zikreder sonra ne anlatmak istediğini açıklar. İkinci türü ise mezcî denilen şerh türüdür. Bazen bir cümle, bazen bir kelime alınarak şerhedilerek kitap oluşturulur. Bundan dolayı da bir kelimenin irabı metinde farklı, şerhte farklı olabilir.
6. **Metnin kapalı ifadelerini tafsil eder:** Muhtasar metinlerin ortak özelliği veciz ifadelerle oluşturulmuş olmalarıdır. Bu kısalık bazen meselerinin anlaşılmasını zorlaştırmakta, kapalı ve anlaşılması zor bir hale getirmektedir. Zor anlaşılma, muhtasar metinler üzerine şerh yazmayı teşvik eden en önemli sebeplerden birisidir.

⁶ Meydânî, *el-Lübâb fi şerhi'l-kitâb*, Dimaşk, 2003, s. 10.

7. **Metnin mutlak ifadelerini kayıtlar:** Muhtasar eserlerin bir diğer problemi veya özelliği de, meseleleri genel ifadeler halinde, mutlak olarak ve kayıt koymadan zikretmeleridir. Bu tarz bir yazım, eserin hacmini kısaltması açısından olumlu değerlendirileceği gibi; meselenin sahip olduğu detayları göstermemesi ve bu yüzden de yanlış anlamaya yol açması açısından olumsuz bir özellik olarak da görülebilir. Meydânî, şerhinin bu mutlak ifadeleri gerektiği şekilde kayıtladığını ve bu olumsuz durumu ortadan kaldırdığını ifade etmiştir.
8. **Metnin manasını orta hacimde şerh eder:** Kudûrî üzerine daha evvel yazılan birçok şerh vardır. Meydânî, Kudûrî'ye yazacağı şerhin uzun değil de orta hacimde olmasına dikkat etmiştir. Bu husus, eserin rağbet görmesi adına önemli bir ayrıntıdır ve bu yeni şerh fıkıh müfredatında kendisine kısa sürede sağlam bir yer edinmiştir.
9. **Eser bir derlemedir:** Meydânî, bu eserini kendisinden önce yapılan fıkıh çalışmalarına, özellikle de Kudûrî şerhlerine müracaat ederek ve buralardaki izahları kendi eserine alıntılama suretiyle meydana getirmiştir. Şerhte yapılan alıntıların hemen hepsinin kaynağı belirtildiğinden, ilgili izahların hangi kitaplardan derlendiği kolaylıkla tespit edilebilmektedir.
10. **İhtiyaç duyulan bir takım ilaveler içermektedir:** Müellif, zaman zaman Kudûrî'nin zikretmediği fakat zikredilmesi elzem olan bir takım fıkhi meseleleri de şerhine ilave ederek metnin eksiklerini gidermiştir. Bu ziyadeleri de çoğunlukla *el-Hidâye*, *el-Cevheretü'n-neyyire* ve *ed-Dürer ve'l-gurer*'den yapmıştır.
11. **Kendisiyle fetva verilen mutemet görüşü(müfta bih) belirtmektedir:** Hanefî mezhebi, genelde üç imam olarak bilinen Ebu Hanife ve iki talebesi olan Ebu Yusuf ile Muhammed b. Hasan eş-Şeybânî'nin görüşlerinden teşekkül eden bir mezheptir. Zaman zaman da İmam Züfer'in görüşleri zikredilir. Her ne kadar mezhebin asıl kurucu imamı Ebu Hanife olsa da onun bu iki talebesinin görüşleri de mezhebe dair telif edilen eserlerde kendilerine yer bulmuşlardır. Bu durum, el-Lübâb'ın metni olan Kudûrî'nin el-Muhtasar'ı için de geçerlidir. Kudûrî, bu

eserinde hemen her meselede üç imamın da görüşünü vermiş ancak bu görüşler arasında kendisi bir tercih yapmadığı gibi, tercih yapanların da kanaatlerini zikretmemiştir. Bu durum, metni okuyanlar için *müftâ bih* görüşün hangisi olduğu hususunda bir kafa karışıklığına neden olmaktadır. Bir meselede zaman zaman üçe kadar çıkabilen farklı görüşlere yer verildiğine göre, acaba kişi bunlardan hangisine göre amel edecektir?

İşte Meydânî el-Lübâb'ta bu meseleyi ortadan kaldırmak üzere Hanefî fıkıh âlimlerinin mezhep içindeki görüşlerden hangisini tercih ettiğini düzenli olarak belirtmiş ve sonraki Hanefî fıkıhçıların elinde şekillenen mezhebin resmi görüşünü hemen her meselede ortaya koymuştur. Bunu yaparken oldukça pratik bir yol izleyen Meydânî, Kâsım b. Kutluboğa'nın bu amaçla kaleme aldığı *et-Tercîh ve't-Tashîh* isimli eseri el-Lübâb'ın içerisine derç etmiştir. Kâsım b. Kutluboğa mezkûr eserinde Kudûrî'nin Muhtasar'ında zikredilen mezhebin kurucu imamlarının görüşlerinden hangisinin tercih edildiğini zikretmektedir. Bunu yaparken genelde mezhebin klasik döneminde kaleme alınan metin sahiplerinin, bu metinleri oluştururken dikkate aldıkları görüşleri “tercih edilmiş görüş” olarak esas almıştır. Kâsım b. Kutluboğa'nın bu eseri, Meydânî tarafından el-Lübâb'ta neredeyse tamamıyla alıntılanmıştır. Tercih edilen görüşü sadece bu alanda yazılmış tek bir esere istinaden belirtmek olumsuz bir durum olarak gözükmese de, diğer metin şerhlerinin bunu dahi yapmadıkları göz önünde bulundurulduğunda, bu durum el-Lübâb'ın hanesine olumlu bir özellik olarak yazılmalıdır.

Dolayısıyla, bu kitabın en önemli hususiyeti, birbirinden farklı görüşlerin olduğu konularda fetvanın hangi görüşe göre olduğuna dair fetva tashihinde bulunan Hanefî fakihlerinin görüşlerini vermesi ve okuyucuya bu hususta rehberlik etmesidir.

12. **Kolay ve anlaşılır bir üslup benimsenmiştir:** el-Lübâb'ın rağbet gören bir eser olmasının en önemli sebeplerinden birisi de, genel olarak kolay bir üslupla kaleme alınmış olmasıdır. Ancak bu kolaylığın daha çok metni açıkladığı bölümler ile tercih edilen görüşleri beyan ettiği kısımlarda ön

plana çıktığını söylemeliyiz. Nitekim özellikle meseleyi ta'lil edip delillendirdiği ifadeleri genellikle Merğînânî'ye ait el-Hidâye'den iktibas edildiği için, şerhin bu kısımlarının zor olduğu ve el-Hidâye'nin şerhlerine müracaat etmeksizin anlaşılmadığı görülmektedir. Bu da yazarın benimsediğini ifade ettiği kolay üslubun eserin tamamı için geçerli olmadığını gerektiğini gösterir.

13. **Müdellet bir eserdir:** el-Lübâb'ı Hanefî fıkıh öğretiminde rağbet gören bir eser yapan önemli hususlardan biri de, makul hacmine rağmen eserin tamamının müdellet bir şerh olmasıdır. Bunun anlamı, el-Lübâb'ın Kudûrî metninde zikredilen meseleleri yalnızca şerh ve izah etmek suretiyle açıklığa kavuşturmakla kalmayıp her birinin dayandığı delil ve gerekçeyi zikretmiş olmasıdır. Böylece bu alanda eğitim alan kişiler fıkhi meseleleri dayandıkları delil ve gerekçelerle birlikte öğrenmiş olmaktadır.
14. **Bazı kelimeleri harekeler:** Müşkil olan kelimeleri hareke hatasına düşülmemesi için sözlü olarak harekeleyerek muhtemel karışıklıklara engel olur.
15. **Bazı kelimeleri açıklar:** Anlaşılmayan garip kelimeleri açıklar.
16. **Sadece Hanefî mezhebinin görüşlerine yer vermekle yetinir:** Bu şerh sadece Hanefî mezhebinin görüşlerini zikreder. el-İhtiyar ve el-Hidâye gibi diğer mezheplerin görüşlerine değinmez.
17. **Metnin farklı nüshalarına dair farklara işaret eder:** Kudûrinin yazma nüshaları arasında ifadelerde bazı farklılıklar vardır. Bu nüshalarda geçen en uygun ve sahih ifadeyi zikreder.
18. Kitabın müellifi olan Meydânî'nin Hanefî mezhebinin müteahhir fakihlerinden olan İbn Âbidîn'in öğrencisi olması ona bu hususta büyük katkı sağlamıştır. Nitekim bu anlamda el-Lübâb'ın Reddû'l-muhtar'ın bir özeti/muhtasarı olduğunu söylemek mümkündür. Buna delil olarak Lübâb'ın pek çok yerinde "وتمام ذلك في حاشية شيخنا" denilerek konu hakkındaki geniş açıklamalar için hocasının kitabına işaret etmesi gösterilebilir.

Netice olarak Meydânî'nin mukaddimede belirttiği hususlara büyük ölçüde riayet ettiğini söylememiz mümkündür. Onun eseri te'lifteki çabası, dikkatli ve özenli bir üslup ve metot birliği sağlamış ve el-Lübâb derli toplu bir kitap olarak karşımıza çıkmıştır.

Ayrıca müellif eserinde birçok kaynaktan alıntı yaptığı için, fıkıh eğitimi görenlere Hanefî fıkıh mirasını tanıma hususunda ciddi fayda sağlamaktadır. Kanaatimizce eserin bu denli bir popüleriteye kavuşmasında eseri telifte izlemiş olduğu yöntem etkili bir rol oynamıştır.

SONUÇ

Hanefi mezhebinde muhtasarlar IV/X. asrın başında ortaya çıkmıştır. Bu muhtasarları, yazıldıkları yıllar açısından iki döneme ayırabiliriz. Muhtasaru't-Tahâvî ile başlayan, Muhtasaru'l-Kerhî ile biten dönem, mezhebin *teşekkül dönemi* olarak isimlendirilmektedir. Muhtasaru'l-Kudûrî ile başlayan ve Kenzu'd-Dakâik ile biten dönem ise *klasik dönem* muhtasarlarıdır.

Muhtasaru't-Tahâvî, Hanefi mezhebinde yazılan ilk muhtasardır. Bu muhtasarın en önemli özelliği, Hanefi mezhebinde birbirinden farklı görüşlerin bulunduğu konularda, fetvanın hangi görüşe göre verileceğine dair fetva tashihinde bulunan Hanefi fakihlerinin görüşlerini vermesidir.

Zamanla bu “Muhtasar” olarak adlandırılan fıkıh kitaplarının anlaşılması zorlaşınca, bunları açıklayan şerhler yazılmıştır. Bu şerhlerin de anlaşılmayan yerlerini açıklamak için hâşiye ve ta'likler yazılmaya başlanmıştır.

Hanefi mezhebi imamlarının eserlerinden sonra ilk defa şerh edilen iki kitap Tahâvî ile Kerhî'nin muhtasarıdır.

Kuduri'nin el-Muhtasar'ı, Türkçe başta olmak üzere birçok dile tercüme edilmiştir. Eser üzerine çok sayıda şerh, hâşiye vb. çalışmalar yapılmıştır. el-Muhtasar üzerine yaklaşık 122 adet şerh yapıldığı söylenmektedir.

Muhtasar'ın müellifi Kuduri ile Meydânî arasında yaklaşık 770 sene vardır.

Meydani'nin yaşadığı XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin idarî, askerî, mâlî ve eğitim ile ilgili alanlarda bir modernleşme ve ıslah sürecine girdiği ve bundan devlet hukukunun da etkilendiği görülür.

XVIII. yüzyılda Osmanlı devlet yapısı ve kurumlarındaki modernleşme faaliyetleri Meydânî'nin yaşadığı XIX. asırda da sürmüştür.

El-Lübâb'ın 140 kadar farklı kaynaktan faydalanarak kaleme alınmış olması, bize klasik Hanefi fıkıh literatürü ve şerh geleneği konusundaki sağlam silsileyi bir daha ispat etmiş ve günümüze büyük bilgi birikimi sağlamıştır.

Klasik dönem İslam te'lif kültüründe yazarların hemen hepsi kendi alıntı yaptıkları eserleri ya hiç zikretmemişler yahut dolaylı şekilde istifade ettikleri eserleri bizzat müracaat etmiş gibi zikredip buralarda kendilerine asıl kaynaklık yapan eserlerin isimlerini anmamışlardır. Bu anlayışa göre başkasının eserinde yer

verdiği bir bilgiyi doğrudan alıp kullanmak, günümüzdeki anlayışla bir suç ya da ilmi hırsızlık olarak görülmemiştir.

Diğer herkes gibi yaşadığı çağ ve coğrafyanın tesiri altında bulunan Meydânî de *el-Lübâb*'ı -kendi tabiriyle- “derlerken” bu anlayışla hareket etmiştir. Nitekim Meydânî'nin *el-Lübâb*'ta kaynağı olarak zikrettiği yaklaşık 140 eserin tamamına doğrudan müracaat etmediğini anlıyoruz.

Osmanlı devletinin çöküş dönemi olan XIX. yüzyılda yaşamış bir Hanefî fakih olan Meydânî'nin, Kudûrî'ye ait muhtasar fıkıh metni üzerine yazdığı şerh olan *el-Lübâb fi Şerhi'l-Kitâb*, yazıldığı tarihten itibaren yaygın kabul görmüş; İstanbul ve Kahire gibi İslam coğrafyasının önemli şehirlerinde birçok kez basılmıştır.

Ahmet Cevdet Paşa (ö. 1823-1895) riyasetinde hazırlanan *Mecelle-i Ahkâm-ı Adliyye* ile başlayan İslam fıkıh literatüründeki yenilik arayışlarından hemen önce kaleme alınmış olan *el-Lübâb*, klasik fıkıh yazımının son örneklerinden olması açısından ayrı bir öneme sahiptir.

Meydânî'nin son dönemde yetişmiş en meşhur Hanefî fakihlerinden İbn-i Âbidîn'e öğrencilik yapmış olması, eserde muteber kaynaklardan faydalanılmış olması, fihhi meselelerin delillerine yer verilmesi, mezhepte muteber görüşün ortaya konulması ve makul bir hacme sahip olması gibi özellikleri, *el-Lübâb*'ın ilim ehli arasında rağbet görmesinde etkili olmuştur.

El-Lübâb'ın *Reddü'l-muhtar*'ın bir özeti/muhtasarı olduğunu söylemek mümkündür. Çünkü *Lübâb*'ın pek çok yerinde “bunun tamamı hocamızın haşiyesindedir” denilerek, konunun *Reddü'l-muhtar*'dan özetlendiği görülmektedir.

Bununla birlikte Meydânî'nin *el-Lübâb*'ta kendi ilmi birikimi ve yetkinliğini göstermek yerine, sayılı birkaç eserden derleme yapmak şeklinde bir yol takip etmiş olması ve erken dönemde kaleme alınan eserlere pek müracaat etmemesi, bu şerh hakkında eleştiri konusu edilen bazı hususlardır.

El-Lübâb klasik geleneğe bağlı kalınarak ve memzûc usul takip edilerek hazırlanmış bir şerhtir. Meydânî'nin bu şerhi yazarken dört temel kaynaktan istifade ettiği görülmektedir. Bunlar, *ed-Dürrü'l-muhtâr*, *el-Cevheretü'n-neyyira*, *el-Hidâye* ve *et-Tercih ve't-tashîhtir*.

El-Lübâb 140 kitaptan alıntı yaptığı için okuyucusuna değişik ibareler görme ve anlama imkanı da sağlamaktadır.

Böyle bir kitap defalarca basılmasına rağmen özenli bir baskısı halen yapılmış değildir.

Şerh geleneği mevcudu bir ıslah çalışmasıdır. Yeniden anlamdırma çalışmasıdır, bir inşa çalışması değildir.

Kudûrî gibi klasik bir muhtasar metnin, *el-Lübâb* gibi bir şerh eşliğinde İlahiyat Fakültelerinde baştan sona kadar okutulması, öğrencilerin klasik Hanefî fıkıh geleneğine aşinalık kazanmaları açısından son derece faydalı olacaktır.

Klasik eserlerin okunması ilim ehlinin ufkunu geliştirdiği için bu tür kitapların okunması ve okutulması için ortamların hazırlanması gerekir. Eğer bu tür kitaplar eğitime dahil edilmez ise geçmiş ile günümüz ilim ehli arasında kopukluk olacağı unutulmamalıdır.

El-Lübâb ve benzeri şerhler, özellikle Hanefî mezhebine mensup alimler tarafından yazılan eserlerin bir geleneği olduğunu, türedi bir eser olmadıklarını, adeta Ebu hanîfe'ye kadar metinlerin kimlik kartlarını gösterir mahiyettedir. Dolayısıyla Hanefî mezhebi elden ele, güvenilir bir şekilde günümüze kadar tevarüs etmiştir.

KAYNAKÇA

- Akar**, Mustafa, “*Arşiv Vesikaları Işığında Cebel-i Lübnân ve Şâm Hâdiseleri*”, *İstanbul Üniversitesi, Sos. Bil.Ens*, İstanbul 1996.
- Aktan**, Hamza, “Kısme”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Akyıldız**, Ali, “*Tanzimat*”, *DİA*, c. XL, s. 1-10, İstanbul 2011.
- Akyüz**, Yahya, “*Türkiye’de Öğretmen Yetiştirmenin 160.Yılında Darümuallimîn’in İlk Yıllarına Toplu ve Yeni Bir Bakış*”, *OTAM*, S. 20, Ankara, s. 17-55, 2009.
- Alâuddin** Muhammed, *Kurretu Uyûni’l-ahyâr li-Tekmileti Reddi’l-Muhtar*, Bulak, Kahire 1321.
- Armaoğlu**, Fahir, 19. Yüzyıl Siyâsî Tarihi, Ankara 1997.
- Bağdâdî**, İsmail Paşa, *Hediyetü’l-Ârifîn*, I-II, İstanbul 1951-1955.
- _____, İsmail Paşa, *Îzâhu’l-meknûn*, I-II, İstanbul 1945-1947.
- Bardakoğlu**, Ali, “*İcâre*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*.
- Baytâr**, Abdurrezzak b. Hasan, *Hilyetü’l-beşer fî târihi’l-karni’s-sâlis aşer*, çev., M. Behçet el-Baytâr, Beyrut, 1993.
- Beydilli**, Kemal, “Mahmud II”, *DİA*, C. XXVII, s. 352-357, İstanbul 2003.
- Bolay**, Süleyman Hayri, *Türk Eğitim Sistemi Alternatif Perspektif*, Ankara 1996.
- Bozkurt**, Nahide, *Abbasiler*, Ankara 2014.
- Bursalı**, M. Tâhir,, *Osmanlı Müellifleri*, I-III, İstanbul 1333.
- Cebertî**, Abdurrahman, *Acâibü’l-Âsâr*, I-III, Beyrut.
- Cezâirî**, Muhammed b. Abdülkadir, *Tuhfetü’z-Zâir fî Meâsiri’l-Emir Abdülkadir*, İskenderiye 1903.
- Demircan**, Adnan, “*Tâi’-Lillâh*”, *DİA*, C. XXXIX, s. 447-448, İstanbul 2010.
- Ençakar**, Orhan, *Kerhî’nin Muhtasar’ının Hanefî Muhtasar Geleneğine Etkisi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2013).
- Erşahin**, Seyfettin, “*Ulema ve Osmanlı Yenileşmesi: II.Mahmud’un Bazı Islahatı Karşısında Ulemanın Tutumu Üzerine Tespitler*”, *Diyanet İlmî Dergi*, C. XXXV/1, s. 249-270, 1999.

- Farfûr**, Muhammed Abdüllatîf, *İbn Âbidîn ve eseruhûfi'l-fikhi'l-islâmî*, Dımaşk 1422.
- Gülsoy**, Ufuk, “*İslahat Fermanı*”, *DİA*, C. XIX, s.185-190, İstanbul 1999.
- Güney**, Necmeddin, *Kudûrî'nin “Şerhu Muhtasari'l-Kerhi” Adlı Eserinin ‘Siyer’ Bölümünün Edisyon Kriği*, 341s., (Basılmamış Yük. Lis.Tezi, Konya), 2007.
- Ğazzî**, Necmüddin, *el-Kevâkibü's-sâirebi-a'yâni'l-mieti'l-âşire*, I-III, Beyrut 1945.
- Hadrâvî**, Ahmed, *Nüzhetü'l-fiker fima mazamine'l-havadis ve'l-iber fi Teracimi ricali'l-karni's-sani aşer ve's-salis aşer*, Dımaşk 1996.
- Hâfız**, Muhammed Muti ve Abaza, Nizâr, *Ulemâ-i Dımaşk ve A'yânuhâfi'l-karni's-Salis Aşar el-hicrî*, Beyrut 1912.
- Hatîb el-Bağdâdî**, Ebû Bekir Ahmed b. Ali (463/1071), *Târîhu Bağdâd ev Medîneti's-Selâm* (tsh. Muhammed Saîd el-'Urfî), I-XIV, Kâhire 1349/1931'den ofset: Beyrut ts. (Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî)
- Hatiboğlu**, İbrahim, “*Şerh*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010.
- Hısni**, Muhammed Edib, *Müntehabatü't-tevarih li-Dımaşk*, Beyrut 1979.
- Hitti**, Philip, *Siyasî ve Kültürel İslam Tarihi*, II, İstanbul 1995.
- İbni Âbidîn**, Muhammed Emin, *Reddü'l-Muhtâr ale'd-dürri'l-muhtâr*, Beyrut 1992.
- İbnu'l-İmâd**, Ebu'l-felâh Abdulhayy b. el-İmâd (1089/1678), *Şezerâtü'z-Zehab fi ahbâri men zehab*, I-VIII, Beyrut 1979.
- İbn Hallikan**, *Vefeyâtü'l-a'yân*, I-VI, Kahire 1948.
- İbn Kesîr**, Ebu'l-Fidâ' İmâduddîn İsmail b. Ömer (774/1373), *el-Bidâye ve'n-Nihâye*, I-XIV, Beyrut, I. Baskı.
- İbn Kutluboğa**, *Tâcü't-terâcim fi tabakâti'l-Hanefiyye*, Tahkik, Muhammed Hayr Ramazan Yusuf, Dımaşk 1992.
- İbnü'l-İmâd**, Şezerâtü'z-zehab, I-VIII, Beyrut, ts.
- İbn Tağrıberdî**, CemâluddinEbu'l-Mehâsin Yusuf b. Tağrıberdî el-Atabekî (874/1469), *en-Nücümü'z-zâhira fi mulûki Mısırve'l-Kâhira*, I-XVI, Dâru'l-Kütüb'ten ofset, Kahire 1970.
- İltaş**, Davut, “*Tâhâvî*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2010.
- Kallek**, Cengiz, “*Kuduri*”, *DİA*, c.26, s. 321, İstanbul 2002.
- Kandemir**, Yaşar, “*Fehrese*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 1995.

- Kâtip Çelebi**, Mustafa b. Abdullah, *Keşfu'z-Zunun an esâmi'l-kütübi ve'l-Fünün*, Beyrut 1941.
- Kaya**, Eyyüp Said, “Zâhirurrivâye”, TDV İslam Ansiklopedisi, 2013.
- Kehhale**, Mu'cemü'l-müellifin, I-XV, Dımaşk 1957.
- Kettânî**, Abdülhayy, *Fihrisü'l-fehârisve'l-esbât ve mu'cemü'l-meâcim ve'l-Meşyehât*, Beyrut 1402.
- Kodaman**, Bayram, *Abdülhamit Devri Eğitim Hareketleri*, Ankara, s. 65-66, 1991.
- Kudûrî**, Ebu'l-Huseyn Ahmed b. Muhammed, *el-Mevsûatü'l-fikhiyyetü'l-Mukârane: et-Tecrîd, (Nâşirlerin mukaddimesi)* (thk. Muhammed Ahmed Sirâc ve Ali Cum'a Muhammed), I-XII, Kâhire: Dâru's-selâm 2004.
- Kureşi**, Abdülkadir (1398), *el-Cevâhiru'l-mudiyeye fî tabakâti'l-Hanefiyye*, I-III, Kahire 1398.
- Küçük**, Cevdet, “Abdülaziz”, *DİA*, C. I, s. 179-185, İstanbul 1988.
 _____, Cevdet, “Abdülhamid II”, *DİA*, C. I, s. 216-224, İstanbul 1998.
 _____, Cevdet, “Abdülmeccid”, *DİA*, C. I, s. 259-263, İstanbul 1988.
- Küçükaşçı**, Mustafa Sabri, “Kadir-Billâh”, *DİA*, C. XXIV, s. 127-128, 2001.
- Leknevî**, Abdülkay, *el-Fevâidü'l-behiyye fî terâcimi'l-Hanefiyye*, Kahire 1324.
 _____, Abdulhay, *en-Nâfiu'l-kebir li-men yutâliu'l-Câmie's-sağîr*, Hind 1291.
- Makarîos**, Şahin, *Hasrû'l-lisâm an nekebâti's-Şâm*, Mısır 1895.
- Mecdi Efendi**, *Hadâiku's-şakâik fî tercümeti's-Şekâik*, İstanbul 1296.
- Merçil**, Erdoğan (1992), “Büveyhîler”, *DİA*, C. VI, s. 496-500, İstanbul 1992.
- Meydânî**, Abdülğani el-Guneymî, *Keşfü'l-iltibâs ammâ evradehü'l-İmam el-Buhârî alâ ba'zi'n-nâs*, Halep 1993.
- Meydânî**, Abdülğani el-Guneymî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Dımaşk 2003.
- Meydânî**, Abdülğani el-Guneymî, *el-Lübâb fî Şerhi'l-Kitâb*, Beyrut 2010.
- Meydânî**, Abdülğani el-Guneymî [Trhsz], *el-Lübâb fî şerhi'l-kitâb*, Beyrut.
- Muhammed İbrahim**, *Hanefî ve Şafîilerde Mezhep Kavramı*, çev., Faruk Beşer, Nun Yayıncılık: İstanbul 2010.
- Mustafa**, İbrahim vd., *el-Mu'cemü'l-Vasit*, Kahire 2004.
- Özaydın**, Abdülkerim, “Kâim-Biemrillâh”, *DİA*, C. XXIV, s. 210-211, İst., 2001.
 _____, Abdülkerim, “Adudüddeve”, *DİA*, C. I, s. 392-393, İstanbul 1988.

- Özel**, Ahmet, “*İbn Âbidînzâde*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999.
- _____, Ahmet, “*İbni Abidin*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1999.
- _____, Ahmet, *Haneî Fıkıh Âlimleri*, TDV Yay, Ankara, 2013.
- _____, Ahmet “*Haneî Mezhebi*” (*Literatür*), TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul, c. 16, s. 21.
- Öztürk**, Cemil, “*Osmanlılar (Medeniyet Tarihi / İlim ve Kültür / Eğitim ve Eğitim Kurumları)*”, *DİA*, C. XXXIII, s. 567, İstanbul 2007.
- Paşa**, Ahmet Timur, *A'lâmü'l-fikri'l-islâmî*, Kahire 1348.
- Sakaoğlu**, Necdet, *Osmanlıdan Günümüze Eğitim Tarihi*, İstanbul 2003.
- Sezgin**, Fuat, *Geschichte des Arabischen Schrifttums (GAS)*, C. I-IX, Leiden 1967.
- Şanal**, Mustafa, “*Osmanlı İmparatorluğu'nda Kız Öğretmen Okulunun (Dârülmualimât) Kuruluşu, Okutulan Dersler ve Kapatılışı (1870–1924)*”, *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi OTAM*, C. XXVI, s. 221-244, 2011.
- Şiblî**, Şihâbüddin Ahmed b. Muhammed, *Tebyînü'l-Hakâik Haşiyesi*, Kahire 1313.
- Temîmî**, Takiyyüddin b. Abdülkâdir (1010/1601), *et-Tabakâtü's-seniyye fi terâcimi'l-Haneîyye* (nşr. Abdülfettah Muhammed el-Hulv), I-IV (eksik), Riyad 1403-1410/1983-1989.
- Yavuz**, Yusuf Şevki, “*Âlûsî, Nu'mân b. Mahmûd*”, TDV İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1989.
- Yaylalı**, Davut, “*Meydânî*”, TDV İslam Ansiklopedisi, c. 29, s. 500, İstanbul 2004.